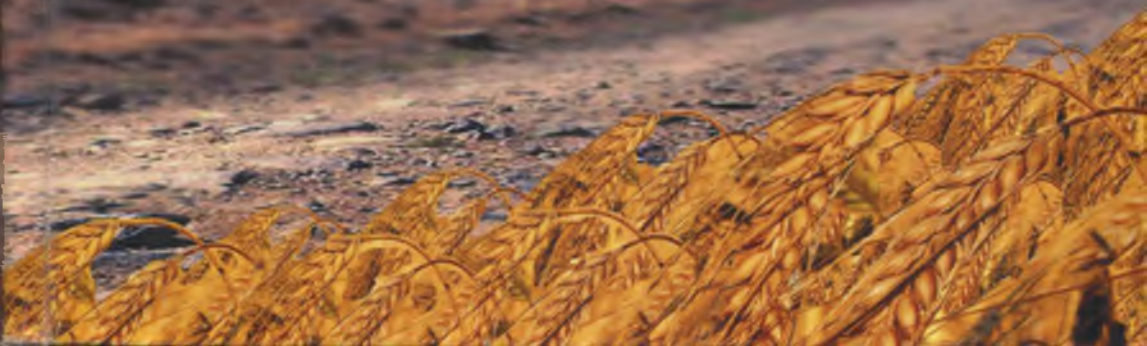

943 493
63.3(4Укр-4
К96 Зан)62

Іван Кушніренко
Володимир Жилінський

Голод і репресії на Гуляйпільщині

63.3 (4 Укр - 43 ат) 62
К 96

Іван Кушніренко
Володимир Жилінський

ГОЛОД І РЕПРЕСІЇ НА ГУЛЯЙПІЛЬЩИНІ

Історико-документальне дослідження

943493

Ә

Запоріжжя
"Дніпровський металург"
2008

Запорізька обласна
бібліотека
ім. О.М.Горького

ББК 63.3(4Укр-43ап)622

К 96

УДК 94(477.64),1932/1933*

І. К. Кушніренко, В. І. Жилінський

К 96 Голод і репресії на Гуляйпільщині – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2008. – 284 с.

ISBN 978-966-2962-47-5

"Голод і репресії на Гуляйпільщині" — історико-документальне дослідження значимих подій двадцятого століття і їх наслідків для Гуляйпільського району Запорізької області.

Книга розрахована на любителів історії рідного краю — учнів, учителів, студентів технікумів та вузів.

ББК 63.3(4Укр-43ап)622

Видання здійснене за сприяння
Гуляйпільської районної державної адміністрації

ЩИРО ВДЯЧНІ

Ми щиро вдячні за спонсорську допомогу у виданні книги "Голод і репресії на Гуляйпільщині" братам-землякам: директору ТОВ "Связьсельстрой" **Віктору Миколайовичу Федоренку** із міста Ростова-на-Дону (Росія) і **Володимиру Миколайовичу Федоренку**, уродженцем села Воздвижівки Гуляйпільського району Запорізької області, патріотам рідного краю.

Нехай вітри негоди ніколи не затьмарюють Ваш життєвий горизонт!

З поклоном
Автори

ISBN 978-966-2962-47-5

© І. К. Кушніренко, В. І. Жилінський, 2008

© КП "ЗМД "Дніпровський металург", 2008

НАШ СПІЛЬНИЙ БІЛЬ

Гуляйпільщина багата своєю історією, добрими традиціями, людьми, які в минулому столітті зазнали нечуваних політичних репресій, пережили голодомори 1921-1922, 1932-1933 і 1946-1947 років. Ці страшні події забрали життя тисячі людей, які стали невинними жертвами політики сталінського тоталітаризму. Невипадково Верховна Рада України 28 листопада 2006 року визнала Голодомор 1932-1933 років актом геноциду українського народу.

В районі ведеться робота щодо виконання Указів Президента України № 250/2007 "Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років на Україні" і № 1144/2007 "Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору".

Дана книга — це результат копіткої роботи авторів щодо вивчення тих страхітливих подій, що розгорталися на терені нашого Гуляйпільського краю, і застереження всім нам: берегти, як зіницю ока, Українську державу, не дати повторитися тому, що пережили старші покоління краян-земляків. Це наш спільний біль і відповідальність перед пам'яттю невинно убієнних і репресованих.

Олександр Дудка,
голова Гуляйпільської районної
державної адміністрації

ДО ЧИТАЧІВ

2008-й рік оголошено роком пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років на Україні. Але ж були ще голоди 1921-1922-го, 1946-1947-го років, які принесли горе і страждання нашому народу. Минуле століття увійшло в історію і як одне з найкривавіших і найжорстокіших по відношенню влади до своїх громадян, яких за "п'ять колосків", за невдалий анекдот часто ставили до стінки без суду і слідства.

Терор, голод, репресії, розстріли сотні, тисяч ні в чому не винних людей, знищення тільки за те, що вони з Гуляйпільського (читай махновського) району. Хіба це не жах і не трагедія не одного покоління земляків?

Хочеться вірити, що все це кануло у вічність, що воно не повернеться. Тому й з'явилася дана книга, як пам'ять про невинні жертви, як засторога живим: пильнуймо, щоб лихо не заповзло у наші домівки і душі, очищаймо духовні джерела від ряски і мулу!

Щастя, добра і миру Вам на цілі століття, дорогі земляки!

**З повагою
Автори**

ВИТОКИ

З висоти сьогоднішнього дня і легко, і складно визначати витоки терору двадцятого століття, який приніс численні жертви з обох ворогуючих сторін. Якщо проаналізувати тільки події, починаючи з 1917 року, то тут відповідь однозначна: лозунги більшовиків, а також анархо-комуністів "Вся влада — робітничим, солдатським і селянським депутатам", "Фабрики і заводи — робітникам", "Земля — селянам" відіграли в цьому не останню роль, як і керівництво до дії "експропріація експропріаторів". Чим і займалися більшовики і анархо-комуністи ще до жовтня 1917 року. Особливо це проявилось на території теперішнього Гуляйпільського району Запорізької області із поверненням із московської тюрми після Лютневої революції анархо-комуніста, члена підпільного гуртка "Спілка бідних хліборобів" Нестора Івановича Махна.

Нестор Іванович Махно народився 26 жовтня 1888 року в селі Гуляйполі Олександрівського повіту Катеринославської губернії (тепер Запорізька область — Авт.) у бідній селянській родині. Навчався у другій початковій школі в с. Гуляйполі. У 1906 році став членом анархістської організації "Спілка бідних хліборобів", що діяла на заводі Крігера.

За революційно-терористичну діяльність вперше його заарештували в 1907 році, вдруге — 28 серпня 1908 року. Військово-польовий суд 22 березня 1910 року засудив Н. І. Махна до страти через повішення. Але Несторові не було 21-го року, тобто він був ще неповнолітнім, і за клопотанням матері йому змінили вирок — на довічне ув'язнення.

З Московської Бутирської в'язниці вийшов у перших числах березня 1917 року і, не затримуючись, вирушив у Гуляй-Поле, де з головою поринув у громадське життя села. Спочатку утворив Селянську спілку, яка з середини 1917 року перейменована на Раду робітничих і селянських депутатів. З середини серпня Нестор Іванович розподілив землі поміщиків і колоністів між селянами, з розрахунку на кожного члена сім'ї. На конфіскованих землях селяни Гуляйпільщини утворили сільськогосподарські комуні, ініціатором організації чотирьох був Махно. В комуні № 1 він сам працював кілька днів на тиждень.

До жовтня 1917 року вся земля на Гуляйпільщині, що перейшла від поміщиків і колоністів, лежала зорана і засіяна озимими.

Отже, лозунг "Земля-селянам" першим був втілений у життя в Гуляйполі, де з квітня 1917 р. по квітень 1918 р. фактично сформувалась окрема територіальна одиниця, яка з розширенням площі набуде назви "Вільна Гуляйпільська Республіка" з центром у Гуляйполі (Махнограді). Це був період відносно мирного розвитку махновського руху. Через те, що проведена експропріація місцевих капіталістів і поміщиків викликала у них величезну ненависть до продекларованого "вільного радянського ладу", це пізніше вилилась у білогвардійські насили і погроми над невинним мирним населенням, а поки що зріла до слушного часу.

Н. І. Махно з 1917 р. по 1921 р. очолював масовий селянський рух, в основі якого лежала анархічна ідеологія. "Анархією" або "безвладним суспільством" махновці називали лад, при якому мало бути знищено будь-яке гноблення і досягнуто повної свободи особистості. А це було неприйнятним для більшовиків, які послідовно, коли треба використовували силу Революційної Повстанської армії України (махновців), вели проти неї підступну боротьбу. Вони не могли змиритися з тим, що Махно висунув ідею "вільного радянського ладу", що "вільні ради" повинні бути вільною справою широких мас без примусу і свавільного втручання політиків і властей. А раз махновська програма була спрямована проти більшовицького диктату, проти диктатури будь-якої партії і диктатури пролетаріату, вона була визнана антинародною, ворожою більшовицькій владі і з легкої руки Троцького починається кривавий терор проти махновців і їх сімей, а також проти населення, на території якого діяла Революційна Повстанська армія України (махновців) під командуванням Н. І. Махна. Сам він і його рідні стали об'єктом № 1 для знищення як червоними, так і білими.

На початку травня 1918 р. каральний загін спалив батьківську хату Махна в Гуляй-Полі, розстріляв брата Нестора — Омеляна, що повернувся з першої світової війни контужений, без ока.

Карателі шукали і другого брата — Саву, який встиг утекти городами. Тоді кати позбиткувалися над його дружиною — вирізали груди Федорі і закопали її ще живу у землю, підпалили хату. Саву розстріляли червоні взимку 1920 року.

Тоді ж, на початку травня 1918 р., був розстріляний побратим Нестора — анархіст Мусій Калениченко, забитий шомполами анархіст Павло Коростильов, сім гуляйпільських революціонерів повішені на телеграфних стовпах у центрі с. Гуляй-Поля.

Восени 1918 року на Ярмарковій площі Гуляй-Поля заклали з ініціативи Н. І. Махна братське кладовище. В ньому поховали 45 робітників і селян із загонів самооборони Польської і Подільської сотень, які були послані для створення оборонної лінії кілометрів за чотири від Гуляй-Поля для захисту села від білогвардійців, але їх підступно зраджено і порубано білими.

Це — перші значні жертви революції. На честь цих героїв колишню Ярмаркову площу перейменовано на Жертв Револуції.

Жертви... Скільки їх ще буде за життя Нестора Івановича, а ще більше по його смерті...

Під час громадянської війни на Україні (1918-1921 рр.) Махно і його бойові побратими тричі оголошувалися більшовиками і радянською владою "поза законом", "зрадниками революції" і воювали вони з махновщиною під знаком боротьби з бандитизмом.

У своїй боротьбі за "вільний радянський лад" Махно в основному опирався на селян, які в перші роки громадянської війни активно йому допомагали людьми, кіньми, фуражем, продуктами і т. д., але в 1920 році настрої селян різко змінилися.

4 лютого 1920 року махновці на кілька днів захопили рідне Гуляй-Поле. "Батько" розраховував на триумф, але село мовчало. Влаштований мітинг не мав успіху. Розгніваний Махно, напившись горілки, гаявся за своїми односельцями з нагайкою і шмагав їх за відмову продовжувати боротьбу. "Батько" не розумів, що з ними сталося.

А сталося ось що.

Спустошливий вихор громадянської війни, що кружляв степом навколо Гуляйпільщини, спопелив душі селян, наповнив їх зневірою і непевністю у завтрашньому дні. Всі війська — білі, червоні, свої і чужі вимагали: дай, дай, а не даси, то розстріл на місці. А спрагле поле чекало господарських рук, яких не вистачало, бо сотні тисяч орачів не повернулися додому з фронтів громадянської війни. Примусове вилучення державою хліба призвело до різкого падіння його виробництва.

В. І. Ленін першим збагнув душу селянина і робітника, котра мерзла біля холодного металолому зруйнованих цехів заводів і фабрик і оголосив про нову економічну політику (НЕП) радянської влади, суть якої — свобода дрібного товаровиробництва і товарного ринку, на зміну продрозкладці прийшов продподаток. Що це дало селянину? Деяку економічну свободу, яку Сталін дуже швидко відібрав.

ПЕРШИЙ ГОЛОД

Не вельми врожайним видався 1920 рік, протягом якого точилися бойові дії в наших краях. Страшне було спустошення. Якщо в Успенівській волості у 1916 році засіяли 12594 десятин землі, то в 1921-у — тільки 8391. По Федорівській волості відповідно — 17597 і 15779 десятин.

Постановою ВУЦВК (Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом) від 23 березня 1921 року створено Гуляйпільський повіт у складі 26 волостей (нинішні повністю або частково Гуляйпільський, Пологівський, Куйбишевський і Новомиkolaївський райони Запорізької області та Покровський район Дніпропетровської області). Цією ж постановою Олександрівська губернія перейменована в Запорізьку. Загальна земельна площа повіту складала 564347 десятин, з яких — 43300 — у радгоспах, решта — у селянських господарствах. Населення становило понад 250 тисяч чоловік.

1920 рік був неврожайним. Та ще жорстокіше вдарила посуха в 1921 році. Особливо вона вразила Поволжя. Не минула й України. Спекотною ковдрою було накрито Донецьку, Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську, Одеську та Харківську губернії і частково — Полтавську та Кременчуцьку.

Причиною засухи на Україні стала малосніжна, а в наших краях фактично безсніжна та люта зима. Слідом за нею наступила спекотлива бездощова весна та виснажливе, жарке літо. І, як наслідок, посіяна ярина в більшості не зійшла або дала де-не-де слабенькі сходи.

Рік видався невдатним і на картоплю, овочі та фрукти. Тільки пилові бурі знищили 18133 десятини сільськогосподарських культур. Тому лише з половини площ вдалося зібрати озимину, а яровину — менше як на 70 відсотках.

Урожайність була мізерна. Жито дало по 15 пудів (найбільше — 25), (пуд — 40 фунтів або 16,3805 кілограма — Авт.), а ярові — по 2,5 пуди з десятини. Після жнив за підрахунками повіту було недобрано 192302 пудів жита і 316980 пудів пшениці.

На початку весняної сівби система хлібозаготівлі від примусової, тобто продрозкладкової, перейшла до продподаткової, що стимулювало відродження сільськогосподарського виробництва.

По Успенівській волості з 24 по 28 лютого 1921 року в продрозкладку поступило: 357 пудів 15 фунтів пшениці, 263 пуди 4 фунти ячменю, 2 пуди 20 фунтів вівса, 50 пудів 15 фунтів м'яса у живій вазі, 22 пуди 22 фунти яловичини; а з 3 по 7 березня: 73 пуди 10 фунтів пшениці, 74 пуди 20 фунтів ячменю, 2 свиней по 4 пуди; по Гуляйпільській волості з 10 по 14 березня здано: 20 пудів 37 фунтів пшениці, 250 пудів 25 фунтів ячменю, 157 пудів соломи, 2 свині по 4 пуди.

По Успенівській волості з 14 по 17 березня: 40 пудів пшениці, 172 пуди ячменю.

8 квітня комісія під головуванням Болдирева на залізничній станції Гуляй-Поле перевірила проїжджаючих і конфіскувала 127 пудів пшениці, 46 ячменю, 9 жита, 14 пудів кукурудзи.

Відсутність товарної продукції у сільському господарстві внаслідок засухи та зменшення посівних площ повернула до примусово-адміністративних засобів хлібозаготівлі. На VI Всеукраїнській конференції КП(б)У відзначалось, що продподаток в Україні впроваджується формально, зберігається розкладковий характер хлібозаготівель. Податкові завдання встановлювались адміністративним методом згори. І якщо для врожайних районів були більш-менш реальні плани, то для неврожайних — встановлювались зовсім не виконувані вимоги.

Наприклад. За пропозицією голови ЦСУ П. І. Попова Запорізька губернія повинна була дати біля 8,7 мільйона пудів хліба. І це, не зважаючи на повідомлення уряду України, що валовий збір зерна тут складав таку ж цифру. Нереальність планів хлібозаготівель призвели до стягнення продподатку, як і під час продрозкладки. Зберігалась і колективна відповідальність селян за виконання хлібоздачі. Діяли продзагони, з якими нещадно борювались Н. І. Махно.

За невиконання продподатку селян штрафували від 10 до 20 відсотків розміру податку або арештовували до двох тижнів. А коли ці

заходи не мали дії або селянин відмовлявся від його виконання, як несправедливого, або приховував чи здавав неякісні продукти, навіть у неврожайних районах селянина відправляли на примусові роботи на один місяць чи позбавляли волі з конфіскацією майна. Та ці методи не забезпечували виконання нереальних планів. Згодом у неврожайних районах плани почали зменшувати.

І це в той час, коли одна рука вимітала все для виконання плану, а друга — організовувала допомогу (добровільні та примусові пожертвування голодуючим).

У червні 1921 року на з'їзді завідуючих волосними земельними відділами та агрономів, коли розглядалось питання про насіння для осінньої сівби, прийняли рішення і, причому, одногосно, посівний матеріал взяти у куркулів; сівбу озимої пшениці провести з 20 серпня по 20 вересня, а жита — з 10 по 20 вересня, якщо будуть дощі. Для сівби виділили 80 тисяч пудів насіння.

На першому повітовому з'їзді Рад у вересні 1921 року про боротьбу із засухою звітував голова особливої продовольчої комісії. Було прийнято рішення податок виконати на 100 відсотків у строк, а по зерну — половину того, що буде зібрано до 25 листопада, залишити на місцях як посівний фонд. Для цього створювались зсипні пункти, охорона зерна тощо.

Тепер дещо детальніше про перший повітовий з'їзд Рад робітничих, червоноармійських та селянських депутатів.

Після закінчення громадянської війни молода Республіка Рад приступила до відбудови народного господарства. В 1921 році в нашому краї було розгромлено махновщину. Та в регіоні діяли ще різні банди, які склалися з рештків розгромлених махновців та різних бандитів, що маскувалися під махновців. Вони залякували селян, вбивали партійних та радянських працівників. Успішними діями радянських військових частин разом з місцевими органами влади в середині 1921 року з бандитизмом в основному було покинчено.

На початку лютого 1921 року відбулись волосні (Гуляйпільський, Туркенівський та Успенівський) з'їзди Рад. На них обрали відповідні виконкоми. 23 березня 1921 року створено Гуляйпільський повітовий ревком, а при ньому — управління народної освіти, народного господарства, соціального забезпечення, продком та земельний

відділ. Це дало змогу налагоджувати мирну працю трудящих повіту.

Настав час скликати й повітовий з'їзд Рад робітничих, червоноармійських та селянських депутатів. Він розпочав роботу о 14 годині 6 вересня 1921 року. На нього прибуло 192 делегати, в т. ч. 165 — з вирішальним голосом. Делегати від Іванівської та Григорівської волостей не змогли прибути на з'їзд через бандитизм.

За національним складом делегати розділилися так: 160 українців, 17 росіян, 14 євреїв, за соціальним — 159 бідняків і 33 середняки, за партійністю — 47 членів і кандидатів у члени партії і 4 комсомольці.

З'їзд відкрив голова повітового військово-революційного комітету (ревкому) М. П. Пономарьов.

З привітанням до делегатів з'їзду виступили: від губкому КП(б)У та губвиконкому тов. Середа, від повіткому партії тов. Гольчанський, від жінвідділу повіткому КП(б)У тов. Мозгова, від повітового комітету комсомолу тов. Шипельський, від повітового профбюро тов. Хацкевич. Вони закликали делегатів мобілізувати трудящих на боротьбу із залишками бандитизму, зміцнювати союз робітничого класу з селянством, боротися за швидку відбудову народного господарства, допомагати голодуючим, підвищувати роль жінок у радянському будівництві, боротись з пережитками минулого, вести нещадну боротьбу з куркульством тощо.

Делегати затвердили порядок денний з шести питань: про поточний момент, доповідь про роботу повітового ревкому та його відділів, про нову економічну політику радянської влади, про боротьбу з бандитизмом, про вибори повітового виконкому та делегатів на губерньський з'їзд Рад та поточні справи.

Доповідь по першому питанню зробив М. Анзін. Він розповів делегатам про міжнародне становище Республіки Рад, про те, як контрреволюція намагається використати голод в радянській Республіці, не даючи змоги направити голодуючим кошти й продукти, зібрані робітниками та селянами інших країн.

З'їзд вирішує: "... на провокаційні дії міжнародної контрреволюції відповісти дружною, організованою єдністю навколо радянських органів робітничо-селянської влади Республіки, створюючи міцну Радянську владу. Направити всю свою силу і енергію на організацію праці в сільському господарстві і промисловості. Підтримувати оплот

революції — Червону Армію, пильно слідкувати за внутрішньою контрреволюцією і бандитизмом і в корені знищувати їх".

Наступного дня про роботу повітового ревкому звітував М. П. Пономарьов, а про роботу відділів — їх завідуючі. З цього питання прийняли резолюцію.

У своїй постанові повітовий з'їзд пропонував звернути увагу на роботу міліції — оплоту робітничо-селянських мас. Вона повинна стати революційним загonom робітників і бідних селян у боротьбі з бандитизмом, контрреволюцією і економічно-господарською розрухою. У складі міліції тоді було: комскладу — 34 працівники, 58 помічників старших міліціонерів, 269 піших молодших міліціонерів та 375 кінних. На озброєнні у них налічувалось 453 гвинтівки, 257 шабель, 12 револьверів, 43 тачанки та 277 коней.

Про роботу повітової продовольчої комісії (продком) на з'їзді звітував голова продкомітету тов. Ігонін. Його роботу визнано незадовільною і голова відповідав за це на суді революційного трибуналу.

На третій день йшло обговорення звіту земельного відділу (тов. Побийніч). Здійсненню ленінської аграрної політики в повіті дуже заважали бандитизм, відсутність агрономічних кадрів та недосвідченість працівників відділу, неурожайний рік, відсутність машин та тягла. Так, в селі Туркенівці (нині Малинівка) на 430 селянських дворів (2200 чоловік) припадало 202 коней, 455 корів і 3 верблюди. А в Туркенівській волості, до якої входили села Туркенівка, Санжарівка (нині Полтавка), Луначарівка, Степанівна та Веселе із 924 селянських дворів 630 не мали коней, а 50 — ні коней, ні корів. У селян волості було тільки 32 молотарки, з яких майже половина вимагала капітального ремонту. Загалом у повіті було 2443 сівалки, 3939 плугів, 4839 борін. А з тягла — коні та воли. Різних збиральних машин, як-то жниварок, косарок мали 2787. Працювало дев'ять агрономів.

Для допомоги селянам у проведенні сільськогосподарських робіт у повіті створили 15 прокатних пунктів з машинами.

В 1921 році посіви зернових зменшились. Якщо в 1916 році в Успенівській волості засівали 12594 десятин землі, то в 1921 році — тільки 8381. Великих збитків завдало їм стихійне лихо — пилові бурі. Від них загинуло 50-75 процентів посівів зернових. Неврожай передусім позначився на бідних селянських господарствах. Для харчування

озимого засіву в повіті не вистачало 192302 пудів жита і 316980 пудів пшениці.

Тому по земельному питанню повітовий з'їзд прийняв рішення: "Навести точний облік землі і розподілити її між селянами. З цією метою залучити інтелігенцію та грамотне населення. До 1 жовтня переселити на вільні землі громадян, які її не мають або добровільно бажають переселитись, перевага надається біднякам та членам КНС (комітетів незаможних селян). У першу чергу вільна земля повинна надаватись артілям, колективним та іншим товариствам, об'єднанням. Вони повинні добре підготуватись до засіву, впровадити сівозміни, провести рішучу боротьбу з засухою".

З'їзд вирішив виконати до 25 вересня план продподатку (для чого виділити уповноважених по волостях) і 50 процентів його залишити як посівний фонд. З'їзд звернув увагу на розвиток бджільництва та городництва. Вирішили створити культурні радгоспи, де планували впроваджувати досвід рільництва та колективів, взяти їх під безпосередній контроль виконкомів. Для допомоги хліборобам створювали прокатні станції й ремонтні майстерні.

Про роботу ради народного господарства розповів тов. Михеєв, а транспортного відділу — тов. Філіпов.

Про роботу відділу народної освіти звітував М. Анзін. На 1 квітня 1921 року в повіті діяло 166 шкіл, в тому числі 83 російськомовних, 79 українських, 2 німецькі. В них навчалось 11495 дітей.

У новому 1921-1922 навчальному році навчання мало розпочатися в 202 школах. Крім загальних шкіл в повіті відкрилося і вісім спеціальних: механізації сільського господарства, ремонтна, педагогічна та ін., в них працювало 50 учителів, які навчали 390 учнів.

З'їзд вирішив організувати другий дитбудинок для влаштування 100 дітей з Поволжя та по одному дитбудинку в кожній волості. Для них повинні відвести кращі приміщення, відремонтувати та устаткувати їх меблями, постільною білизною та посудом. Цю роботу вирішено виконати за два тижні.

Для підготовки працівників промисловості в Гуляйполі мала відкритись профшкола.

Вирішено доукомплектувати систему народної освіти кадрами, а для цього зняти всіх учителів-комуністів з інших установ і направити в школи.

На четвертий день роботи повітового з'їзду заслухали звіти про роботу повітового собезу (соціальне забезпечення), з яким виступив його завідуючий тов. Крупа. Як зазначалось, відділ працював погано через відсутність працівників.

Далі заслухали доповіді тов. Гальчинського та М. П. Пономарьова про нову економічну політику Країни Рад.

З цього питання прийнято резолюцію, в якій говорилось, що введена продрозкладка в країні була необхідною для того, щоб нагодувати бійців Червоної Армії і робітників. Але в результаті засухи і низьких урожаїв зернових виконання продподатку йшло дуже повільно. З'їзд прийняв постанову, в якій сказано: щоб виконати продподаток, треба враховувати міцність господарств і кількість зібраного хліба, тобто, до кожного господарства підходити суворо індивідуально, всебічно розвивати товарообмін з тими господарствами, які виконали податок.

Продоргани мають встановити помольний збір зерна на млинах, взяти під суворий контроль хліб, який надходив на пункти, правильно його ділити серед голодуючих.

Доповідь про боротьбу з бандитизмом у повіті зробив секретар повітового комітету партії Ф. З. Тимченко. Бандити ще вбивали радянських активістів, грабували населення повіту. Ось кілька повідомлень: "Вранці 19 січня загін з 25-30 вершників, 6 тачанок з трьома кулеметами увірвався в село Приятне, де проходили збори ревкому.

Тут був убитий інструктор райревкому т. Волков. Того ж дня о 16 годині загін з 50 вершників з 4 тачанками увірвався в село Новозлатопіль, а згодом — у село Туркенівку"; "27 січня загін із 70 чоловік з трьома кулеметами захопив село Успенівку. Загін районного продкомісара з 8 чоловік не зміг чинити опір і залишив село. Вранці 29 січня два ескадрони 2-го кавалерійського полку Петроградської кавалерійської бригади з боєм звільнили це село. Того ж дня бандити на хуторі Маневського убили продагента". "10 лютого відбито село Успенівку. Під селом Покровським розбито загін з 200 чоловік", "14 лютого з'явились бандити в Успенівській та Туркенівській волостях. Всі відповідальні працівники озброїлись і вступили в загін самооборони". "23 березня загін з 170 чоловік з села Святодухівки напав на село Федорівку, де зарубав старшого волосного міліціонера Новікова".

На доповідь Ф. З. Тимченка з'їзд прийняв постанову, в якій зазначалось:

"До організації загонів самооборони, як єдиного і правильного методу в боротьбі з бандитизмом, приступити негайно. В них повинне влитись бідніше населення".

На з'їзді прийняли звернення. Ось витяги з нього: "Товариші селяни! Вперше в Гуляйполі зібрався повітовий з'їзд з представників робітників і бідного селянства для накреслення правильного шляху до нового життя — будівництва робітничо-селянської соціалістичної республіки.

В той час, коли представники робітників та селян вирішують свої питання, чорна рука бандита чинить свою брудну справу в селах, хуторах і колоніях. Останнім часом з особливою силою вибухнула хвиля насильства над беззахисним бідним селянством хуторів та єврейських колоній. Знову чулися зойки і крики побитих чоловіків, з'валтованих дівчат і дітей, які кидають свої пожитки і тікають, куди очі дивляться.

Товариші чесні громадяни і громадянки! До вас звертається 1-й Гуляйпільський повітовий з'їзд Рад з братським закликом. Доволі переживати грабіжницький розгул п'яного бандита! Досить брехні у відношенні до єврейського населення! Знайте, що друзями робітників та селян можуть бути тільки трудящі, хто б вони не були — чи то євреї, чи то росіяни, чи то німці і т. д.

1-й повітовий з'їзд Рад закликає всіх громадян, які в силу бандитського терору підтримували бандитизм і продовжують мерзотну справу розграблення колоній, припинити брудну справу, рівну бандитизму. З'їзд попереджає, що все селянство, помічене як у переховуванні бандитів, так і в розграбуванні колоній, буде каратися зі всією строгістю революційного часу аж до розстрілу. 1-й повітовий з'їзд Рад робітників та селян закликає до єдності трудящих всіх націй в ім'я загальної боротьби з бандитизмом і відбудови нашого зруйнованого господарства.

Пам'ятайте, товариші селяни, що спільна праця, а не бандитизм і грабування, поліпшує наше становище".

Після прийняття звернення на з'їзді було затверджене і направлене привітання 30-й Іркутській дивізії — за допомогу трудящим повіту у визволенні від бандитського терору і налагодженні мирного будівництва.

Повітовий виконком обрали з 20 членів (т.т. Артюх, Анзін, Бородавка, Горошков, Дмитрюк, Ігонін, Ісаєнко, Капранов, Конін, Кривенко, Побийніч, Пономарьов, Сірко, Тимченко, Титко та Хацкевич) та 6 кандидатів (Білоконов, Діденко, Косяк, Курчан, Наско та Перетока). На губернський з'їзд Рад обрано 27 делегатів.

Повітовий з'їзд закінчив роботу 9 вересня 1921 року о 21 годині 20 хвилин виконанням "Інтернаціоналу" та "Заповіту" Т. Г. Шевченка.

На засіданні повітового виконкому головою його обрано М. Капранова, заступником — М. Пономарьова, секретарем — тов. Бородавку, керуючим справами виконкому — М. Домбровського. Були затверджені завідувачі відділами.

У перший осінній місяць 1921 року повітовий комітет комсомолу виділив 14 чоловік для сприяння комісії допомоги голодуючим. Комсомольці разом з членами комітету незаможних селян обстежували двори і хати бідняків, виявляли, кому в першу чергу потрібна допомога, збирали сиріт і звозили до дитячих будинків, організовували або подавали допомогу в похоронах померлих тощо.

Крім цього, вони влаштовували лотереї, вечори з благодійними цілями, вистави художньої самодіяльності, а виручені гроші йшли від них у фонд голодуючих.

На 17 грудня 1921 року в нашому повіті організувався 41 дитячий будинок. У грудні вже зареєстрували 49 осіб, які померли від голоду.

Газета "Червоний шлях" від 18 грудня 1921 року повідомляла, що в Пологівській волості перебував голова Раднаркому України Х. Раковський, який провів бесіди про продподаток та підвищення виробництва сільгосппродукції.

І в цей же час в Благовіщенській волості для потреб 20-ї бригади 4-ої кавалерійської дивізії в селян брали хліб "підчисту", як писалося у звітах.

Першими серед голодуючих мерли старі та діти. При живих родичах багато дітей ставало безпритульними. Поширювалися хвороби. Тільки в листопаді 1921 року на тиф різних видів у повіті захворіло 196 осіб.

Зростала і злочинність на ґрунті голоду. Центром жебрацтва і злочинності на Україні була найбільше потерпіла від неврожаю Запорізька губернія, а в ній Гуляйпільський повіт, а в повіті — Туркенівська

волость. Вже восени в багатьох селах повіту селяни майже повністю використали невеликі зернові запаси.

В доповіді повітовій комісії допомоги голодуючим від 25 жовтня 1921 року зазначалось: "Хліба в чистому вигляді майже... нема. Знайдено дві господині, у котрих виявлено хліб: у однієї 40 пудів, у другої — 15. Зерно це у Некрасовці (так в 1921-1923 роках називалась нинішня Любимівка — Авт.). Не кращий стан у Федорівці (нині с. Чубарівка Пологівського району — Авт.), де всього 25 господарств, у яких є хліб. Вигляд населення жакхливий. Випадків голодної смерті у Федорівці — 6. Падіж худоби, коней ще не підраховано, але вони майже знищені... В Святодухівці (часто в документах називали то Некрасовка, то Святодухівка — нині Любимівка — Авт.) знайшлося всього 100 коней на 400 з лишком дворів.

Озимий посів вельми невеликий. Паростки або погані, або зовсім немає. У Федорівській волості осінній посів не кращий".

На 1 жовтня 1921 року голод охопив 13 волостей, а з 1 січня 1922 року голодували уже всі. Якщо на 16 грудня 1921 року в повіті голодувало 100 тисяч чоловік, то на 1 січня 1922 року кількість голодуючих досягла 160 тисяч або 60 відсотків населення, захворювань — 20 відсотків, померло від голоду 5 відсотків населення.

Тільки в селі Санжарівці від голоду в 1921 році померло 95 чоловік.

На 1 січня 1922 року в Туркенівській волості із 10808 душ населення 7085 (65%) голодувало, по Успенівській волості відповідно 11395 і 9601 (84%), по Федорівській волості — 8674 і 6580 (76%).

На 22 січня 1922 року із 250000 осіб, які проживали в повіті, 176014 голодувало, захворюваність складала 25%, смертність — 20%.

Ще в другій половині 1921 року в повіті провели декілька недільників допомоги і захисту дітей. Тільки на недільнику 5-12 грудня селяни Горянської сотні першими внесли пожертвування і збрали продовольчі пайки, а в будинку Крігера відкрили дитячий будинок.

За недільник збрали 3111051 карбованець та продуктів на суму понад 50 мільйонів карбованців.

Проводився і збір пожертвувань. Тільки в жовтні 1921 року в комісію допомоги голодуючим надійшло від Гуляйпільського "Фо-

токіно" 38,5 тисячі карбованців, "Просвіти" села Воскресенки — понад 100 тисяч, спортклубу — 58 тисяч карбованців.

А за 11-22 листопада того ж року мали від Пологівської волості 44 тисячі карбованців, села Верхня Терса — 49750, Гуляйпільської церкви — 107,8 тисячі, червоноармійців та працівників військкомату — 104101 карбованець.

В Успенівській волості було зібрано 5 пудів 26 фунтів (фунт — 409,512 грама — Авт.) пшениці, 3 пуди 15 фунтів буряків, 4 пуди 24 фунти картоплі.

Всього ж по повіту за десятиденку зібрали пожертвувань на 1619763 карбованці. Житель села Нововоздвижівки Григорій Пороня у жовтні 1921 року сам пожертвував 100 тисяч карбованців.

Робітники заводу "Богатир" в Гуляй-Полі на зборах вирішили відрахувати з свого заробітку 25 відсотків у фонд голодуючих. При цьому зазначимо, що в 1921-1922 роках гроші були знецінені і зарплату одержували десятками мільйонів карбованців.

Найвища кількість голодуючих у повіті припадає на квітень 1922 року — 209812 чоловік, з них більше половини в 13 південних волостях. Захворювання від голоду досягло 30 відсотків жителів, особливо багато хворих було у селах Кінські Роздори, Федорівці, Воскресенці (нині с. Чапаєвка), Гайчулі (нині Тернувате), Благовіщенці та Туркенівці.

8 лютого 1922 року газета "Новь" повідомляла, що в Гуляй-Полі голод, багато людей помирає, бо немає хліба, що селяни кидають свої господарства, є випадки самогубства і психозу, харчування погане, невелика допомога повітового комітету не може підтримати голодуючих.

За почином Федорівської волосної економічної наради в лютому селяни почали об'єднуватися в групи для врятування і прогонування худоби. В цій волості щодня помирало 25 осіб.

З першого січня 1922 року запаси хліба закінчилися і люди змушені були їсти кураї, кору дерев, стебла кукурудзи, додавали у хліб полуку. А весною їли котів, собак. В селах Басані і Благовіщенці траплялися випадки людодства. Малі діти боялися дорослих, щоб ті не з'їли їх. Настрій у людей був жахливий. Вони кидали хати, села і йшли у більш урожайні області.

Так із села Санжарівки пішло 43 сім'ї (145 осіб), згодом, коли обстановка нормалізувалась, 29 сімей повернулося. Гинула і худоба.

Господарства продавались. Крайній одяг віддавали за фунт хліба, бричку — за пуд, хату — за 1,5-2,0 пуд.

В окремих волостях за три місяці весни було знищено до 20 відсотків худоби. За підрахунками на кінець травня 1922 року в повіті від голоду померло 28043 чоловік, за іншими даними — 29000.

Повітова комісія проводила роботу за внесок пожертвувань, прикріпляла голодуючі сім'ї до менш нужденних. За період з грудня 1921 по грудень 1922 року в комголод (так скорочено називалася комісія допомоги голодуючим) надійшло 106095 пудів продовольства. На користь голодуючих існував спеціальний податок, який відраховували з організацій, установ, а також з окремих громадян.

Центральна комісія допомоги голодуючим ввела серед населення розкладку так званих "голодних пайків". Стосовно трудящих ця кампанія повинна була здійснюватись заходами виховного впливу, а щодо буржуазних верств населення — примусовим адміністративно-судовим методом.

Згідно зі статтею п'ятою постанови Раднаркому України від 1 березня 1922 року "Про відповідальність за злочини проти надання допомоги голодуючим" особи, винні у невиконанні без поважних причин зобов'язань, підлягали покаранню, пов'язаним з конфіскацією майна, але без позбавлення волі. Найбільш суворо, аж до позбавлення волі строком на 5 років з конфіскацією майна, карались службові злочини, що виражались у недбалому виконанні обов'язків щодо організації допомоги голодуючим. А мародери та хабарники підлягали розстрілу.

Щомісяця з населення повіту примусово бралось до 1585 "голодних пайків" (з селян — 860, робітників — 225 і нетрудового населення — 500). З першого серпня збір "голодних пайків" замінили на двофунтовий додатковий внесок до продподатку. На 1 листопада 1922 року додаткового податку стягнули 15000 пудів.

В період підготовки до весняної сівби 1922 року до добровільної участі в допомозі голодуючим було вжито й економічний захід примусу. В березні держава запровадила разовий прогресивний грошовий загальногромадський податок на користь голодуючих, від якого звільнялись лише незабезпечені верстви населення, червоноармійці, інваліди, учні, багатодітні та одинокі матері, безробітні та голодуючі селяни. Несплата цього податку каралась штрафом у розмірі 100

відсотків за кожен прострочений місяць. Тільки по Гуляйпільському повіту так було зібрано 21 млрд. 648 млн. 485 тисяч карбованців.

Під урожай 1922 року планувалось засіяти 280,3 тисячі десятин землі, з них 50 тисяч озимих та ярих, 30 тисяч десятин кукурудзи, 5 тисяч проса, 15 тисяч соняшнику, 70 тисяч десятин просапних тощо.

Для придбання посівного матеріалу до 7 квітня 1922 року в повіті збрали 20 тисяч карбованців золотом та 20 мільярдів грошовими знаками. Повіту виділили 199451,5 пуда посівного матеріалу. Розподілено, а точніше продано селянам 157734 пуди.

Від несприятливих умов взимку і весною (морозів, пізньої сівби, неякісного обробітку) багато посівів загинуло. Тільки від морозу пропало 65 відсотків озимини, а в південних районах повіту навіть 90-100 відсотків. Весною її частково пересівали.

А всього загинуло 41339 десятин посівів, у тому числі 27799 озимини, 4 тисячі ярової пшениці, 6491 десятина кукурудзи тощо.

На якість сівби вплинуло і те, що люди були фізично ослаблені, багато померло або виїхало з села, не було чим обробляти землю, повністю або частково не вистачало тяглової сили. В окремих волостях збереглося до весни 1922 року 61,9 відсотка худоби, в тому числі 21,2 відсотка коней. Тому і було засіяно менше землі на 90435 десятин до запланованого. Так під посівами залишилось 148,5 тисячі десятин.

Характерний і такий штрих. Розглядаючи на сесії Запорізького губвиконкому питання про стан селянських господарств і наслідок недосіву площ та недороду, Гуляйпільський повіт, крім інших, називався серед голодуючих.

Питання допомоги голодуючим, робота комісії неодноразово розглядалися на засіданнях виконкому волосних та повітових Рад, на партійних, профспілкових та робітничих зборах, на з'їздах Рад, приймалися відповідні рішення. Тільки на засіданнях повітвиконкому Ради за рік розглянули 40 питань по продовольству та допомогі голодуючим.

Ситуацію з голодом Радянська влада використала для досягнення своїх політичних цілей, що призвело до нових жорстокостей і пригноблення страждань, грабування, руйнування і знищення церков, музеїв і т.п.

Уряд України майже до самого початку 1922 року не звертався за допомогою ні до уряду Росії, ні до закордонних держав. Бо й сам не

звертав уваги на голод у самій Україні. В одній із доповідних записок про збір хліба на Україні, яка направлялась В. І. Леніну від ЦК партії зазначалось, що міжнародні комітети допомоги голодуючим були допущені на Україну лише в січні 1922 року.

В Гуляйпільський повіт допомога надійшла лише у травні згаданого року в основному від організації американського Червоного Хреста "АРА".

Відділ цієї організації знаходився в Гуляй-Полі у дворі аптеки (нині це місце напроти і рядом з поліклінікою). Тут були організовані дитсадок і роздача хліба голодуючим.

У червні 1922 року в повіті працювало 200 їдалень "АРА", де харчувалося 5783 дитини і 2023 дорослих, 20 їдалень Українського Червоного Хреста і Півмісяця імені Нансена (10183 дітей і 6133 дорослих), в дитячих будинках державного постачання — 14404 дитини, в дитячих будинках, де постачання йшло від повітової комісії допомоги голодуючим, відповідно 2250 і 24612, від робітничої комісії допомоги голодуючим — 250 чоловік, від повітового профбюро — 66 дорослих, від повітового державного політуправління — 22, від повітового земвідділу — 15.

В Гуляй-Пільській, Туркенівській та Успенівській волостях відкрилося 10 їдалень на 2500 дітей, а в Приютненській та Новозлатопільській волостях — в пристосованих приміщеннях на 3300 дітей.

Якщо на 20 червня 1922 року в повіті було відкрито 119 кухонь, в яких харчувалася 21251 дитина, то вже на 20 серпня 161 кухня в повіті обслуговувала 33730 дітей. Для продовольчої роботи в повіті було залучено 20 службовців та вчителів. А всього у червні 1922 року в повіті харчувалось 71241 дитина і 62834 дорослих або 90 відсотків дітей і 80% дорослих від кількості всіх голодуючих.

Про ті страшні події 11 серпня 1922 року згадував ветеран праці О. С. Штепа:

— Ще живі свідки тієї допомоги, яка надходила в Гуляй-Поле від організацій американського Червоного Хреста "АРА" та Українського Червоного Хреста і Півмісяця імені Нансена. Моїй найстаршій сестрі Морії тоді було 8 років. Почувши про те, що в центрі містечка працює пункт допомоги, вона пішла з дому, з Піщанської сотні, туди.

Там, неподалік від церкви, стояли великі намети, під якими були столи, за якими харчувалися голодуючі. Їм готували суп з м'ясних кон-

сервів, подавали білий хліб, а потім вручали по пакунку надто вже білого борошна або крупів, щоб вдома могли ще щось зварити.

Пообідавши, одержала той пакунок і Марійка. А ще вона попросила пакунок і для меншої сестрички Каті.

— Ти, дівчинко, приведи її сюди, — сказала працівниця пункту, з місцевих жителів, — ми її нагодуємо і подарунок дамо.

— Вона не дійде, їй тільки п'ять років, а це ж не близько, — відповіла Марійка.

Почула ту розмову жінка-іноземка і дозволила видати їй подарунок, ще й похвалила Марійку, що турбується за інших.

То був маленький приклад великої людяності.

З першого серпня 1922 року почали надходити продукти з нового врожаю, але він не радував, бо недорід 1922 року охопив на Україні територію на третину меншу проти 1921 року, загалом же він серйозно вразив 21 повіт, у тому числі повністю Запорізьку губернію, а також 82 відсотки Катеринославської, 75 відсотків Одеської, 43,7 відсотка Донецької губерній. Посуха у вказаних повітах спалила всі посіви озимини, врожайність зернових у степовій частині республіки складала тільки 6 центнерів з гектара.

Посіви зернових у південній частині України зменшилися порівняно з попереднім 1921 роком на 30 відсотків, тобто на 3,4 мільйона гектарів. У кінцевому рахунку збір зернових у степових губерніях склав 183 мільйони пудів або 40,3 відсотка від рівня 1916 року. Його значною мірою бракувало, щоб задовольнити в хлібі та крупах навіть потреби сільського населення.

Ще в тяжчому становищі виявилось тваринництво. У 1922 році поголів'я худоби, зокрема свиней та великої рогатої худоби, скоротилося порівняно з 1921 роком у Запорізькій губернії на 40 відсотків, хоч тут були села, де збереглося худоби не більше 10 відсотків.

В 1922 році по волостях Гуляйпільського повіту провели переоблік населення. Було зафіксовано, що у повіті проживало 240465 осіб, з яких на межі голоду перебувала 141271 душа.

Не маючи змоги обробляти землю, селяни почали з травня того ж року здавати її у волосні Ради. На основі вільних площ було створено так званий колонізаційний фонд площею 77 тисяч десятин для розселення селян і організації 32 хуторів у повіті.

На 1922 продовольчий рік запланували від продподатку одержати 584 тисячі пудів продовольства. Але через те, що повіт віднесли до голодуючих, план зменшили до 435 тисяч пудів. Виконання його йшло вкрай погано, тому організували ударний продовольчий недільник і на 25 листопада зібрали 418 тисяч пудів продуктів харчування. Одночасно продовжувалась кампанія по допомозі голодуючим.

На осінню посівну 1922 року селянським господарствам виділялась допомога посівним матеріалом. А господарств таких було багато.

Наприклад. В селі Туркенівці 430 господарствам (70 відсотків) виділили 1544 пуди жита. В селі Санжарівці 192 господарствам (біля половини) видали 624 пуди жита для сівби.

25 листопада 1922 року, розпочав роботу другий повітовий з'їзд Рад Гуляйпільщини. Делегати від волостей зібралися, щоб накреслити шляхи відбудови господарства, зруйнованого в роки громадянської війни. З'їзд відкрив голова повітового виконкому т. Петров.

Учасників з'їзду від повітового комітету партії вітав т. Бушуєв. Він зазначив, що "зібралися вперше з думками про відбудову народного господарства". Від комуністичної фракції він запропонував президію з'їзду і делегати затвердили її у складі тт. Петрова, Бушуєва, Новікова, Ісаєнка, Зайчі, Желебенко і Обладова. Обиралась також мандатна комісія (тт. Бушуєв, Конкін та Захаров) і редакційна (тт. Бородавка, Зотов, Гаркуша), секретарями форуму стали тт. Клейман та Максимов.

Було запропоновано і зі згоди делегатів дали телеграму головам ЦВК СРСР М. Калініну та ВУЦВК т. Петровському про обрання їх почесними головами з'їзду і запевнили, що Гуляйполе стало твердим оплотом Радянської влади.

Затвердили також порядок денний: зовнішній та внутрішній стан республіки, НЕП, звіт повітового виконкому про роботу; перспективи боротьби з наслідками голоду та охорони здоров'я, доповідь про земельну політику, план весняної посівної кампанії та відбудова сільського господарства; робота комнезаму при НЕП; про народну освіту; вибори повітового виконкому і делегатів на губернський з'їзд Рад та поточні справи.

Другого дня з доповіддю по першому питанню порядку денного виступив т. Бушуєв, а із звітною доповіддю про роботу повітового виконкому — голова його т. Петров. Він детально зупинився на роботі

комісії допомоги голодуючим. Адже уже з квітня 1922 року майже все населення повіту голодувало, від голоду померло 29 тисяч чоловік. 3 грудня 1921 року по листопад 1922 року в комісію по розподілу серед голодуючих надійшло 106095 пудів різних продуктів і на 1 листопада — 72597 пудів і 11,5 фунта уже було роздано населенню. І хоч нинішній рік по урожайності був непоганий та за недосіву площ і часткового неврожаю в ряді областей з 280 тисяч десятин посіву було засіяно тільки 189865 десятин, а понад 90 тисяч десятин землі гуляло. Гуляйпільський повіт знову було віднесено до голодуючих.

Далі доповідач зупинився на роботі повітових економічної, військової та продовольчої нарад при виконкомі.

Повітова економічна нарада займалася господарським життям та підняттям сільського господарства, розглядала виробничі програми, затверджувала господарські плани, розподіляла продукцію та позички через земельні органи та контролювала їх використання. У її віданні були млини, електростанції тощо.

Робота повітової військової наради полягала у боротьбі з бандитизмом, який в повіті діяв, як кримінальний. Затримано було 229 бандитів, а при затриманні 45 вбито. Вилучено зброї: 2 кулемети, 130 гвинтівок, 100 обрізів, 62 револьвери, 28 бомб (гранат), 34 шаблі та інше.

3 5 травня 1922 року повітвиконком затвердив продовольчу нараду для стягнення з населення продовольчого податку. Не дивлячись на те, що населення повіту голодувало і йому надавалась допомога продовольством, продподаток доводився до господарств. Із-за голоду він був дещо зменшений з 584 тисяч пудів до 435 тисяч. На день початку роботи з'їзду, застосовуючи "ударні темпи" в роботі — в переводі на жито, було зібрано 418 тисяч пудів, що склало майже 96 відсотків.

За звітний період було видано 200 постанов і розпоряджень, 192 накази, накладено 117 штрафів, видано дозвіл на право торгівлі в 25 закритих і 152 відкритих приміщеннях тощо. І ще такі факти. За рік народилось 6643 дитини, тоді як тільки від хвороб (уже не говорячи від голоду) померло 14487 чоловік. Проведено реєстрацію 138 шлюбів, тоді як 211 сімей розпалося.

В обговоренні звіту взяли участь 14 делегатів: тт. Тоцький, Климович, Побийніч, Шаховський, Кузнецов, Гаркуша, Новіков, Бушуєв та інші.

З доповіддю про комнезами при НЕПі виступив секретар повітви-

конкому т. Гавриленко. На той час в повіті було 25 волосних і 33 сільських організацій КНС, до яких входили 1871 чоловік.

Делегат завідуючий повітовим земельним відділом т. Побийніч доповідав з'їзду про проведення посівної кампанії і відбудову сільського господарства.

Делегат т. Новіков інформував з'їзд про адміністративно-територіальний поділ у зв'язку з укрупненням губернії та повіту.

Делегати обрали новий склад повітового виконкому та делегатів на губерньський з'їзд Рад, на якому в грудні на Всеукраїнський з'їзд Рад були обрані від Гуляйпільського повіту тт. Анзін, Желебенко, Новіков та Ісаєнко.

Повітовий з'їзд Рад закінчив роботу 27 листопада 1922 року.

Отже, два неврожайні роки через засуху — 1920-й і 1921-й поширювали голод і на 1922 та 1923 рік. Бо рятівний хліб селяни почали збирати частково лише з кінця червня 1923 року.

Ранній збір зернових рятував людей від голодного мору, недоїдання, вселяв їм віру в життя, визволяв з розпачу і безнадії.

У селах південних повітів і волостей Запорізької та інших степових губерній селяни рахували кожний прожитий день, що зберіг їх від голоду і залишив життя їм та їхнім сім'ям. Були оселі, де так і залишилися болючими мітинами на одвірках дверей та на лутках вікон зарубки — відлік тих страшних днів: 912, 1095... Кількість відмітин давала уяву про те, скільки жаклих днів голоду вдалося пережити. Тисячі селян та їх діти не змогли напасті, померли.

В народі існує давня традиція — щорік на одвірках відмічати зарубками зріст дітей. А в голодні роки зарубки позначали межу життя і смерті...

Смертність від голоду в різних селах, волостях, повітах та губерніях не була однаковою. Найбільше пішло з життя людей по селах Запорізької, Катеринославської, Миколаївської, Одеської губерній. Найбільші втрати від голоду були в 1921, особливо у другій половині року.

Незважаючи на це, 28 червня 1921 року В. І. Ленін посилає телеграму на Україну Х. Г. Раковському, М. К. Владимирову, ЦК КП(б)У: "Предлагаю немедленно возобновить отправку хлеба на север не менее тридцати вагонов в день". (Повне зібрання творів, т. 53).

4 липня 1921 року ЦК КП(б)У постановило: "а) обязать ежедневно грузить для севера 55 вагонов хлеба (із Запорізької губернії — 7). Приложить максимум энергии для усиления погрузки продовольствия на север".

А таке повідомлення у 1921 році голова Гуляйпільського повітвиконкому Капранов і представник Запорізької губернської комісії допомоги голодуючим послали у Центральну комісію: "В голодающих волостях Гуляйпольского узда население вымирает. Сотни умерших, тысячи больных. На почве голода имеется случай поедания матерью детей, а также случаи удушения детей. Кошки, собаки, даже падали, идут в пищу. Массовые бросания семейств главами, уходящими в неизвестном направлении. Настроение населения паническое.

Присылаемые жалкие подачки никого не спасают от смерти и вызывают только раздражение. Необходимо срочно выслать 20 врачебно-питательных пунктов с пропускной способностью по 2 тысячи человек ежедневно. Столько же пунктов необходимо для поддержания истощенных. Отмечены села, в которых нет лошадей. В случае промедления и непринятия мер повлечет к вымиранию населения, уничтожению сельского хозяйства и образованию пустыни в Гуляйпольском уезде".

ДОКУМЕНТИ СВДЧАТЬ

У 1997 році професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Академії наук вищої школи України Володимир Сергійчук видав роботу "Як нас морили голодом", де зібрані партійні документи (резолюції, циркуляри, директиви), які довгий час не публікувалися, але є красномовним свідченням про характер трьох радянських голодів 1920-1921, 1932-1933 і 1946-1947 років.

1921-1922 роки

Э. Квириг

Копия
Циркулярно
Записка по прямому проводу
Всем Губкомам

Дополнение к нр. 8. Продовольственное положение России, особенно Москве, Питере, с каждым днем становится все тяжелее. Единственная надежда до нового урожая на Украину Цекаеркапе предложил в ударном порядке дать десять миллионов пудов хлеба. На

почве трудзатруднений в России главным образом среди железнодорожников наблюдается недовольство, которое перебрасывается на Украину. Среди железнодорожников Южных и Донецких дорог, а также в Киеве имеется тенденция к волнениям. Необходимо во что бы то ни стало выполнять наряд для Москвы и Питера. Это тем более необходимо, что в июне предстоит Третий Конгресс Коминтерна. Напрягите силы. Бросьте работников на село, усильте продроботу, особенно в местах, где продразверстка не закончена. Цека бросил группу ответственных работников в ударные губернии. Усильте агитпропагандистскую работу устно и в печати, также особое внимание обратите на разъяснение рабочим необходимости поддерживать соввласть в борьбе с голодом и разрухой. Особенно направьте внимание на массовую работу среди железнодорожников тчк НР 12/ш 15/V-21 года.

Секретарь Цекакапеу ДЛЕБЕДЬ.

С подлинным верно:

Зав. секретно-директивной частью Цека

ЦДАГОУ: Ф. — Оп. 20. — Спр. 397. — Арк. 13.

Из Военштаркка 2415/ск 100 27 40 срочно секретно

Харьков ЦК КПУ

Расшифрованная копия Чубарю и Фрунзе

Москва 27/6 21-1 семьдесят восемь Исх: № 588

Постановлением ЦЕКА 25 июня о продзаготовке на Украине считать тов. Фрунзе и Чубаря наряду с тов. Владимирским ответственными за проведение задания, данного Украине, доставить Москве до нового урожая четыре миллиона пудов хлеба. 78 № 3487/122 ш.

Секретарь ЦЕКА Р.К.П. МОЛОТОВ

Зашифровал ЛИПАТОВ

Расшифров. Д. ПЕТРОВСКАЯ

28/VI-21 г.

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 20. — Спр. 397. — Арк. 3.

Харьков Москвы Кремля 10929/0736.

Лит. А 112, 8/7, 12/7

Харьков 3 адреса ЦК Украинской Коммунистической партии

копия Предсовнаркому Раковскому

копия Укрнаркомпрод Владимирову

По трем адресам дежурн. комиссару для немедленной передачи

Принята 8/VII 1921 г.

Ввиду исключительной остроты продкризиса парализующего хозяйственную жизнь республики зпт исключаящего возможность снабжения самых важных ударных потребителей зпт угрожающего осложнениями второго июля принято постановление обязать ЦК Украинской партии принять все меры вывозу Укрнаркомпродом на базы РСФСР не менее **семидесяти четырех вагонов хлеба ежесуточно** тчк указанная цифра является крайним минимумом необходимым (для экстренного облегчения создавшегося положения тчк учитывая всю необходимость точного выполнения настоящего задания просьба напрячь усилия правлением партийных рабочих организаций проведению полном объеме постановление ЦК РКП являющегося задачей исключительного политического значения тчк ходе выполнения просьба ежедневно осведомлять прямому проводу ЦК РКП зпт совнарком зпт наркомпрод тчк.

НРО736 Предсовнарком Ленин ЦК РКП МОЛОТОВ

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 20. — Спр. 397. — Арк. 1-2.

Директивы Пленума

Оргбюро и Реввоенсовету Республики

Предложение

1. Поручить оргбюро проследить в десятидневный срок отправку всех предназначенных для собирания продналога на Украине партийных работников.

2. Предложить бюро фракции ВЦСПС в двухнедельный срок выполнить наряд на тысячу рабочих для украинской милиции.

3. Предложить Реввоенсовету республики, Наркомтуду и Наркомвнуделу в двухнедельный срок произвести вербовку среди бывших красноармейцев и молодых крестьян в голодных губерниях для влития их в украинскую продовольственную милицию. Определить их число не меньше, как двадцать тысяч.

4. Предложить Чусоснабарму и ВСНХ отпустить, кроме 10.000 комплектов, еще до 50.000. В случае готового обмундирования отпустить необходимый материал для заготовки на месте. Срок — недельный.

5. Предложить секретариату ЦК следить за скорейшей переброшкой 25.000 п. бумаги для продполитработников на Украине.

Х. РАКОВСКИЙ, М. ФРУНЗЕ.

С подлинным верно:

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 397 — Арк. 7.

Телеграмма Лит "А"

Всем губкомам

ЦЕКАКАПЕУ получена следующая телеграмма двоеточие три адреса

Харьков ЦЕКАКАПЕУ Лебедю копия Совнарком Чубарю копия Командвойскукр Фрунзе

Предлагаем первое усилить продаппарат Украины войсковой силой второе в виду тяжелого продположения центра предписать Укрнаркомпроду довести погрузку хлеба Центру до **100 вагонов каждый день** отчет ходе выполнения ежедневно по телеграфу Предсовнарком Ленин секретарь ЦЕКА Молотов кавычки тчк

Во исполнение указанной директивы для облегчения сильно обострившегося продположения Москвы ЦЕКАКАПЕУ предлагает секретарям Губкомов ежедневно требовать отчета Продорганов что ими сделано во исполнение задания и регулярно информировать ЦЕКА тчк Усильте еще коммунистами проработу сняв советских учреждений тчк

Сообщите всех принимаемых Вами мерах тчк НР. 66/М.

Секретарь ЦЕКАКАПЕУ ЛЕБЕДЬ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 397. — Арк. 8.

**Протокол № 6
Заседания Политбюро ЦК КП(б)У
от 13 января 1922 г.**

Присутствовали: члены Политбюро тт. Лебедь, Иванов А., Раковский, Мануильский
члены ЦК тт. Гольцман, Косиор, канд. в члены ЦК т. Хоречко.

Слушали:

3. Информация т. Раковского.

Постановили:

г) Утвердить соглашение, заключенное т. Раковским с АРА и Комитетом Нансена, об оказании помощи голодающим Украины и предложить т. Раковскому провести его через СНК.

Поручить ВУЦИК выпустить обращение, аналогичное Российскому, о содействии АРА и Комитету Нансена.

Поручить т. Раковскому и Манцеву принять меры против возможного шпионажа со стороны сотрудников АРА и Комитета Нансена.

Поручить СНК и УЭС принять все вытекающие из соглашения мероприятия, и выработать план распределения помощи среди голодающего населения.

Секретарь ЦК КПУ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 29. — Арк. 6-6 зв.

**Протокол № 10
Заседания Политбюро ЦК КП(б)У
от 23 января 1922 г.**

Присутствовали члены Политбюро: тт. Петровский, Раковский, Иванов А., Лебедь,

члены ЦК тт. Скрыпник, Владимиров.

Слушали: 2. Телеграмма ЦК РКП о посылке на Украину т. Фрумкина и заявление т. Владимирского об отставке.

Постановили: а) Отставку тов. Владимирского отклонить.

б) Дать строжайшую директиву всем Губкомам закончить сбор продналога к 1-му марта.

в) По приезде тов. Фрумкина создать тройку из тт. Мануильского, Владимиров и Фрумкина, ответственную как за вывоз хлеба в Россию, так и за продовольственное положение Украины.

г) Поручить тт. Раковскому, Мануильскому послать в Москву мотивированную телеграмму.

Слушали: 5. О сборе золота и серебра с церковей в пользу голодающих.

Постановили: В подтверждение постановления Политбюро от 21 января

а) Не препятствовать крестьянам для удовлетворения местных семенных и продовольственных нужд собрать золото и серебро с церковей.

б) Предложить Уп. НКфину, НКВД и Уп. НКВТ выработать и дать на места соответствующие инструкции.

в) Дать директиву Губкомам широко оповестить в прессе об имевших место в Мелитопольском уезде случаях сбора крестьянами золота и серебра с церковей.

Секретарь ЦК КПУ Д. МАНУИЛЬСКИЙ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 29. — Арк. 16 зв. — 17.

**Протокол № 14
заседания Политбюро ЦК КП(б)У
от 1 февраля 1922 г.**

Присутствовали: члены Политбюро тт. Мануильский, Фрунзе, Иванов А., Лебедь.

Члены ЦК тт. Косиор, Угаров, канд. в члены ЦК тт. Хоречко, Владимиров, Член Наркомпрода РСФСР т. Фрумкин.

Слушали:

1. Вопросы т. Фрумкина.

Постановили:

4. Установить минимальный размер отправки хлеба в пределы РСФСР с февраля месяца в количестве **восьми миллионов пудов**.

Секретарь ЦК КП(б)У Д. МАНУИЛЬСКИЙ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 29. — Арк. 24-25.

Протокол № 17
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
от 10 февраля 1922 г.

Присутствовали члены Політбюро тт. Мануильский, Лебедь, Иванов А., Кузнецов, Затонский, Косиор, члены ЦК тт. Кон, Угаров, Скрыпник, Клименко, канд. в члены ЦК тт. Владимиров и Хоречко, члены ЦКК тт. Пакко и Затон.

Слушали: 4. О посылке миссии в Америку.

Постановили: Ввиду значительного количества в Америке и Канаде эмигрировавших туда украинцев и галичан высказаться принципиально за посылку миссии в Америку и Канаду с целью поднять среди Украинских и Галицких рабочих и крестьян усиленную кампанию за оказание помощи голодающим Украины. Председателем миссии наметить тов. Затонского с оставлением его Председателем Кооперативного Совета.

Считать возможным включить в состав миссии проф. Грушевского.

Всю техническую работу по подготовке миссии поручить тов. Иванову А.

Слушали: 13. О пайках для селянских работников.

Постановили: Считать необходимым обеспечить партийных работников на селе. Поручить Секретариату выяснить с т. Владимировым необходимое количество пайков и провести в Советском порядке.

Секретарь ЦК КПУ Д. МАНУИЛЬСКИЙ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 29. — Арк. 31.

Протокол № 22
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
от 25 февраля 1922 г.

Присутствовали члены Політбюро тт. Мануильский, Кузнецов, Лебедь, Затонский, Иванов А., Косиор, член ЦК тов. Скрыпник, канд. в члены ЦК т. Владимиров.

Слушали: 4. Об улучшении быта коммунистов в голодающих губерниях.

Постановили: а) Поручить Комиссии из тт. Лебеда, Иванова А., Лобачева выработать конкретные мероприятия по улучшению быта коммунистов в голодающих губерниях.

б) Постановление Президиума ВУЦИК и МСНК об отпуске в распоряжение Секретариата только 30 мест в столовой ЦИК и СНК и о введении для них платности отменить.

Секретарь ЦК Д. МАНУИЛЬСКИЙ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 29. — Арк. 39.

Протокол № 23
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
от 1 марта 1922 г.

Присутствовали члены Політбюро тт. Мануильский, Иванов А., Косиор, Кузнецов и Затонский, члены ЦК тов. Скрыпник, канд. в члены ЦК тов. Владимиров.

Слушали: 6. Телеграмму т. Манцева о сокращении пайков для ВУЧК до 6954.

Постановили: Послать в Політбюро ЦК РКП с копией т. Манцеву телеграмму следующего содержания: Заслушав телеграмму т. Манцева о предстоящем сокращении пайков для органов ЧК на Украине, Політбюро ЦК КПУ постановило: Обращаться с настоятельной просьбой в Політбюро ЦК РКП об оставлении для ВУЧК нормы в 18000 пайков, сообщив, что за январь ВУЧК по постановлению ЦК РКП произведено сокращение с 33000 до 18000 пайков, куда входит охрана транспорта и границ и указав на чрезвычайно неблагоприятное состояние границ, о чем говорят доклады всех товарищей, обследовавших границы, на скопление крупных банд на Румгранице, на несомненные данные о существовании подпольных петлюровских орга-

низаций, готовящихся к выступлению весной, на увеличение уголовно-го бандитизма в городах на почве голода и на сокращение милиции.

Секретарь ЦК Д. МАНУИЛЬСКИЙ

ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 29. — Арк. 42.

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЦЕРКВИ

Нещадна боротьба з махновцями, білими, контрреволюцією всіх мастей поступово у свідомості рядового члена суспільства утверджувала образ ворога народу. В перші роки радянської влади ворогами були поміщики і капіталісти, члени не більшовицької партії. В період громадянської війни всі, хто не був у рядах Червоної Армії, далі — махновці із своєю ідеєю "безвласного суспільства", "рад без комуністів" і т. д. Паралельно із чорнопрапорними кісткою поперек горла нової влади стояла церква і, звичайно, священнослужителі. Щоб розправитись з останніми, більшовики використали, як це не сумно, ситуацію з голодом 1921-1922 років.

В боротьбі за врятування народу від голоду активно включилась і православна церква. У світовій пресі у серпні 1921 року виступив патріарх російської православної церкви Тихон з відозвою "До народів світу і православної людини". В ній він писав: "Допоможіть! Допоможіть країні, яка допомагала завжди іншим! Допоможіть країні, яка годувала багатьох, і нині вмираючій від голоду! Не до слуху вашого тільки, а до глибини серця вашого, нехай донесе голос мій болісний стогін приречених на голодну смерть мільйони людей і покладе його на вашу совість і на совість всього людства!"

Влітку 1921 року створено Всеросійський комітет церкви допомоги голодуючим. Всі зібрані пожертвування від віруючих передали державі для голодуючих. Це великі кошти. Лише за другу декаду листопада 1921 року одна тільки гуляйпільська церква передала у фонд голодуючим, а вірніше комісії допомоги голодуючим 107,8 тисячі карбованців.

На вимогу держави та звернення віруючих церква передала з дозволу московського патріарха і ряд церковних цінностей, які не служили при релігійних відправах.

Та цього владі було замало. 23 лютого 1922 року ВЦВК (Все-російський Центральний Виконавчий Комітет) видав декрет "Про порядок вилучення церковних скарбів, які знаходяться в користуванні груп віруючих". Була затверджена інструкція ВЦВК та наркомату юстиції з цього питання. Це викликало незадоволення мирян, хоч Російське Телеграфне Агентство (РОСТА) повідомило, що це чинить саме духовенство.

8 березня 1922 року ВУЦВК (Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет) на виконання декрету видав постанову "Про вилучення церковних скарбів у фонд допомоги голодуючим", яка зобов'язувала місцеві Ради у місячний строк реквізувати з церков майно та цінності і передати їх у фонд допомоги голодуючим.

Трагічні події, що сталися в Шуї 15 березня 1922 року під час вилучення церковних цінностей, стали приводом до жорстокої політичної кампанії проти церкви і віруючих.

Нині став відомий лист В. І. Леніна від 19 березня 1922 року В. М. Молотову для членів Політбюро ЦК партії з грифом "Цілком таємно". Він надрукований в журналі "Известия ЦК КПСС", № 4 за 1990 р. та в щотижневнику "Собеседник", № 16, квітень 1990 р.

Ні в четвертому, ні в п'ятому виданні творів В. І. Леніна цей лист не опубліковано. Хоч в 45 томі (1964 рік) надрукована примітка: "Березень, 19. Ленін у листі до членів Політбюро ЦК РКП(б) пише про необхідність рішуче придушити опір духовенства проведенню в життя декрету ВЦВК від 23 лютого 1922 року про вилучення церковних цінностей з метою одержання коштів для боротьби з голодом". Лист — це відповідь на події в Шуї. На ньому і застереження: "Прохання ні в якому випадку копій не знімати, а кожному члену Політбюро (тов. Калініну також) робити свої помітки на самому документі".

Про що ж ішлося в листі? "Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях їдять людей і на дорогах валяються сотні, якщо не тисячі трупів, ми можемо (і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей із найшаленішою і нещадною енергією, і не зупиняючись перед придушенням якого завгодно опору... Нам, щоб то не стало, необхідно провести вилучення церковних цінностей найшвидше, чим ми можемо забезпечити собі фонд у кілька сот мільйонів золотих карбованців (потрібно згадати гігантські багатства деяких монастирів

і лавр)... Взяти у свої руки фонд у декілька сот мільйонів золотих карбованців (а може бути і в декілька мільярдів) ми повинні, щоб то не стало. А зробити це з успіхом можна тільки тепер. Всі міркування вказують на те, що пізніше зробити це нам не вдасться, бо ніякий інший момент, крім відчайдушного голоду, не дасть нам такого настрою широких селянських мас, або, в крайньому випадку, забезпечив би нам нейтралізацію цих мас в тому розумінні, що перемога в боротьбі з вилученням цінностей залишається безумовно і повністю на нашому боці..." І В. І. Ленін, як зазначено в листі, приходять до висновку, що повинні тепер "дати найрішучішу і безпощадну битву духовенству чорносотенному і подавити його опір з такою жорстокістю, щоб вони не забули цього протягом декількох десятиріч..." Далі йде порада створити на з'їзді (одинадцятому) таємну нараду делегатів спільно з працівниками органів ДПУ (Державне політичне управління), наркомату юстиції і ревтрибуналу з цього питання. На нараді провести таємне рішення з'їзду про те, "що вилучення цінностей, і особливо в багатих лаврах, монастирях і церквах, повинно бути проведено з безпощадною рішучістю, безумовно, ні перед чим не зупиняючись і в найкоротший строк. Чим більшу кількість представників реакційного духовенства і реакційної буржуазії вдасться з цього приводу розстріляти, тим краще..."

І такі настанови дали рясні сходи жорстокості, хвиля якої прокотилася по всіх усюдах, в тому числі і на Гуляйпільлі.

Для проведення цієї роботи була створена повітова комісія по вилученню церковних цінностей. За невеликий проміжок часу в 40 церквах Гуляйпільського повіту вилучили 25 пудів 11 фунтів 8 золотників срібла (це 414,2 кілограма) та 27 карбованців 65 копійок золотом.

Дивлячись на так званий "законний акт" представників влади, селяни стихійно почали грабувати церковні цінності. Але повернути розграблене ними вдалося не все, а тільки 12 фунтів і 15 золотників срібла (це біля 5 кілограмів).

Під час акцій розграблення церкви (інакше й не назвеш), хоч влада посилалась на те, що все це робиться в ім'я народу, в ім'я врятування голодуючих, по країні загинуло понад вісім тисяч священнослужителів. Був розстріляний і петроградський митрополит Веніамін — один з ініціаторів добровільної передачі цінностей і збирання пожертвувань у фонд боротьби з голодом.

Це було перше велике пограбування церкви і фізичне знищення його служителів.

В 1923 році на території Катеринославської єпархії не залишили жодного єпископа. Всіх їх заарештували, звинувативши у приховуванні церковних цінностей, організації опору комісіям у справах вилучення та за контрреволюційну діяльність. За ґратами опинились єпископ Мелітопольський Сергій (Зверев), протоієрей Сердобольський з Мелітополя, Улович з Великого Токмака та багато інших.

Боячись посилення опору соціалістичному будівництву з боку церковних організацій, у другій половині 20-х років партія розгорнула проти них широкомасштабний наступ. З центру все частіше почали надходити керівні документи, що оцінювали релігійні організації як "гнізда контрреволюції" та "агентів світового капіталу".

Наступ на них посилювали за допомогою "Спілки безвірників" і шляхом нових антицерковних кампаній: зняття церковних дзвонів на потреби індустріалізації, закриття церков. Ці кампанії стали масовими. Вже восени 1928 року ВУЦВК (Всеукраїнський Виконавчий Комітет) прийняв рішення про закриття єврейських синагог в колоніях Ново-Златополі та Приютній Гуляйпільського району. Закриття мотивували "проханнями віруючих".

Гуляй-Поле не стало винятком.

— В 1934 році, — писав 19 березня 2003 року в районній газеті науковий працівник Гуляйпільського краєзнавчого музею С. В. Сergyin, — аргументуючи хронічною нестачею матеріалів для будівництва приміщення педагогічного технікуму, Свято-Троїцьку церкву висадили в повітря.

А тепер красномовні записи, зроблені в ті дні кимось із місцевих жителів:

"1.11 (н. ст.) 34. Зняли дзвони".

"5.11. 34 (старий стиль). Заборонили священику Олександрю (О. П. Лоскутову — Авт.) "відправляти треби" (тобто хрестити, печатати, відспівувати — Авт.).

"24.02.35 (старий стиль). У суботу вечером поставили прапор на малій храміні.

25 березня (старий стиль) у понеділок почали ламати Свято-Троїцьку церкву. Зняли дах. Але будівля не піддавалася руйнації.

Тоді..." Та краще прочитаємо про це у газеті "Наш город" (4 лютого 2005 року), де Катерина Сіриньок писала:

"Проіснував Святотроїцький собор лише 35 років, доти, доки у 1935 р. був знищений більшовиками. Зруйнували храм не кувалдами, а вибухівкою і, як розповідають очевидці, не одразу, а аж за третім (шостим!?) підходом, бо довго "трималась" міцна споруда — будували на совість".

А тепер прочитаємо спогади нашого земляка Івана Семеновича Дерев'янка, опубліковані в альманасі "Спокута" (№ 3, Запоріжжя, "Дніпровський металург", 2000):

— Жили ми за вісім кілометрів від Гуляйполя, у селі Варварівці. Мама моя була людиною віруючою. Мала красивий голос. Дівчиною співала в церковному хорі. Від неї я вперше почув про Гуляйпільську церкву.

— Гарна була, — згадувала мама. — А коли дзвонили її дзвони, то чути їх було за двадцять верст по навколишніх селах.

Уперше побачив її у 1934 році. Того дня тато віз до млина колгоспне просо. Узяв і мене з собою. У Гуляйполі зупинилися поблизу млина. Тато пішов домовлятися, а мене залишив сторожувати зерно. Не забуваймо, що то були за роки. Голод, розруха... Несподівано налетіла згряя безпритульників. Я хльоскав їх батою. Дарма! Понахали в картузи проса і розлетілися, мов горобці. Шлях навколо воза жовтів від розсипаного зерна.

Коли повернувся тато, я сидів і плакав. Від образи і безсилля. Певно, аби заспокоїти мене, він сказав лагідно:

— Збігай, подивися на церкву. Ти ж дуже хотів її побачити...

Дійсно, це була велична кам'яна споруда. А яка у ній акустика! Я потягнув за ручку. Двері тяжко рипнули і луна покотилася десь під склепіння. Глянув угору і завмер зачарований. Там, під високим куполом, на блакитному фоні, пурхали янголята. Незабутнє враження!

А в березні 1935 року ми почули глухі вибухи і повибігали з хати. Сільським шляхом їхав конячатами якийсь дядько.

— Що воно гуккає? — питаємо.

— У Гуляйполі церкву зривають, — сказав з гіркотою. — Щоб їм...

Ми попріпадали вухом до шляху, прислухаючись, як здригається земля. Мама хрестилася і тихо плакала. Це ж робили й інші мешканці

нашого села. Вони з сумом поглядали у бік Гуляйполя, щось шепотіли. Видно, посилали прокляття новим вандалам.

Згодом я знову потрапив до Гуляйполя і побачив результати того вандалізму. Церква лежала в руїнах. Згодом на розчищеному майдані поставила влада пам'ятник-вождеві "світової революції" Леніну. А війна з церквами і духовенством тривала ще довго.

27 жовтня 1966 року розповідав Кирило Захарович Рогач: "... Комсомольская организация вела антирелигиозную пропаганду среди молодежи и населения. Правда, в 1921 году никто из нас не читал Дрекса "Миф о Христе", но читали Ленина "Социализм и религия". И эту статью прорабатывали среди молодежи.

Наиболее популярным знатоком антирелигиозной пропаганды был Анисим Беленький.

В 1923 году книгу Дрекса "Миф о Хресте" я нашел в библиотеке священника Александра Лоскутова. Матушка благосклонно относилась ко мне и разрешала пользоваться личной библиотекой попа. Она говорила: "Как же это ты, Кирюша, сын таких родителей, — подчеркивала она, — и записался в безбожники, в комсомол".

Там же нашел я и "Капитал" К. Маркса, изданного в 1895 году. На титульном листе портрет К. Маркса в смокинге, белой манишке и на шнурке висит пенсне".

Отже, із варварським розгромом на початку тридцятих років двадцятого століття церков і синагог, які у більшості були не просто храмами, а неперевершеними творіннями людського генія, знищено, розкидано по країні культових працівників, котрі постраждали за відданість релігії, діяльність яких не вписувалась у постулати комуністичної ідеології.

Серед репресованих працівників культу були:

Клименко Іван Маркович, 1895 р. н., с. Успенівка, українець, освіта початкова. Диякон Успенівської церкви.

За постановою "Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 11 червня 1930 року висланий "у місця поселення Північного краю на 3 роки".

Реабілітований в 1989 році.

Пістолетенко Іван Ісидорович, 1882 р. н., с. Новоуспенівка... проживав у м. Бердянську... Українець. Освіта середня духовна. Священик, перед арештом — листоноша Бердянської райконтори зв'язку.

"Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 27 вересня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 7 жовтня 1938 року. Місце поховання невідоме.

Реабілітований у 1957 році.

РОЗКУРКУЛЕННЯ

Курс ВКП(б) на індустріалізацію країни вимагав коштів і дешевого хліба, а його можна було взяти лише при колективній формі господарювання на селі. Ось чому з середини 20-х років минулого століття партія надавала великого значення створенню колгоспів.

Суть сталінської політики зводилася до якнайшвидшого і максимального усупільнення господарств. Це давало б змогу без надзусиль викачувати багаті ресурси села на користь держави, в той же час обмежуючи, урізаючи інтереси селянства як "дрібнобуржуазної" соціальної верстви. Та й криза державних хлібозаготівель 1928 року змусила керівництво країни переглянути ставлення до колективізації, стимулювати її проведення.

Сталін і його оточення від помірної і стриманої політики щодо селянства у 1928 році перейшли до надзвичайних заходів по вилученню хліба, хоча трохи раніше самі ж стверджували, що "... куркуля потрібно взяти економічними заходами і на основі радянської законності". У що переросла та "законність" люди відчули на власній шкурі.

Практично робота по ліквідації куркуля як класу, розпочалася у січні 1930 року, що було офіційно закріплено політикою партії (зокрема, постановою "Про темпи колективізації").

2 лютого 1930 року ЦК ВКП(б) розіслав всім парторганізаціям листи "Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації", в якому вбачав розкуркулення як невід'ємну складову суцільної колективізації.

Запорізький окружком партії 24 січня і 6 лютого 1930 року провів інструктивні наради секретарів райкомів партії, на яких детально обговорювалися конкретні заходи розкуркулення. Це питання згодом було розглянуте у всіх парторганізаціях.

Напередодні проведення зборів селян, де виносилася остаточна ухвала щодо розкуркулення, кандидатури визначалися у сільраді, узгоджувалися у райкомі та райвиконкомі.

Ось як, наприклад, проходило розкуркулення у Санжарівці (нині Полтавка). 12 лютого 1930 року відбулися збори членів КНС (комітету незаможних селян) Санжарівської сільради, де було заслухано доповідь Северина про знищення куркуля як класу, та прийнято постанову про виселення куркульських сімей. Наступного дня на загальних зборах ТСОЗів "Шлях до комунізму" та "Прожектор", а також жителів села Василівки винесено ухвалу про висилку 28 сімей за межі району. Цього ж дня відбулися загальні збори ТСОЗу "Центровий" та жителів сіл Луначарівки, Низового, Ольгівського та Ново-Санжарівки. Збори постановили: виселити за межі району 25 куркульських сімей. Загалом розкуркуленню по Санжарівській сільраді підлягала 31 сім'я.

На президії сільради, де розглядалися справи про розкуркулення, як правило, зачитувалися характеристики на тих, хто підлягав цій акції. Щоб мати уяву про тодішнього куркуля, наведемо такі характеристики:

Бабич Павло Олександрович, 1873 року народження, проживав на хуторі Благодатному. Склад сім'ї: дружина, батько, мати, син і дві дочки. До революції мав 45 десятин власної землі, крім цього щороку орендував 40-60 десятин. Мав 6-10 коней, 4 голови молодняка, вітряк, кінну молотарку, весь сільгоспінвентар, застосовував найману працю. Після революції господарство визнане як куркульське. Власник його ігнорував хлібозаготівлю.

Кириченко Василь Пилипович, 1883 року народження, Санжарівка. Склад сім'ї: дружина, два сини, три дочки. До революції мав 70 десятин землі, а також орендував до 30 десятин. Мав кінну молотарку, сільгоспінвентар, застосовував найману працю. Господар мав зв'язок з білим рухом, вороже ставився до поточних кампаній.

Ось ці заможні селяни:

Кириченко Тит Пилипович, 1888 р. н., с. Санжарівка. Сім'я: дружина, 2 сина і 2 дочки. До революції мав 70 десятин землі, орендував ще 20 десятин, була у нього кінна молотарка, вітряний млин, 12 коней, 9 корів. Використовував найману працю. Після революції брав участь

у білих бандах. Вороже відносився до кампаній, намагався зірвати збори по колективізації.

Лень Іван Платонович, 1887 р. н., х. Ольгівський, сім'я: дружина, син, дочка. До революції мав 65 десятин землі, орендував ще 40 десятин, мав 5 постійних і 10 сезонних робітників, 10-15 коней, стільки ж корів, кінну молотарку, сільгоспінвентар.

Після революції брав участь у білих бандах, тероризував населення, намагався підірвати колективізацію.

Дерюга Никифор Мефодійович, 1872 р. н., с. Санжарівка, сім'я: мати 1845 р. н., дружина, два сина. До революції мав 60 десятин своєї і 15 десятин землі орендував, кінну молотарку, нафтодвигун, 6-8 коней, 4-6 корів, поставив вітряк.

Після революції обробляв 4,5 десятини фруктового саду, тримав 80 вуликів, використовував найману працю, був зв'язаний з білою армією. Брав участь у розстрілюванні червоноармійців.

(Матір не вислали).

Дерюга Пилип Мефодійович, 1872 р. н., с. Санжарівка, сім'я: дружина, мати, 1845 р. н., 2 дочки. До революції мав 45 десятин землі, орендував ще 30 десятин, кінну молотарку, 6-8 коней, 5-6 корів, використовував найману працю.

Після революції куркуль-господар, 2,2 десятини саду, 12 вуликів бджіл, був тісно зв'язаний з білою армією, вороже відносився до поточних кампаній, намагався зірвати збори по реалізації займу. Не виконував планів хлібозаготівлі.

Кравченко Феодосій Іванович, 1909 р. н., х. Ольгівський, сім'я: дружина, мати, син. До революції мав 45 десятин землі, молотарку, вітряний млин, цегельний завод, 15-20 коней, 15-25 корів.

Використовував найману працю. Після революції куркуль-господарник, тримав зв'язок з білою армією, вороже відносився до політичних кампаній, підривав колективізацію.

Кириченко Іван Федорович, 1892 р. н., х. Ольгівський. Сім'я: дружина, 4 сина, 4 дочки. До революції володів 160 десятинами землі, орендував ще 50 десятин, мав молотарку, використовував найману працю. Після революції вороже відносився до колективізації, брав участь у білій армії. (Рішення: вислати одного).

Кравченко Кузьма Іванович, 1895 р. н. Сім'я: дружина, три сина, дочка. До революції володів 450 десятинами землі, вітряним млином, молотаркою, нафтовим двигуном, цегельним заводом, 20 кіньми, стількома ж коровами, використовував найману працю. Мав зв'язок з білою армією, брат служив у біляків, підривав поточні кампанії.

Савовський Прокіп Платонович, 1877 р. н. Сім'я: дружина, 2 сина, 2 невістки, 2 онука. До революції мав 80 десятин землі, орендував ще 10-15 десятин, кінну молотарку, 10-15 коней, стільки ж і корів, використовував найману працю.

Після революції підтримував зв'язок з білою армією. Вороже відносився до кампаній.

Вовченко Тихін Андрійович, 1876 р. н. Сім'я: дружина, 2 сина, дочка, невістки, 2 онука, батько 1857 р. н. (не висланий він з невістками і 2 онуками). До революції мав 85 десятин землі, орендував до 20 десятин, користувався найманою працею. Після революції куркуль-господарник, розпоряджався 5 десятинами саду, 80 вуликами. Підтримував зв'язок з білою армією, підривав хлібозаготівлі, вороже ставився до Радянської влади.

Жук Григорій Якович до революції дворянин. Мав 160 десятин землі, кінну молотарку, 15-20 коней, 20-25 голів худоби. Після революції брав участь у білій армії, тримав зв'язок з куркулями, тероризував населення, вороже ставився до хлібозаготівель.

Трюхан Іван Романович до революції володів 50 десятинами землі, кінною молотаркою, 5-8 кіньми, 4-5 коровами. Після революції брав участь у білій армії, тероризував населення, зірвав колективізацію, вороже відносився до кампаній.

Ось ці заможні селяни, які працювали до сьомого поту на землі, визнавалися куркулями. До речі, на той час існувала така "шкала", згідно з якою визначався стан господарства: бідний — це той, хто мав корову або нічого взагалі не мав, середняком вважався селянин, який мав корову і коня, або двох тварин одного виду. Якщо живності було більше — власник вважався куркулем.

24, 25 лютого президія райвиконкомату — трійка у складі Жгучева, Мороза та Семенченка обговорила і затвердила матеріали по виселенню та розкуркуленню у Санжарівській сільраді.

Все майно розкуркулених було конфісковане і передане у створювані колгоспи. Так, наприклад, артіль "Схід" тієї пори у своєму господарстві мала 12 конематок (з них 5 конфіскованих у куркулів), 5 корів (2 — від куркулів). Від розкуркулених у господарстві були 7 лобогрійок, 4 сівалки (з 12 наявних), одна молотарка.

Всі вислані за межі району і Запорізької області, а розкуркулювали їх 22 березня 1930 року.

Після виселення куркулів загострилась неприязнь до активістів колективізації.

Під час весняної сівби 1930 року в Санжарівській сільраді організували 10 колгоспів. Заможні селяни дивились на це як на щось, що розвалиться. Коли усупільнювали коней та реманент — вороги почали шкодити.

У СОЗІ "Шлях до комунізму" ворожі елементи побили активіста О. Федька, що енергійно працював під час весняної кампанії. А потім посилали в СОЗ погрози: спалити, вбити, повісити.

25 травня 1930 року писала газета "Червоне Запоріжжя": "В Санжарівці вбито голову сільгоспартілі Івана Трохимовича Марченка.

Після утворення колективу в Санжарівці розкуркулено і вислано глитаїв, але залишились куркульські прихвосні, які повели боротьбу, розпускали провокаційні чутки, підбурювали селян виходити з артілі. Почалися вагання серед селян і вихід із колгоспу. Залишилося 30 господарів: ці твердо стали на колективну працю. Марченко керував артіллю.

В ніч на 24 травня після наради колективістів, де обмірковували справи про виділення засівів тим, що відійшли, Марченко повернувся додому. Не встиг сісти за стіл, як прогримів постріл, — і він упав наповал убитий. Стріляли через вікно з обріза.

Запідозрюються Кубах, Федько і його два сини. Той проводив шалену агітацію проти Марченка".

12 листопада 1930 року районна газета "Більшовик Гуляйпільщини" повідомляла, що недавно "Гуляйпільський суд розглянув справу про вбивство голови артілі Марченка. Встановлено, що три молодих хлопці Федько Дмитро, Федько Юхим і Кубах Макар захотіли помститись над Марченком. Вони попросили "обріза" у такого ж хлопця Хижняка і вночі через вікно забили на смерть Марченка.

На суді визнали себе винними, лише Хижняк відкидав свою співучасть, ніби не знав про замах тих. Суд визнав всіх за соціально небезпечних і ухвалив позбавити волі Федька Дмитра на 10 років, Федька Юхима — на 8 років, Кубаха Макара — на 6 років і Хижняка — на 1 рік.

Касаційна інстанція, куди зверталися засуджені, вирок затвердила".

Восени 1930 року у виконанні планів хлібоздачі у Санжарівці шкодили куркулі. Вони вивозили хліб у степ і закопували або ховали дома. Але перехитрити їм активістів не вдавалось. Так, у куркуля Близнюка Данила знайшли під піччю погріб, засипаний хлібом. Хліб забрали.

В кінці грудня 1930 року Санжарівська сільська рада відставала з виконанням плану хлібозаготівлі, бо глитайня села Василівки ховала хліб. Так комісія знайшла у Савовського Павла хліб захований у різних місцях: у скрині — 15 пудів борошна, в діжці — 10 пудів, у сундуку — 25 пудів та пшениці на горищі — 30 пудів та ще й ячменю змішаного із міхуркою та сміттям до 30 пудів.

У Панченка Івана виявили дві ями з пшеницею. Одну на дворі під собачим кубом, де пшениця проросла. А у Земелька Явтуха був хліб у полові (до 200 пудів).

Артіль "Центральна" прийняла колишнього крамара Якова Плясовицю. Щоб виконати план, він мусив здати 6 пудів зерна. І ось на 6 пудів він примішав 2 пуди піску. За це його вигнали з артілі.

Біднота 2-ї сотні Санжарівки утворила артіль "Запорожець". Фундаторами її були Г. Крутько та М. Карпій.

Тільки-но організувалась артіль "Жовтнева", як до неї пролізли підглитайники і ворожі колгоспу елементи. Селяни не забули, що один з Федьків забив голову артілі "Перемога" тов. Марченка.

* * *

Відчути атмосферу того часу можна, переглянувши сторінки районної газети "Більшовик Гуляйпільщини". Ось що вона писала:

— 3 постанови бюро райпарткому від 21.10.30 р. "Про хід хлібозаготівлі за останню п'ятиденку"... 2. Голову Марфопільської сільради Трояна за ганебну бездіяльність по хлібозаготівлі, пияцтво, розклад та за потурання по відношенню до куркульськозаможної частини села з роботи зняти. Поставити питання і перевірити РКК-РСІ про виключен-

ня Трояна з партії. Прокуратурі на протязі 3-х днів провести розгляд. На суду справу про Трояна розглянути в показовому порядку.

— Успенівка. Ілько Кучерявий — член комісії сприяння хлібозаготівлі. План йому — 95 пудів зернокультур, а вивіз 5 пудів та не здав контрактації. А продавав хліб на ринку. З жовтня його затримали з бричкою і хлібом, коли їхав до міста Сталіно. На пленумі сільської Ради вирішили негайно виключити зі складу комісії, а за несплату притягти до суворої відповідальності.

Касаційна інстанція, куди звернулися засуджені, вирок затвердила.

12.11.1930 р.

— В артіль "Жовтень" Дорожнянської сільради вдалося пробратися куркулю Василю Кирюті. Він все це так вдало обробив, що зробився "дійсним бідняком". А колгоспники і біднота, мабуть, забули, що він зривав план хлібозаготівлі і розвалював СОЗ в 1927-1928 рр.

— Президія Гуляйпільського РКК на засіданні 26.10.1930 р. розглянула справи Трояна С. М., кандидата в члени партії і члена сільради, Зражевського Ф. Д., члена партії з 1928 р. і колишнього голови сільської ради, Юрченка - кандидата партії і голови Туркенівського земельного товариства, Северина Ф. Я., члена партії з 1928 р. і голови Санжарівської сільської ради по звинуваченню в бездіяльності, у справі правого ухилу на практиці та невиконання директив щодо вивозу з куркульських господарств хліба по твердих завданнях. Президія ухвалила Трояна С. М., Зражевського Ф. Д., Юрченка виключити з лав партії, а Северину Ф. Я. винести сувору догану з попередженням.

12.11.1930 р.

— На бочанській сотні в Гуляйполі в громадянина Полікарпа Левченка комісія сприяння знайшла до 300 пудів хліба. Ховав для спекуляції.

— На хуторі Вільному Дорожнянської сільради куркуль П. Зуйченко плакався, що немає лишків хліба і він не зможе виконати хлібозаготівлю. А комісія сприяння виявила 40 пудів жита, схованого в засіці під ячменем.

14.11.1930 року згадував житель села Верхня Терса Микола Кузьмич Федан: "В 1929 році, коли ліквідували в СРСР куркулів як

клас, наша сім'я: батько Кузьма Миколайович, 1881 р. н., мати — Параска Юхимівна і ми — діти: Василь, Володимир, Ольга, Антоніна і я, наймолодший син Микола, за рішенням "трійки" — була репресована під видом "розкуркулення" і вислана спочатку з Верхньої Терси Гуляйпільського району у тодішній хутір Скотоватий (пізніше — Цвітково), а потім — у Вологодську область у селище Тарнозьке, що в лісі, далі висилку Високий, де жили в бараках.

Батька в період висилки арештували органи НКВС і доставили в місто Потьму Вологодської області. Там після фізичного насилля і тортур в тому ж, 1928, році він помер.

За тодішніми мірками наша сім'я підпадала під категорію "середняків", але аж ніяк не куркулів. Ми самі трудилися на відведеній землі без застосування найманої робочої сили. Мали у приватній власності 2-3 коня, молотарку для обмолоту хліба.

На поселенні у Вологодській області померла від бідності і голоду моя мати, сестра Ольга. Я після закінчення технікуму в м. Костромі був направлений на роботу в Красноярський край, де після 3-х місяців роботи мене призвали у ряди діючої армії, на фронтах перебував до 9 травня 1945 року. На війні загинув брат Василь. Помер також і брат Володимир.

В 1993 році мені виповнилось 70 років. Я — пенсіонер, але несправедливе "розкуркулення" нашої сім'ї не дає мені спокою й досі. За що загинув мій батько і чому від голоду померла мати?"

В 1930 р. "розкуркулили" середняка з с. Гуляйполя Мирона Карповича Дерев'янка, 1885 р. н. Мав будинок і сарай цегляні, кухню з саману, 2 коней, корову, 8 овець, 2 свині, плуг, сівалку, сани, косарку, гарбу, віялку, великий садок.

В 1931 році в с. Гуляйполі "розкуркулено" і вислано у Свердловську область разом з дружиною і 5 дітьми одноосібника Івана Петровича Сахна, 1894 р. н. (1893-го?), який жив на вулиці Вхідній (нині — Мічуріна — Авт.). Мав 10 десятин власної землі і 25 десятин орендував, 8 коней, 2 корови, 5 телят, 20 овець, сільгоспінвентар.

Після "розкуркулення" з хати зробили конюшню.

В 1930 році "розкуркулення" зазнали сім'ї: Григорія Кириловича Васецького, 1893 р. н., жителя Гуляйпільської сотні в с. Гуляйполі; Ми-

кити Кіндратовича Бохана, 1871 р. н.; Павла Васильовича Прихідька; Михайла Степановича Рибки, 1870 р. н., жив по вул. Колгоспній.

У 1929 році розкуркулили сім'ю Григорія Гавриловича Богославського, 1870 р. н., яка мешкала на х. Січ (нині Новозапорізьке — Авт.). На тому ж хуторі в 1929 році "розкуркулено" і сім'ю Селіверста Павловича Заченила.

Весною 1930 року була "розкуркулена" сім'я Костянтина Олександровича Височіна, 1890 р. н., яка проживала на хуторі Новому і в селі Успенівці.

Список розкуркулених можна продовжувати ще і ще. А як їм там було у місцях виселки?

У 2007 році районна газета "Голос Гуляйпільля" надрукувала слово-пам'ять про загублене покоління наших земляків у 30-х роках минулого століття.

До редакції газети зайшов житель міста Сергій Степанович Дерев'яно і повідомив, що полковник запасу з-під Москви Павло Павлович Міщенко (батьки якого родом із села Староукраїнки) розшукує родичів. Він тільки знає, що в родині Борульків було 9 дівчат. Яка їх доля? Якщо хтось із них живий, то відгукніться! Сам він народився у глухій сибірській тайзі, у селищі Галка, яке стало йому малою батьківщиною.

Про селище та його людей розповів П.П. Міщенко у нарисі, який можна назвати "Моя мала батьківщина".

— Цей нарис, — пише автор у слові до читача, — не претендує на художню майстерність, на повноту фактів. У ньому коротко викладені, зі слів свідків, найяскравіші епізоди важкого, іноді трагічного життя насильно вивезених "куркулів" із гуляйпільських хуторів Староукраїнки, Скотоватого, Криничного, Цвіtkового.

До "розкуркулених" потрапили сім'ї Павла Панкратовича і Одарки Михайлівни Міщенків (батьки автора нарису), Харитона Міщенка, П. С. Духонченка, І. С. Духонченка, М. С. Духонченка, М. Д. Морозової, І. Хохотви, В. Ф. Тилика, І. К. Богославського, О. Г. Пахаря, П. В. Глушка, В. В. Калугіна, І. Є. Гулик, І. Галчинського, І. М. Рябчука, Н. Пилипенко, С. Яковенка, І. Кошеля, Чучка, Шелеха, Козуба та інших.

Нарис складається із п'ятнадцяти глав, які не можна спокійно, відсторонено читати, вони б'ють по серцю, по пам'яті: невже таке могло

бути з нашими людьми, вирваними з корінням з рідного гнізда чорним смерчем тридцятих років минулого століття? Він охоплює події з 1930-го по 1989-й роки, які відбувалися у селищі Галка, що примостилося на березі річки Каква, в Карпінському районі Свердловської області.

Слово П. П. Міщенку:

— ... Про те, як виникло, розвивалося і повільно вмирало селище Галка, в яких умовах жили люди, вивезені в лісові хащі із районів України, Кубані і Дону, я і хочу розповісти в цьому нарисі, використовуючи спогади моїх батьків Міщенка Павла Панкратовича і Одарки Михайлівни та жителів селища — М. І. Духонченка, М. Морозової, М. Х. Хохотви, К. К. Тилик, А. Г. Богославської.

Зі спогадів М. І. Духонченка: "У 1931 році місцева влада: сільрада, комітет бідноти, комісія з розкуркулення прискореними темпами виконували директиву зверху по створенню колгоспів. Йшло усупільнення сільгоспінвентаря, худоби, визначали осіб до розкуркулення і виселення. Все робилося поспіхом, доля людей вирішувалась за лічені дні.

Комісія по розкуркуленню працювала жорстокими методами: приходила у двори, оголошувала постанову сільради про розкуркулення і виселення... Худобу зводили на колгоспний двір, туди ж звозили і сільгоспінвентар "куркуля". Його домашнє майно описувалось і частково йшло членам комісії по "розкуркуленню".

Всіх, хто підлягав виселенню, зганяли до сільради. Якщо хто встиг що-небудь взяти із собою — добре, а хто — ні, так і йшов з порожніми руками.

...На станцію Гайчур звозили багато людей з ближніх сіл, хуторів. Крик, плач дітей, лайка, безладдя. Вантажили людей у товарні вагони сім'ями. Набивали повні вагони.

Більше всього страждань у дорозі випало на долю дітей: антисанітарія у вагонах, невідомо яка вода, нестача продуктів, застуда викликали масові захворювання дітей, стариків.

Діти вмирали у дорозі — у вагонах постійно лунав крик відчаю і горя за померлими. Люди перебували в якомусь отупінні, оціпенінні, не в змозі зрозуміти, що з ними роблять, для чого їх вивозять? І в кожному вагоні — охорона, люди з гвинтівками... І йшов ешелон довго, без графіків і розкладу.

Важко розповідати про ті муки, які переносили люди у вагонах. Це треба побачити, поспробувати. Через кілька днів степові південні місця змінилися лісистою місцевістю, чужою незнайомою стороною. Коли наближались до місця виселення, поїзд пішов серединою тайги. Люди, що жили в степу, дивились на північну тайгу з цікавістю і острахом.

Всі думали: куди нас завезли? За що? Пропадемо ми тут, в цьому лісі! А ешелон йшов все далі від рідних місць.

Вивантажили людей на кінцевій залізничній станції Богословськ. Конвой перерахував прибулих і всі вирушили до центру міста. Ослаблених і хворих дітей несли на руках, а дорослих вели попід руки.

В центрі Богословська біля великої церкви на базарному майдані розташувались табором під відкритим небом. Хоч і було літо, але давав про себе знати північний край: ночі були прохолодні.

На майдані уже жили табором, прибулі перед нами, зіслані з Кубані, козаки. В чекменях, підперезані кавказькими поясами з набороном, в кубанках. Високі на зріст, молоді ставні чоловіки теж із дружинами і дітьми.

На майдані палили вогнища, дров було мало, тому палили церковні меблі.

Охорона в місто нікого не пускала. Місцеві жителі по-різному ставилися до переселенців. Деякі матюкались, закидали камінням. Деякі співчували — допомагали продуктами, міняли хліб на хустки, блузки та інші речі.

У прибулих була одна думка: "А що далі? Де будемо жити?" І всіх мучила туга за малою батьківщиною. Люди збирались в гурти і хором співали українські, кубанські пісні... Це був стан відчаю, безмірної туги, який охопив цих нещасних".

Далі автор нарису розповідає, як після двох тижнів перебування на базарному майдані Богословська, де помер його дід Панкрат Павлович, погнали людей на берег невеликої гірської річки Какви. Тут їм виділили місце для проживання — селище Галка.

Згадує А. Г. Богославська: "У червні 1931-го прибув у м. Богословськ состав з "розкуркуленими" з України, в т. ч. із хуторів Гуляйпільського району. В одному з нами вагоні їхали сім'ї: Тилики (чет-

веро дітей), Бердани (троє), Галчанські (двоє), Чучки (троє), Шелехи (троє), Рябчуки (троє дітей), а решту вже не пам'ятаю.

У сусідньому вагоні везли із хутора Староукраїнки Міщенко Панкрата і двох його синів із сім'ями: Міщенко П. П. з жінкою Одаркою і двома дітьми, Міщенко Харитона (помер уже у селищі Галка. Маленька його дочка Тетяна померла у Тимофіївському селищі).

На селище Тимофіївське були направлені сім'ї Богославські, Чучки, Тилики, Шелехи, Пахарі. На Галку, в американські бараки — сім'ї Міщенко Павла, Бердан...

На Тимофіївській дільниці померли діти: Богославська Соня (2 роки), Духонченко Галя (3 роки), Пахар Альона (7 років), Чучко Ліда (2 роки). У Шелехів померли дві дівчинки, а останніх не пам'ятаю прізвищ.

На Тимофіївським було ціле дитяче кладовище. Коли почалась масова дитяча смертність, дозволили дітей, які залишились живі, відправляти на Україну до родичів. Приїздили родичі і забирали дітей.

Згадує Одарка Михайлівна Міщенко: "Вирішили і ми відправити своїх малих дітей на батьківщину з дядьком, який приїхав за дітьми з нашого хутора. Дочку Ліду (3 роки) і синочка малого Павлика (один рік). Віддали їх, тому що знали, що помруть тут, не виживуть. І з тих пір ні слуху ні духу про наших дітей, як у безодню канули".

Автор нарису — це другий їх син Павло: "Згадуючи загублених дітей своїх, мама тихо плакала і відчувалось, що в душі її довічне невимовне горе, глибока туга. Туга за назавжди загубленими дітьми. Так і загубились в морі людському, жорстокому, мої старший брат і сестра. Всі спроби віднайти їх, нічого не дали. Де вони? Що з ними? Загинули чи живуть, не знаючи ні батька, ні матері, ні братів, ні сестер".

У нарисі, що не речення, то людський біль, горе і туга за втраченим найдорожчим — поколінням рідних людей, яке виявилось не потрібним у рідних степових краях, а з величезними трудом прижилося, працювало, переборюючи незгоди, народжувало дітей і допомагало будувати нові селища і міста, обживаючи глухі хащі сибірської тайги.

* * *

Не всі селяни мирилися з примусовим розкуркуленням і колективізацією. Почалися стихійні виступи. У них активну участь брали жінки, тому ці виступи називали "бабськими бунтами" або "жіночими волинками". У Гуляйполі близько 30 жінок з дрючками в руках прийшли до зерносховища, намагаючись перешкодити вивезенню усупільненого зерна на станцію для обміну. Перед райвиконкомом вони вимагали повернути забраний хліб та нарізати землю.

Низка селянських заворушень в області була спрямована на те, аби добитися повернення розкуркулених із заслання, та після "роз'яснювальної роботи" органів ДПУ заворушення вщухли.

І все ж 31 травня 1930 р. секретар Запорізького окружного партійного комітету Соколов та голова Запорізького окрвиконкому Михайлик у листі до секретарів райкомів КП(б)У і голів райвиконкомів писали з приводу розселення куркульства: "Подальше зміцнення і розгортання колективізації тісно пов'язане з необхідністю планомірного і послідовного продовження заходів по розпочатому вже внутрішньо-районному розселенню куркульства..."

Низка сільрад не проявила всієї необхідної для даної роботи твердості і настійності, піддалась "жалісним" настроям, а в окремих випадках, не отримавши необхідної підтримки сільського активу, сільради під натиском куркульства і підкуркульників, які зривають розселення і тероризують осіб, які проводять його, розгубилась.

Таке положення може вести тільки до активізації куркульства і, передусім, до влаштування волинок і, навіть, в окремих місцях, насиль над представниками влади з метою за будь-яку ціну перешкодити розселенню, як це мало місце — Мар'ївка, Розумовка (Запорізький район), Максимівка, Василівка (Софіївський район), Катеринівка, Макіївка, Вогкий, Новоселівка (Покровський район) та ін. (Державний архів Запорізької області. — Ф. Р. — 356. — Оп. 5. — Спр. 59. — Арк. 79, 83).

Закінчити цей розділ можна такими словами: "Сталінським розкуркуленням" узимку 1929-1930 рр. місцями охоплювали до 10-15 відсотків селянських господарств, тим часом як питома вага куркулів у країні загалом не перевищувала в 1927 р. — 3,9, а в 1928 р. — 2,5-3 відсотків".

Так кого ж тоді "розкуркулювали" і проти кого велася ця своєрідна кампанія репресій?..

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

У тридцять три
Розіп'яли Христа.
Розіп'яли
У тридцять третім
Україну.
Христос-воскрес,
Вона зійшла з хреста.
Я вірую
У ньому — Україну!

В. Василяшко.

Сьогодні багато говорять про голодомор 1932-1933 років. Які ж основні його причини? Це сталінська колективізація, хлібозаготівлі, розкуркулення, репресії. Саме командно-адміністративна система знекровила селянське господарство, позбавила його національної самобутності, призвела до голодомору.

Восени 1929 р. бурхливими темпами відбувалася суцільна колективізація. Сталін назвав цей рік — роком великого перелому. Його ціна жаклива — понівечене селянське господарство, сотні тисяч депортованих, мільйони загублених селян. У непристосованих для утримання приміщеннях масово гинула худоба, а з нею остання надія на порятунок. Той селянин, якому вдалося зберегти корову, вберіг від голоду і власну родину. За роки колективізації поголів'я худоби в Україні скоротилося майже удвічі, а у подвірному користуванні селян — у 8 разів.

Колишній перший секретар ЦК Компартії України в 1963-1972 роках П. Ю. Шелест писав у Щоденнику: "У той час — 1932-1934 роки — на Україні був страшний голод. На селі вимирали від голоду родини, навіть цілими селами. У багатьох випадках було навіть людоджерство — це була трагедія. Але все-таки коли-небудь стане відомо, скільки ж від голодної смерті в ті роки вмерло людей. Це був просто злочин нашого уряду, але при цьому соромливо замовчується. Все списується на успіхи і труднощі "росту".

Специфікою України було вже те, що вона разом із Північним Кавказом постачала більше половини зерна, яке виробляли в СРСР. У 1931 році, говорячи про Україну, Сталін зазначив, що "ряд врожай-

них районів опинився у стані розорення й голоду". Однак при цьому в Кремлі вважали, що в Україні є величезні запаси збіжжя, яке нібито приховують від держави колгоспи та селяни-одноосібники. Ось чому влада вдалася до натискних методів у проведенні хлібозаготівель. Вже у 1931 році плани цих заготівель було зменшено для ряду областей Уралу, Середньої Волги, Казахстану і водночас ці зменшення практично не торкнулися України і Північного Кавказу.

З організацією колгоспів різко полегшувалась заготівля хліба у селян. Тепер уже не треба було організовувати продзагони, ходити по дворах. Досить направити у колгоспи представника (уповноваженого) і виконання "першої заповіді", тобто задачі хліба, забезпечувалось.

1930 і 1931 роки видались по урожайності непогані. Тому хоч багато людей і недоїдало, та це не відбилося на їх загальному стані. Але доводились великі плани хлібозаготівлі.

Ось тільки один приклад. Артіль "Схід" організувалась 4 лютого 1930 року на хуторі Ольгівському Санжарівської сільради. На 1 січня 1931 року тут налічувалось 33 двори (119 чоловік — половина працездатних) і 420,6 десятини землі. У звіті артілі зазначалось, що в перший рік існування отримано 5544 пудів зерна, з них 2283 здано державі. Це склало 41 відсоток. Але по окремих культурах картина досить контрасна. Так жита виростили 759 пудів, а здали — 663, залишивши для сівби 93 пуди і для потреб селян всього-навсього 3 пуди зерна.

Або взяти озиму пшеницю. Зібрали її 1283 пуди, здали державі — 663, понад 200 залишили для сівби, решта — для артілі. Це, якщо все роздати на трудодні, то в середньому припадає на один двір біля 15 пудів зерна (трохи більше двох центнерів), а на кожного працездатного — 8,5 пуда. Ясно, що селянським родинам хліба до нового врожаю не вистачало. Та в колгоспі ще була ярова пшениця, ячмінь, кукурудза та інші зернові культури.

У 1931 році Україна здала менше хліба, ніж у 1930-му. В Україні вже у 1931 році померло від голоду понад 150000 осіб. Проте 3 січня 1932 року на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У була обговорена телеграма Сталіна і Молотова, котра вимагала неухильного виконання планів хлібозаготівель.

83 українські керівники роз'їхались по Україні організувати це виконання. Спеціальною постановою лютий 1932 року оголосили бойовим ударним місяцем закінчення хлібозаготівель. У березні-квітні

1932 року в українських селах з'явилась велика кількість голодуючих, а у містах — залишені батьками діти.

Але це не зупинило владу, як і те, про що повідомляли органи ДПУ УСРР у березні 1932 року, що у новостворених колгоспах у надзвичайно поганому стані облік і організація праці.

Повідомлення чекістів, ще одне переконливе свідчення того, що тодішнє партійно-державне керівництво було докладно проінформоване, мало ґрунтовні підстави для висновку: насувається біда — голод.

11-13 червня 1932 року революціонер-інтернаціоналіст Мате Залка, який у складі Окремої інтернаціональної бригади Червоної Армії воював на Запоріжжі й на Оріхівщині в грудні 1920 року, записав у щоденнику: "Ознаки тяжкої хвороби наявні, Україна, незважаючи на нормальний урожай, приречена на голод.

Це пояснюється двома причинами: наказами сильного партійного апарату, і відсутністю справжньої критики. Сліпа дисципліна стає небезпечною. Результат недалекоглядної політики буде видно восени, оскільки засіяно лише 40 процентів всіх посівних площ. Ціни скачуть, продуктів не вистачає. В місті голод. За рік було 5 чи 6 страйків. Це — трагедія. Я дедалі частіше жену від себе важкі думки — що буде? Україна — і голодує!

"Правду" читаю з іронією: в Японії, Німеччині, Польщі, Америці — голод. А у нас? Виявляється, нема..."

13 серпня він записує:

— Ми боїмося сказати правду. Ніхто не сміє почати першим. Між містом і селом партія вбиває клин.

А 6 березня 1933 року надibuємо на не менш промовистий запис: "В країні мільйони голодуючих. Бридко комуністові, який бачить помилки і не може про це сказати".

Однак, 7 липня 1932 року прийнято постанову ЦК ВКП(б) про організацію хлібозаготівель у кампанію 1932 року.

Йшлося насамперед про ситуацію з виконанням минулорічного плану заходів, що їх вимагалось вжити для недопущення минулих "помилки" у плануванні хлібозаготівель. Головна ідея — виконати план, незважаючи ні на що.

1932 рік у нашому краї був неврожайним, бо цьому не сприяла погода ні зимою, ні весною. По Чубарівському району (в 1931-1934 рр. Гуляйпільський без Новозлатопільського куща входив у тодішній Чубарівський район) було зібрано 589170 центнерів зерна.

Державі здали 394170 центнерів, у тому числі 184260 центнерів пшениці. Це складало 67 відсотків від валового збору.

Із залишених 195560 центнерів виділили на осінню та весняну сівбу, на громадське харчування, тваринництво та видачу колгоспникам на трудовні. В середньому на трудовень припало по 1,3 кілограма зерна та по 82 копійки.

Важка робота та мала платня не давали можливості багатьом виробляти навіть один трудовень у день. Тому чимало колгоспників отримали за свою роботу по 100-200 кілограмів зерна. А якщо сім'я була багатодітна, то в зиму вона входила не забезпеченою продуктами харчування. Правда, дещо дали присадибні ділянки (городи).

Ще у важкій ситуації опинились одноосібники, яких у районі налічувалось декілька сотень. Щоб примусити їх виконувати план хлібоздачі, до них застосовували старі методи вимітання хліба з дворів за допомогою різних комісій, які у 20-і роки називались продзагони. Ті підмітали все до зернини.

Дещо краще було механізаторам, вони на зароблений трудовень одержували більше.

В кожному колгоспі сидів уповноважений з райкому партії і під час жнив примушував вивозити зерно на елеватор. Райком партії та його секретар Баннік вимагав від низів не тільки виконання планів у строки, а й дострокового рапортування про завершення хлібоздачі.

Що ж послужило причиною цього страшного лиха — голоду? Звідки він взявся?

— Причина голодомору — в грубих адміністративних методах впливу на селянство, форсованих темпах колективізації, абсолютному беззаконні під час розкуркулення, примусових хлібозаготівлях, які були по суті продрозкладкою, — стверджує архівіст держархіву Запорізької області Емма Осипенко (газета "Запорізька правда", 11.09.1993 р.) — Методи господарювання на селі вели до безгосподарності, зниження обсягів виробництва.

Невиконання плану хлібозаготівлі розцінювалось як куркульський саботаж, злочин, як націоналістичні, контрреволюційні виласки против радянської влади і жорстоко каралися. І це тоді, коли на селі вже гостро позначалася нестача продовольства. У листопаді 1932 року Пологівський район виконав план хлібозаготівель на 31 відсоток, Якимівський — на 39,2.

24 грудня 1932 року бюро Запорізького міськкому партії, розглянувши питання про телеграму з центру, яка вимагала вивозити у план хлібозаготівель всі насінневі фонди, постановило вивезення хліба проводити цілодобово; всіх, хто чинить опір, негайно арештовувати і віддавати до суду.

Відбиралося все продовольство. Так, у листі селянина Леги із Новоселівки Оріхівського району до республіканських керівних органів говориться: "За невиконання плану хлібозаготівель вимагають горох, квасолю, все, що є в колгоспників"... Не минають нікого: ні ледаря, ні чесного колгоспника — всіх підряд". Цей голос волаючого у пустелі залишився непоміченим керівниками України.

Розуміючи, що такі заходи — прямий шлях до голоду, деякі керівники і селянини пробували протестувати, але з ними швидко розправлялися. Так, керівництво сусіднього Оріхівського району дозволило колгоспникам залишити насінневі та страхові фонди, а також заборонило відбирати у колгоспників хліб, виданий авансом на трудовні. Про це стало відомо керівництву Дніпропетровської області, до складу якого входило й Запоріжжя, а потім — і московській верхівці. Згодом надійшов циркуляр за підписом самого Сталіна, в якому секретар Оріхівського райкому партії Головін, голова райвиконкому Паламарчук, заврайземуправлінням Луценко, голова райколгоспспілки Пригода, голова контрольної комісії Ордельян та інші оголошувалися "ошуканцями партії, шахраями, які вправно проводять куркульську політику". Слід би цих людей, говорилося в циркулярі, негайно заарештувати і нагородили за заслуги, тобто призначити їм від 5 до 10 років тюремного ув'язнення. Настанова "вождя народів" була негайно виконана.

Як проходила хлібоздача в нашому районі розповідала у газеті "Колгоспне село" (грудень 1932 року) М. Дяченко з артілі "Вірний шлях": "Ми свій план виконали, а дали ще другий. З початку 1932 року я одержую газети. Читаю всі постанови партії і уряду, але в нашому хуторі не так робиться, як пишуть.

Наша артіль "Вірний шлях" Інженерної сільради Чубарівського району на Дніпропетровщині план хлібозаготівлі виконала, ще роздали на трудовні 15 процентів від обмолоту, а решту засипали в посівфонд. Наш річний план визначено в 5154 центнери. Ми його виконали".

У районній газеті "Коллективні лани" писали, що артіль "Вірний шлях" план хлібоздачі виконала на 100 відсотків, а 24 грудня 1932 року надійшов до нас другий план, за яким наша артіль повинна здати 350 центнерів зерна. Тоді, як у нас, крім посів фонду, нічого не залишилось, а трудоднів з 15 жовтня набігло 15 тисяч, на які нічого не дали. Чи вірно нам дали план? Скільки ще будуть давати нам планів? Голова нашої артілі тов. Лисенко І. Т., одержавши цей план, скликав правління, щоб обговорити, як виконати його. І вирішили зняти з трудодня по 500 грамів, хоч ми і одержали всього-на-всього лише по два кіло на трудодень. А ранком другого дня почали забирати у колгоспників їх зароблений хліб на трудодні, не зважаючи, чи у них сім'ї червоноармійців, чи ні — все одно.

От і хочу запитати редакцію, чи вірно це вони роблять, чи ні? Прохаю редакцію, допоможіть нам у цій справі. М. Дяченко".

А ось лист І. Кучми з артілі "Червоний хлібороб", написаний також у грудні 1932 року. "Що нам робити далі? У нас у правлінні — в активі є частина заможного-середнянського елементу, який при видачі на харчі продуктів собі брав по мішку пшона, а колгоспникам давав на трудодень. Деякі одержали дуже мало, навіть до 5 кілограмів. Уже півтора місяці колгоспники голодують, не бачили у себе борошна. Правління на це не звертає уваги, гонить голодних на роботу.

Мало того, то правлінці ще кажуть: "Здавайте з кожного двору такі культури, як-то: горох, квасолю, кукурудзу". Деякі колгоспники придбали по 5-10 кілограмів, то правління заможного-середняцьке каже: "Давайте, а то підемо заберемо останнє".

Ми тепер такі голодні, що вже частина не ходить на роботу, аж нас женуть ледве не з-під палиці, ще й з погрозами: "Ми тебе викинемо з колгоспу". Діти колгоспників ходять, просять милостиню, а правління на те не звертає уваги, ще й насміхається, каже: "Чого ж у мене є, а в тебе нема". Коли б ми отримали порівну, то ще б нічого, а то ми, колгоспники, одержали від 5 до 20 кілограмів, а правління — до 100 кілограмів і хоче, щоб з ними рівнялися харчами. Нам надійшла повна голодовка. Як нам бути, бо ми бачимо перед собою погибель. І. Кучма".

При виконанні плану хлібоздачі артілі доводилося додаткове завдання. Якщо уповноважені чи перевіряючі знаходили, що колгоспникам на трудодень видавалося більше 1,3 кілограма зерна, то лишки

змушували повернути в комору. Хто не повертав, то приходили, трусили і забирали насильно. А господаря карали за саботаж.

На 1 січня 1932 року у 146 районах УСРР (усього на той час існувало 484 райони) за обвинуваченням у зриві хлібозаготівель було розпущено 250 і віддано до суду 345 складів правлень колгоспів. У 1931 році і в першій половині 1932 року в Україні було замінено 80 % секретарів райкомів партії.

Саме спробою покласти провину за невиконання нереальних планів на місцевих керівників були зумовлені такі гучні справи, як справа Орхівського та Дробицького райкомів партії. "Ворог з партквитком у кишені" — один із найважливіших персонажів у нововідданих документах.

Наприклад, з 1 по 20 грудня 1932 року у зв'язку з хлібозаготівлею було заарештовано 862 члени партії.

Треба зауважити і те, що колгоспникам забороняли полювати дичину, ловити у ставках чи річках рибу до тих пір, поки не здадуть зерно в рахунок плану. Створювались спеціальні бригади по "вибиванню" плану. Тут використовувались методи "воєнного комунізму", продрозкладка, адміністративно-репресивні методи керівництва аграрним сектором народного господарства.

7 серпня 1932 року було прийнято постанову ВЦВК і РНК СРСР "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності", яка в народі дістала назву "Закон про п'ять колосків". Його, підтверджують історики, писав сам В. Й. Сталін. Закон передбачав найнижчу міру покарання — 10 років тюремного ув'язнення і найвищу — розстріл.

Суди в той період розглядали багато справ селян, які голодуючи, збирали чи зрізали на ниві колоски. Більшість із них отримували по 10 років.

Дослідники зазначають, що на підставі цього закону в Дніпропетровській області до 5 грудня 1932 року засудили 5215 осіб, з яких 1174 — до розстрілу.

9 серпня 1932 року ЦК КП(б)У прийняв постанову "Про заходи боротьби з спекуляцією хліба". Згідно з нею заборонялася будь-яка хлібна торгівля до 15 січня 1933 року — повного виконання хлібозаготівель по

Союзу. Порушників чекали репресії адміністративного і судового характеру, особливо голів і завідуючих господарством колгоспів.

11 серпня 1932 року Сталін написав лист Кагановичу. Майже 70 років цей лист пролежав у архіві. Ніким (крім партійних керівників ще у 30-ті роки) не був згаданий. Уперше листа надрукувала московська "Независимая газета" у 2000 році. Це — дуже важливий документ.

Сталін писав про погану роботу партійних і державних працівників. Однак безпрецедентним було те, що Сталін поставив під сумнів лояльність всієї партійної організації України, в якій, за його твердженням, чимало "гнилых элементов". Лист містив конкретні вказівки: "Якщо не візьмемось нині за виправлення становища на Україні, Україну можемо втратити... Поставити собі за мету перетворити Україну у найкоротший термін на справжню фортецю СРСР, на справжню зразкову республіку. Грошей на це не шкодувати".

Це був виразний антиукраїнський сигнал. Таких оцінок Сталін не давав щодо жодного з тодішніх регіонів СРСР.

17 серпня 1932 року Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло пропозицію Сталіна "про скорочення плану хлібозаготівель на Україні на 40 млн. пудів як виняток для районів України, що особливо постраждали, з тим, щоб колгоспам районів, що особливо постраждали, зняти половину плану, а індивідуалам — третину." У подальшому план тричі скорочувався, а до 1 листопада 1932 року від селянського сектору надійшло лише 136 мільйонів пудів хліба із 356 мільйонів пудів запланованих. Україна не виконувала поставлені завдання. Прагнучи уникати голоду, пов'язаного з хлібоздачею в колгоспах, селяни почали активно виходити з колгоспів. На 13 серпня 1932 року було понад 14 тисяч заяв на вихід селян із колгоспів.

Наприкінці жовтня 1932 року (на виконання рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 22 жовтня 1932 року) в Україні розпочала свою роботу "надзвичайна комісія" на чолі з Молотовим.

Молотов надав потужного імпульсу здійсненню репресій. 5 листопада 1932 року було прийнято постанову Політбюро ЦК КП(б)У про посилення репресій у хлібозаготівельній кампанії. Йшлося про підвищення ролі й участі органів юстиції в цій кампанії. Передбачалося вжити ряд заходів: позачерговий розгляд у судах справ по хлібозаготівлях, організація роботи судів у формі виїзних сесій і створення до-

даткових судових сесій у кожній області, застосування суворих форм покарання.

Того самого дня Мендель Хатаєвич (секретар ЦК КП(б) України — Авт.) і В'ячеслав Молотов надіслали секретарям обкомів КП(б)У телеграму, у якій члени правління колгоспів звинувачувались у злочинному розкраданні та приховуванні хліба. ЦК КП(б)У вимагав від обкомів ужити категоричних і рішучих заходів у боротьбі з цими явищами. Ідеться про обов'язкове і термінове проведення репресій і безжалісної розправи із злочинними елементами...

"Надзвичайна комісія" з листопада 1932 року до січня 1933 року вичавила з селян ще близько 90 мільйонів пудів. Саме тоді в українських селах було вдосконалено систему спеціальних бригад по видобуттю зерна. Вони одержували певний відсоток від награбованого зерна і харчів (і тим годувалися, а відтак — виживали).

За даними українського історика професора С.В. Кульчицького станом на 1 листопада 1932 року в Україні план хлібозаготівель виконали на 50,9%. Люди вже помирали з голоду, а "мудрий вождь" вирішив забрати у селян навіть те, що виростили вони на присадибних ділянках.

Під тиском московських емісарів керівники України В.Я. Чубар, С.В. Косіор 19 листопада 1932 року прийняли постанову про занесення на "чорну дошку" сіл, районів, які злісно саботують здачу хліба державі (ЦДАГО, фонд 1, опис 20, справа 5384). У листопаді-грудні 1932 року на "чорну дошку" у Вінницькій області занесли 38 сіл, 13 колгоспів, 1646 одноосібників і оштрафували на 329000 рублів, у Дніпропетровській області — 85 колгоспів, виселили на північ 109 сімей, засудили 154 одноосібників. У Красноградському районі Харківської області за невиконання плану хлібозаготівель засудили 228 чоловік, з них 10 розстріляли (ЦДАГО, фонд 1, опис 20, справа 5394, арк. 7-57). І таких прикладів можна навести безліч.

Зберігся один із списків районів, до яких не дозволявся ввіз промтоварів. Його датовано 21 грудня 1932 року. У цьому списку на першому місці стоїть Дніпропетровська область, найчисельніша за кількістю районів, що "проштрафилися". Таких тут аж 26 із 49 по області. Серед них дванадцять, територія яких входить тепер до Запорізької області.

Згадана форма економічного тиску використовувалась поряд з моральним бичуванням неспроможних здати хліб.

У селах і районах, занесених на "чорні дошки", закрили всі магазини і вивезли з них товари, в тому числі сіль, гас, сірники, мило, закрили школи, аптеки і лікарні, поштові відділення, заарештували більшість членів сільвиконкомів і правліль колгоспів. (ЦДАГО, фонд 1, опис 2, справа 5394, арк. 7-57).

Мендель Хатаєвич, який керував хлібозаготівлями в Україні, на нараді з уповноваженими з питань хлібозаготівель 2-3 грудня 1932 року вимагав виконання планів будь-якою ціною, незважаючи на обставини (ЦДАГО, фонд 1, опис 20, справа 5407, арк. 2).

7 грудня 1932 року в низові партійні організації був направлений циркуляр, в якому невиконання планів хлібозаготівлі прирівнювалося до куркульської політики.

Після вимітання із засків зерна люди почали недоїдати, а то й голодувати. Весною у їжу йшло все, що можна було дістати. В містах торгували стравами, приготовленими з м'яса котів та собак.

В області (район в той період входив у склад Дніпропетровської області) були випадки людодства. Так в селі Бабайківці Царичанського району 65-річний селянин умертвив свою дружину і два тижні їв її м'ясо. Таке трапилось і в селі Межиріччі Павлоградського повіту.

Захворювання і смертність від недоїдання, голодування, виснаження та отруєння від вживання різних сурогатів зросли в листопад-грудні 1932 та першому кварталі 1933 роках. А найвища смертність зафіксована у квітні. Найбільше вмирало у багатодітних сім'ях і там, де був один-два годувальники. Допомога їм майже не давалася. Дещо допомагало те, що весною на польових роботах для працюючих готувався обід (кандьор чи суп). Більшість матерів забирала його для своїх дітей.

Дещо краще жилося робітникам та службовцям. Їм на картки видавали хліб: працюючий одержував по 500 грамів, а хто був на утриманні — 250 грамів на людину.

В 1933 році смертність селян у районі зросла на 50 відсотків. На сьогодні річних даних немає. Кількість померлих від голоду взята у порівнянні з 1931 та 1932 роками (дані отримано у Гуляйпільському ЗАГСу у 1993 р.). Якщо у 1931 році померло 467 жителів, то в 1933-827.

Враховуючи, що від голодування люди почали помирати ще в листопад-грудні, то від нього померло біля 450 гуляйпільців.

По селах ситуація була різна. Так, смертність селян у Туркенівській сільраді (а це село найдужче голодувало і в 1921 році) збільшилась у 6 разів (в 1931 році померло 12 чоловік, а в 1933 році — 81). У Петрівській та Варварівській сільрадах — у 3 рази, а у Воздвижівській, Верхньотерсянській та Хвалибогівській сільрадах — у 2 рази.

В Успенівській, Новогригорівській, Дорожнянській та Марфопільській сільрадах смертність була на рівні 1931 і 1932 років. А ось у самому Гуляйполі смертність людей у рік голоду навіть була нижчою за попередні роки. Мабуть, це наслідок того, що в ньому проживало багато робітників та службовців, які одержували продукти по картках.

Кількість померлих по Гуляйпільському району за 1931-1934 роки згідно із актовими записами про смерть по відділу ЗАГС

Назва	Кількість померлих по роках (чоловік)				
	1931	1932	1933	1934	Всього
м. Гуляйполе	134	36(190)	70(122)	—	240
Воздвижівська с/рада	43	59	108	40	250
Варварівська с/рада	19	29	52	—	100
Верхньотерсянська с/рада	11	14	32	13	70
Допинська с/рада	—	—	9	11	20
Дорожнянська с/рада	1	20	9	9	39
Любимівська с/рада	38	34	70	50	192
Малинівська с/рада	12	27	81	66	186
Марфопільська с/рада	30	32	37	—	99
Новогригорівська с/рада	19	16	26	5	66
Петрівська с/рада	11	22	37	10	80
Полтавська с/рада	72	88	118	12(46)	290
Приютненська с/рада	1	2	5	1	9
Успенівська с/рада	62	61	29(80)	46	198
Хвалибогівська с/рада	14	27	41	26	108
Всього:	467	467	724	289	1947

Завідуюча ЗАГСу Н.О. Бондаренко (підпис)
P.S. У дужках всього актів про смерть, а без є в документах.

* * *

Люди не вірили, що Радянська влада примушувала забирати в колгоспах та селян зерно і штовхала їх на голодне існування. Все це вони відносили на рахунок місцевих керівників. Тому і писали люди у

різні вищі інстанції та газети (ми процитували два з них). Та звіт до-
помога їм не йшла, а ось вимога до керівників району та колгоспів про
виконання планів хлібоздачі була.

А такою була мова державних і партійних органів 1931-1934
років: "... за опортуністичне ставлення до хлібозаготівель, цілковиту
демобілізацію і пасування перед труднощами замість боротьби за
хліб, внаслідок чого хлібозаготівлі по Гуляйпільській сільраді зовсім
припинені (тоді як ця сільрада повинна дати державі ще 31 тисячу
центнерів хліба), панькання з куркулями (тверді завдання виконано на
15/Х тільки на 45%), голові сільради тов. Бородаю висловити сувору
догану й передати справу... для вирішення по перебуванню його в ря-
дах партії..."

"... відмітити, що там, де по-справжньому керівні органи взялися за
організацію колгоспної маси щодо виконання плану хлібозаготівлі й
інших кампаній, здобути вирішальні успіхи (Хвалибогівка...) ... схвалити
постанову... про нагородження перехідним Червоним прапором із за-
несенням на "червону дошку"... сільради... Хвалибогівську, що викона-
ла план хлібозаготівлі на 53% та план мобілізації коштів — на 83%..."

В голодний 1933 рік постанова Чубарівського райпарткому на-
голошувала: "Відзначити більшовицьку роботу таких сільрад, які пере-
виконали черговий план молокоздачі: Хвалибогівську — 314%, До-
рожнянську — 177%, Темирівську — 141%, Варварівську — 128%, До-
линську — 131%".

Величезні плани хлібозаготівель, які неможливо було виконати, і
початок голоду сколихнули населення. Постанова Чубарівського рай-
парткому від 10.04.1932 року констатувала: "На ґрунті цих збочень
класово-ворожі елементи активізувалися (розгром амбарів з борош-
ном, в артілі "Широкі лани" — демонстрація "Дайте хліба, бо на робо-
ту не вийдемо!"). А на початку квітня (1-го) бюро райпарткому розгля-
дало питання "Про вчинення замаху на голову сільради села Ус-
пенівки тов. Тарасенка", "Про волинки в с. Гуляйполі серед кол-
госпників на ґрунті настирливого вимагання хліба" та ін.

Влада пояснювала селянські заворушення не нестерпними умо-
вами життя, а діяльністю антирадянського і махновського елементу.
Відповідь — посилення каральних дій з боку ДПУ, прокуратури, суду:
"Запропонувати начальнику ДПУ, негайно виїхати в село Гуляйполе
для вияснення дійсного стану та причин виникнення волинки.

Зобов'язати судово-слідчі органи (тов. Богдановій і Кліменю) не-
гайно виїхати в село Гуляйполе для проведення показового гро-
мадського судового процесу над ініціаторами волинки та антира-
дянським елементом".

12 березня 1933 року секретар Дніпропетровського обкому
КП(б)У М. Хатаєвич в інформації Центральному Комітету КП(б)У про
голодування населення повідомляв: "Положення з браком продоволь-
ства на селі виявилось тут, в Дніпропетровській області, значно більш
тяжким і серйозним, аніж я міг передбачити.

Я буквально завалений щоденними повідомленнями і матеріала-
ми про випадки голодних смертей, опухання і захворювання від голо-
ду. Останніми днями все частіше надходять повідомлення про тру-
поїдство і людоїдство. В таких містах, як Мелітополь, Бердянськ
підібрано за останні 2-3 тижні по 3-4 десятки трупів на вулиці. На
станціях залізниць (тільки на крупних, вузлових) підібрано за даними
дорожньо-патрульного відділу ДПУ близько 150 трупів людей, які по-
мерли від виснаження на ґрунті голоду.

За даними обласного відділу ДПУ, кількість померлих від голоду
або у зв'язку із захворюваннями, що загострилися від цього, складала
на 1 березня близько 1600 чол., кількість опухлих або тих, хто захворів
від голоду, складала по 23 районах 16 тис. чол."

Початок 1933-го року був знаменним "для гуляйпільців лютим го-
лодом і спаленням" Гуляйпільської машинно-тракторної майстерні на
залізничній станції. З приводу цього сюди приїздив К.Є. Ворошилов,
який з Бердянська направлявся в Москву. Він вжив заходів щодо швид-
кої відбудови майстерні.

Восени 1933 року в колгоспах Гуляйполя побував В.М. Молотов,
якого цікавило питання виконання плану хлібозаготівлі. Він викрив не-
доліки, дав поради, як їх побороти.

13 липня 1933 року Наркомат юстиції УСРР роз'яснив як
кваліфікувати зрізування колосків на власних городах:

"Срочно. Тайно. Копія: всем прокурорам.

В ответ на ваше письмо о том, как квалифицировать срезание
колосков колхозниками и единоличниками на своих собственных ого-
дах. Нарком юстиции разъясняет:

1. В случае, если преступление совершено кулаком или другим

классово-вражеским элементом, виновных обязательно привлекают к судебной ответственности.

2. В тех случаях, когда срезанием колосков на собственных огородах занимаются колхозники или трудящиеся единоличники, привлекают виновных к судебной ответственности можно только тогда, если это срезание колосков приобретает массовый характер.

3. Срезание колосков на собственных огородах колхозников и единоличников, необходимо квалифицировать по ст. 7 и 75 Уголовного кодекса УССР (лишение свободы до 5 лет)*.

20 липня 1933 року народний комісар юстиції і генеральний прокурор республіки прийняв наказ "Про кримінальну відповідальність за зрізування колосків":

- В прокуратуру республіки поступає інформація о том, что за последнее время участились случаи срезания колосков на полях единоличников и колхозников и кражи имущества как единоличников, так и колхозников во время проведения полевых работ.

Такими преступными действиями кулак, его агентура, всяческие паразитирующие элементы не только уничтожают имущество единоличников и колхозников, но и подрывают целиком работу по уборке урожая, не давая спокойно работать единоличникам и колхозникам в поле, препятствуют успешному завершению сбора урожая и своевременной сдаче хлеба государству.

Прокуроры и судьи должны вести самую решительную борьбу за всеми этими преступными проявлениями, привлекая виновных к самой суровой уголовной ответственности, для чего приказываю:

1. За срезание колосков на полях единоличников виновных привлекают к ответственности по признакам ст. 7 и 75 Уголовного кодекса УССР (срок лишения свободы до 5 лет), применяя конфискацию всего или части имущества.

2. За кражу имущества у единоличников и колхозников виновных привлекают к уголовной ответственности по признакам ст. 7 и 75 (срок лишения свободы до 8 лет).

3. Дела эти заканчивают следствием и слушанием в суде в самый короткий срок (3-5 дней).

За оцінками демографів та істориків голод 1932-1933 років забрав по країні до 10 мільйонів людей. Недаремно в одній із

народних пісень, складених у той трагічний період, є такі слова: "Нас мільйони, як скло, в рік голодний лягло..."

Якщо порівняти кількість людей, що на початку березня 1933 року голодувало на території теперішньої Запорізької області, із цифрами, зібраними органами ДПУ по всій Україні, то побачимо, що її територія виявилася чи не найбільш враженою голодомором: кожен четвертий, хто голодував, був жителем нашого краю, так само, як і кожен третій з тих, хто помер.

В 1932-1933 рр. вимирали цілі села, а за рознарядкою з Москви в південні області України везли переселенців з Новгородської, Псковської, Вологодської та інших областей. Московські керівники цілеспрямовано міняли демографічний склад населення.

Наслідком голодомору стало запустіння сіл, руйнування господарств, бо з життя пішли люди старшого віку — носії традицій і життєвого досвіду, найбільш працездатні і творчі люди, діти — їхні майбутні.

1934 рік був урожайним. Валовий збір зерна по району склав 957873 центнери або збільшився проти 1932 року на 62,6 відсотка. Державі здали 522620 центнерів — 54,6 відсотка від валового збору. Озимої пшениці відправили на державні приймальні пункти 361450 центнерів, тобто у два рази більше минулорічного. Більше як удвічі залишилось зерна в колгоспах. Вагомішим став і трудовдень.

1934 року колгоспники отримали на трудовдень у середньому по 4,2 кілограма зерна та 1,2 карбованця грішми. Це значно полегшило життя трудівників села і міста. Тому в 1934 році зменшилась смертність людей майже удвічі.

Незважаючи на це, резолюція наради голів колгоспів, партторгів, бригадирів та голів сільських рад Чубарівського району від 19 серпня 1934 року відзначала: "Нинішній урожай по наших колгоспах утворює додаткові труднощі для нашого району. Наступну зиму ми будемо проводити в трудніших умовах, ніж минулої зими.

... Ми зобов'язані у строк повністю виконати змінений (!) план обов'язкової зернопоставки.

... Негаймо перечистити всі відходи, бо за ними стільки мається зерна. Перевірити всі токи, зібрати та очистити зметки, відокремити солону й полову...

... Зараз, як ніколи, треба поставити найкращу охорону проса, а особливо кукурудзи й соняшнику. Всяким намаганням під виглядом нестачі трудоднів залишити без належної охорони цих культур треба давати рішучу відсіч..."

Були й постанови про посилення охорони посіву у 1934 році, бо голод заставляв людей йти на все.

ДОКУМЕНТИ СВІДЧАТЬ

1933-й рік

Особая папка

Протокол Політбюро ЦК КП(б)У № 102, пакт 15 від 8.2.33 г.

Слухали:

О случаях голодания в деревне и мелких городах

Ухвалили:

Ввиду имеющихся случаев голодания в отдельных мелких городах и отдельных семей колхозников предложить областным и облисполкомам не оставлять ни одного такого случая без принятия немедленных мер к локализации, обратив при этом особое внимание на проверку того, нет ли в том или ином случае симуляции или провокации.

В этих целях предложить областям немедленно принять меры к максимально возможной мобилизации ресурсов внутри колхозов, районов, городов и областей и в семидневный срок представить т. Чубарю данные об изысканных в области внутренних ресурсах и той дополнительной помощи, которую необходимо оказать в централизованном порядке.

При проведении этой работы запретить посылку каких бы ни было официальных комиссий и ведения официального учета в отношении колхозов, районов и городов.

Тов. Чубарю представить в ЦК соответствующие предложения.

С. КОСИОР

Витяги: все — т.т. Постышеву, Чубарю, первым секретарям всех областкомов (шифром), Кузьменко (выписка)
(Кольцову — ЦК ВКП(б))

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 16. — Спр. 9. — Арк. 156.

Особая папка

Прот. № 106, п.10 от 13.III.33 г.

О продовольственной помощи

1. Утвердить следующий проект постановления (см. приложение)
2. Вызвать на заседание ПБ 20.III. т.т. Демченко и Чернявского для сообщения о принятых Киевским и Винницким обкомами конкретных мер по мобилизации внутренних ресурсов для ликвидации отдельных (це слово вписане рукою Косіора — В.С.) фактов голодовок по некоторым колхозам области (С. Косіор закреслив слова: "голодания в ряде районов" — В.С.).

С. КОСИОР

Додаток до прот. № 106 "О продовольственной помощи" В целях оказания продовольственной помощи крайне нуждающимся отдельным районам и колхозам ЦК постановляет:

1. Обкомы и облисполкомы должны на основе проверки через ответственных товарищей, командированных из областей не позже 20.III. установить окончательно районы, которые настоятельно нуждаются в оказании помощи.

2. Отмечая совершенно неудовлетворительное развертывание местной инициативы и использования больших возможностей для мобилизации местных ресурсов ЦК обязывает обкомы и райкомы партии добиться необходимого перелома в этом отношении в районах и обеспечить развертывание руководства делом заготовок различного рода продуктов в своей области.

3. Для оказания помощи этим райкомам необходимо:

а) наиболее тяжелые районы прикрепить для заготовки хлеба, картофеля, капусты, огурцов, мяса к благополучным районам области, в отношении закупки хлеба прикрепление разрешить только для Киевской, Винницкой и АМССР.

Заготовки возложить на потребкооперации как районов, которым оказывается помощь, так и тех районов, в которых происходят заготовки.

б) Обязать облисполкомы представлять декадную отчетность Совнаркому о ходе заготовок отдельно по каждому району, которо-

му оказывается помощь по основным продуктам: хлебу, картофелю, мясу, овощам.

4. Продовольственная помощь должна оказываться в первую очередь колхозникам, имеющим большое количество трудодней и оказавшимся в связи с плохим хозяйствованием или неправильным распределением результатов хозяйствования без хлеба, семян, и семьям красноармейцев (как колхозников, так и единоличников). Во вторую очередь — колхозникам и единоличникам, находящимся в исключительно тяжелом положении.

5. Продовольственная помощь колхозникам и единоличникам должна идти рядом с привлечением к труду — в колхозах, совхозах, лесоразработках, дорожном строительстве и т.п.

Облисполкомам практиковать переброску рабочей силы из числа колхозников — единоличников, нуждающихся в продпомощи, в близлежащие районы с большим объемом работ (лесоразработки, дорожное строительство и т.д.), если рабочая сила не может быть использована внутри района.

Установить декадную отчетность Облисполкомов перед Совнаркомом, сколько колхозников и единоличников в районах, где оказывается областью помощь, привлечено на работу в совхозы, на лесоразработки и т.д.).

6. Обкомы и облисполкомы должны потребовать и обеспечить более бдительное отношение РПК и Райисполкомов других районов к отдельным случаям голодовки, в особенности добросовестно работавших колхозников и семей красноармейцев, предупредив, что за работу по организации дела продпомощи ответственность возлагается целиком на предРИКа. За непринятие своевременно мер районные руководители будут привлекаться к самой суровой ответственности.

7. ЦК особо обращает внимание обкомов на необходимость оказания помощи в первую очередь детскому населению. Для этой цели создать особый централизованный фонд, выделив в первую очередь 700 тонн муки (500 тонн за счет экономии в хлебопекарнях), 170 тонн сахара (150 тонн за счет Наркомснаба, 20 тонн за счет невыкупленных грузов), 100000 банок консервов (за счет нераспределенного резерва Наркомснаба), 50 тонн круп и 500 пудов подсолнечного масла, изъяв его из Укрмлина.

Распределить этот фонд по областям следующим образом:

по муке: Киевской области — 450 тонн, Харьковской области — 30 тонн, АМССР — 30 тонн; по сахару: Киевской области — 50 тонн, Винницкой — 15 тонн, Днепропетровской — 40 тонн, Одесской — 30 тонн, АМССР — 5 тонн, Харьковской — 10 тонн; по крупе: Киевской — 15 тонн, Винницкой — 7 тонн, Днепропетровской — 15 тонн, Одесской — 10 тонн, АМССР — 3 тонны; по консервам: Киевской — 35 тыс. банок, Винницкой — 15 тыс. банок, Днепропетровской — 30 тыс. банок, Харьковской — 10 тыс. банок; по подсолнечному маслу: Киевской — 250 пудов, Днепропетровской — 250 пудов.

8. Обязать ЦК УЧХ (Українського Червоного Хреста — С.В.) на период март-июнь включительно развернуть сеть детских площадок с пропускной способностью 50 тыс. детей в день с полным обеспечением детей питанием.

Это количество детских мест распределить по областям:

Киевская область —	15 тыс. мест.
Днепропетровская —	10 -"
Одесская обл. —	10 -"
Харьковская —	7 -"
Винницкая —	5 тыс. мест.
АМССР —	3 тыс. мест.
Всего по УССР —	50 тыс. мест.

Обслуживание и питание означенного контингента детей должно производиться за счет средств УЧХ как за счет использования всех натурфондов, имеющихся в Красном Кресте, так и за счет собственных его децзаготовок.

Всю эту питательную сеть развернуть в течение 10 дней.

9. Обязать общество "Друзья детей" через Красный Крест взять на себя питание 10 тысяч детей, из них:

в Киевской области —	4.000
Днепропетровской —	3.000
Одесской —	2.000
Харьковской —	1.000

10. С целью улучшения снабжения рабочих предприятий, снабжаемых по второму и третьему спискам: Тульчина, Проскурова, К. Подольська, Полонное, Дунаевцы, М. Подольська, Шепетовки, Житомира, Умани, Б.Церкви, Коростеня, Фастова, Николаева,

Зиновьевска, Первомайска, Херсона, Кременчуга, Лубен, Б.Токмака, Мелитополя, Бердянска, Молочанска — признать необходимым, чтобы обкомы, Наркомснаб и Вукоопспилка взяли под особое наблюдение снабжение этих городов.

Обязать СНК ежедекадно заслушивать сообщение т. Михайлика и Розита о выполнении настоящей директивы и о состоянии снабжения рабочих этих городов.

а) Дополнительно к выделяемым областям централизованным фондам снабжения выделить из фонда, находящегося в распоряжении ЦК КП(б)У, хлеб, заготовленный после I.И, для снабжения хлебом рабочих и служащих предприятий этих городов 735 тонн (в муке) на март месяц со следующим распределением: Винницкой области — 145 тонн (Тульчин — 15 тонн, Проскуров — 25 тонн, К. Подольск — 25, Шепетовка — 20); Киевской области — 200 тонн (Житомиру — 70 тонн, Умани — 50 тонн, Б.Церкви — 35 тонн, Коростеню — 35 тонн, Фастову — 10 тонн); Одесской области — 120 тонн (Николаеву — 60 тонн, Зиновьевску — 10 тонн, Первомайску — 10 тонн, Херсону — 40 тонн); Харьковской — 135 тонн (Полтаве — 40 тонн, Кременчугу — 80 тонн, Лубнам — 15 тонн); Днепропетровской области — 135 тонн (Б.Токмаку — 30 тонн, Мелитополь — 60 тонн, Бердянск — 40 тонн, Молочанск — 5 тонн).

б) Выделить дополнительно для рабочих этих городов сверх плана на 500 тонн кондитерских изделий.

в) Утвердить постановление ВУСПС о выделении из суммы соцстраха 600 тыс. рублей на улучшение диетпитания рабочих этих городов.

г) Поручить т. Чувьрину представить в однодневный срок проект распределения по областям фонда в 6 милн. рублей на улучшение общественного питания в этих городах.

д) Обязать обкомы и облизполкомы не позднее 20.III прикрепить предприятия этих городов к отдельным районам для децзаготовок и сообщить об этом ЦК и Совнаркому. Установить по линии Совнаркома пятидневную отчетность облизполкомов о ходе заготовок предприятиями этих городов в порядке децзаготовок основных продуктов (мясо, картофель).

12.III.33 г. С.КОСИОР

ПАМ'ЯТЬ БОЛИТЬ

Кров застигає в жилах і волосся стає дибки на голові, коли слухаєш спогади тих, кому довелося пережити біль і муки жадливого голодомору 1932-1933 років у наших краях.

Г. Г. Рефаль (1923 р.н.) із с. Малинівки Гуляйпільського району згадувала 21.11.2007 року: "Було мені у 1933 році 10 років, пам'ятаю, ходили ми з мамою у степ і збирали підгнившу і промерзлу картоплю, що залишилася після збирання урожаю. Якось у колгоспі здох кінь. Брат із сусідом вночі пішли на скотомогильник та відкопали того коня і принесли додому. Мама спекла конину в печі і ми їли. Голод дуже великий був. За селом у степу стояла скирта суданки. Вночі там людей аж кишіло — висмикували колоски. Старші підсаджували малих повище, бо внизу повисмикували. А коли побачили верхового на коні, то повтікали, хто куди. Я не встигла, тому зарилася у солому. Мама дома місця собі не знаходила, не знаючи, що зі мною сталося. Коли все стихло, я вилізла зі схованки і назбирала повну торбинку колосків. Вранці прийшла додому і нашому щастю не було меж — і дитина жива-здорова, і, їжі повна торба. Колоски ми потовкли у ступі і ними харчувалися цілий тиждень. Я цю ступку і досі бережу — хтозна, які, "часи настануть".

Ірина Мефодіївна Симін, жителька с. Малинівки Гуляйпільського району про своїх батьків Мефодія й Анастасію 21.11.2007 року: "Хата у нас була найкраща у селі - під металевою покрівлею. І не дивно, бо ж господар-майстер на всі руки, мав токарний станок". Ірина Мефодіївна і досі береже меблі, виготовлені батьком, прикрашені дерев'яною різьбою. Мала сім'я четверо коней, гарбу, косарку, плуг. Важкою працею, вмінням, хазяйновитістю забезпечувався добробут родини. Та для нової влади вони - вороги. Щоб уберегтися від розкуркулення, один із старших синів добровільно пішов до лав Червоної Армії, а все добро, нажите потом і кров'ю, віддали до новоствореного колгоспу. Настав 1933 рік і у селянську хату, де тулилося аж одинадцятьох дітей, прийшов голод. Тоді мати збирала клучок найкращої одяжі зі скрині і несла аж у Полтавську область, щоб виміняти її на жменю макухи чи кілограм круп. Кожного разу, коли жінка вертала з тих далеких мандрів, то когось із своїх найменших діточок не застала в живих — їх забирала голодна смерть.

Іван Семенович Дерев'янка (1929 р. н.), журналіст-ветеран (спогади надруковані 25.11.2006 р. в г. "Запорізька правда"):

— То був сумний трагічний час. Згадувати про нього — ятрити незагойну рану. Але й обійти не можна, бо ж з минувшини проростає дерево сьогодення, а з сучасності — майбутнє. Ми повинні знати всю правду і кривду минулого. Йдеться про голодомор 1933 року.

Хата наша стояла другою на довгій вулиці села Варварівки, що на Гуляйпільщині. Спершу батьки збудували землянку, жили в ній і будували хату. Стіни зведені із саману. Будівельний матеріал місцевий, надійний і, можна б сказати, здоровий. Взимку всередині добре тримає тепло, а в спеку — прохолодно. Землянка — мила для моїх батьків — Семена Івановича і Оксани Василівни. Вони побудували її, як тільки побрались. Важко було. Але жилося їм тут добре. Підросли четверо їхніх дітей, яких ця оселя на широкій печі в просі зігрівала. У тій печі мама пекла хліб — пухкий і духмяний.

У 1933-му перейшли у нову хату. Та, ми, діти, не раділи новосіллю. Почався голод. Старші мої сестри Катя і Зіна просили батьків:

- Давайте вернемося до землянки.
- Чого? — сумно питає мама.
- Там у нас хліб був...

Настав фатумний час. Комсомольські ударні бригади з лопатами, ломами і щупами ходили по дворах, вишукували зерно, ніби приховане куркулями. Забирали у колгоспників навіть те, що було залишене десь у глечиках чи горщиках на голодне життя. Та то була відчайдушна оманлива операція, яка свідчила про одну продовольчу безвихідь села.

Ні як не можу забути такий випадок: ми, діти, сидимо на печі. Голодні, холодні. До хати безцеремонно увійшли молоді, енергійні люди. Довбають щупами долівку, під припічком шукаючи зерно. Зазирали і до нас на піч. Знайшли тут відерце кукурудзяного зерна. Забрали. Мама бігла за ними, благала:

- У мене, діти, чим їх годуватиму?
- Дарма! Не пожаліли.

Потім колишня комсомолка Марія Ониськівна Шановна з гіркою згадуватиме той зловісний час: "Спершу нас, молодих хлопців і

дівчат, загітували вступити до комсомолу. Думали: будемо вчитися, матимемо роботу. Одного разу нас зібрали. Керівник бригади й каже:

— Підемо шукати прихований хліб.

Зайшли до діда Гайворонського.

— А ну, діду, зізнавайся, що у тебе зайве? — звертається до господаря наш ватажок. — Якщо знайдемо самі — тобі гірше буде!

Дід згрібає з ліжка в оберемок свою паралізовану дружину. В гніві кидає її на підлогу і каже: "Оце у мене зайве. Забирайте!"

Перелякані дівчата вибігли з хати. Марія розповіла про цей випадок своїм батькам. "Не ходи більше. Уб'ють!" "А що я скажу нашому керівникові?" "Скажеш: захворіла", — порадив батько. Так і вчинила. Більше Марію не залучали до ганебної акції.

Пам'ять знову і знову повертає у 33-й. Селом ідуть, ідуть, ідуть люди з торбами через плече. Старі, молоді, чоловіки, діти — всі виснажені, змучені — страшно дивитися. "В 33-му году люди мерли на ходу" — так говорили в той час. Голодували мої земляки, голодувала вся Україна. До нашої хати зайшла жінка-полтавчанка. З нею четверо хлопчаків-синів. Вона благає мою маму:

— Хай у вас залишиться старшенький, поки видужає.

Виявляється, хлопці знайшли дохлого коня. Вирізали у нього печінку і з'їли. Старшому дістався більший шматок і ось тепер не може іти. Видно, отруївся.

Моя мама погодилась. А та жінка пішла і більше не поверталась. Може, померла з голоду разом зі своїми хлопчачками. Всю ніч хворий бухав ногами в стіну. Під ранок зтих. Помер. Потім до нас приїхала бричка і двоє чоловіків відвезли нещасного на кладовище.

Майже щороку на проводи я буваю у рідному селі. На варварівському кладовищі є куточок з невідомими пагорбками.

— Це могилки, — сказав мені старожил села, перший тракторист нашого колгоспу Микола Павлович Шишка, — жертви сталінського голодомору. Тут поховані цілі сім'ї — батьки і діти. Вже давно забули про цих мучеників штучного голоду. Сюди ніхто із їхніх родичів не приїжджає...

А, може, нікого із них вже і не залишилося. Адже час був людиноненависницький. Одні тільки вишні чатують їхні безіменні могили. Навесні дерева вкриваються білим шумовинням. А над ним

рояться бджоли, і здається, що це — бджолиний реквієм в ім'я загиблих. Десь тут і могила хлопця з Полтавщини, що помер у нашій хаті. Досі звучать у серці ті удари в стіну помираючого.

Голодний мор косив дорослих і дітей. Тоді я сам ледь не сконав, наївшись "рубанців". Можуть спитати: що ж то за наїдок? Звичайна тирса. Кукурудзяні початки без зерна товчуть у ступі. Змішують з лободою і печуть так звані коржики. Ті, хто пережив голодомор, знають смак тієї "їжі". Мені ж випало пережити їх аж два. Я і досі не можу наїстися хліба. Не дивно. Пшеничного ми не бачили аж до 1940 року. Лише у передвоєнний рік батько, колгоспний агротехнік — одержав на трудовні безтарку пшениці.

Іван Лук'янович Марченко (дитячі роки минули в колишньому селі Ягідному Гуляйпільського району):

— У нашій родині було дев'ятеро дітей. Троє старших і шестеро від шести і менш. Восени тридцять третього батько сказав, що зиму не витримаємо, треба рятуватися. Він узяв трьох із нас, старших десяти років, і ми пішли з торбами від села до села жебракувати. Щоб не об'їдати маму і менших дітей. Так ми опинилися в Херсонській області. Але, мабуть, треба було йти не туди. Села траплялися одне одного злиденніше. Нам майже нічого не давали. Ми бачили багато спорожнених, облуплених хат. Автобусів і доріг тоді не було, радіо — дивина, і ми взагалі нічого не знали, що діється в країні й коли скінчаться наші страждання.

Батько вів нас так, аби інші кочівні групи не стрічалися на шляху: вони могли пограбувати нас (жменя висівок чи півбуряка то вже здобич), роздягнути, щоб за те дрантя виміняти собі якийсь харч. Люди були у відчаї, вони переставали бути людьми. Іноді батьки вбивали маленьких дітей, ховаючись, їли їх, а кістки потай закопували. В одному селі ми стріли божевільну жінку, яка металася з двору в двір, штовхала всіх і кричала одне єдине ім'я: "Ваня! Ваня! Ваня!"... Вона зарубала свого дворічного хлопчика і варила з нього юшку, щоб прогодувати решту дітей і тепер скаламутився в неї розум.

Ще мені врізалося в пам'ять: десь неподалік Мелітополя підводою везли на кладовище гору трупів. Уся сім'я. Чоловік і жінка задушили себе і всіх дітей чадним газом — натопили хату й затулили в грубці заслінку... В мене постійно темніло в очах. І ця наша дорога, на якій ми

втратили одного брата — після тяжкої лихоманки він помер — пригадується мені як суцільна темрява. Ми йдемо, йдемо, ледь волочимо ноги од вікна до вікна: "Подайте Христа-ради..." А подавати — нічого.

Олексій Савич Штепа, головний агроном колишнього колгоспу імені Енгельса:

— ...Більше десяти місяців 1932 року селяни в колгоспах працювали безплатно. Вони обробляли землю, сіяли, косили й молотили зерно, але той хліб у них тут же забирали й відвозили. Уже пізно восени ім на вироблені трудовні нараховували соломі й корінці соняшників..

"Сидить баба на рядні,

І рахує трудовні:

— Трудодень, трудодень

Дайте хліба хоч на день," —

співали потайки в ті часи.

Згодом стане відомо, що ніхто й не думав давати людям хліб.

— Нам нужен хлеб! — ізрік "вождь народів".

— Україна виконає план! — поспішили завірити із харківських керівних крісел.

— Дамо півтора плану! — писали зобов'язання з області. Для "натхнення" поїхали великі й малі уповноважені. У райцентр, містечко Пологи, завітав сам нарком Молотов. Він недвозначно заявив: "Хлеб должен быть!"

... Дорожнянський голова сільради Таран, який щойно повернувся з Поліг із наради, сказав: "...сам Вячеслав Михайлович говорив із нами про хліб..." і поклявся перед місцевим активом спішно організувати "червоні валки".

А хліба в колгоспі вже майже не було. Навіть насінний фонд вивезли й засипали в церкві в центрі Гуляйполя. Колгоспній худобі залишили на фураж саме сміття.

Стривожилися селяни, побачивши, що забирають останнє зерно.

— Дайош "червону валку!" — лунав клич місцевих комсомольців.

— Та залиште хоч дітям... — просили матері.

Жалко стало дітей голові колгоспу Л. І. Хоменку й вирішив він відсипати дещицю в фонд каси взаємодопомоги колгоспу. Але йому сказали в районі: "Покладеш партквиток за свою м'якотілість!"

Для "червоних 500-пудових валків" не вистачило зерна, знесено-

го селянами з домівок. І пізно восени загони "легкої кавалерії" з місцевих комсомольців стали вигрібати в селян із горищ та комірчин зароблені в минулі роки та вирощені на власних городах квасолю, просо та пшеницю.

Поїхав вагонами й поплив пароплавами той хліб країни за кордон. А вже на початку 1933 року селян немилосердною кістлявою рукою став душити голод.

У важкі дні зими селяни-сусіди збиралися й вели розмови про лихо, що так негадано їх спіткало. Згадували тяжкі роки війни та інтервенції.

— Через наші краї, — казали, — багато пройшло різних армій: австрійці, денікінці, петлюрівці, врангелівці, махновці, червоні. Усі вони брали в селян, — коней, фураж, продукти харчування. Але всі хоч щось залишали селянину на прожиття, а в бідних селян і багатодітних зовсім нічого не брали.

— Згадували й те, що раніше, коли через недорід вони йшли до пана чи багатого селянина просити хліба за відробіток, і ті давали, допомагали.

Тієї весни 1933 року немало селян Дорожнянської сільської Ради, рятуючись від голоду, несли щось продавати на базар у Гуляйполе. Той в'язку дров — сирих, нарубаних із свого саду, той — рядно сіна, той — старе колесо від брички. Долали 8 кілометрів пішки, бо коней не давали. Інколи їх обганяла тачанка, в якій їхали в район на на раду голова Таран та представник Явнюк. Жоден з них, і не думав припинити коней. "Постережись!" — вигукував молодий кучер Іван Зюзько. І рисаки обліпляли грязюкою, хто не встиг, відійти подалі з дороги. Зюзько називав таких "глухими тетерями", або ще й матюком посилав.

Справно служив Зюзько своїм господарям: був майстром розважати їх смішними розповідями, особливо про попа й попадю. Хоч і не був комсомольцем, але його посиляли на різні "акції", які сумлінно виконував. Та міне всього 9 років і Зюзько стане начальником поліцейської дільниці. Так же ревно він виконуватиме різні "акції" і справно служитиме другим господарям — німцям.

Але не всі селяни тяжко страждали від голоду. Мало відчули його ті, до кого не приходили спецзагони й не вигортали хліб з домівок. Це були партійні, комсомольські й господарські активісти. Їм довірялося хліб із дому вивозити самим — цим перевіряли відданість "великій" справі.

Не відчували голоду комірники й пекарі, а також ті, що возили на здачу масло, сир, яйця. Зібране спершу звозили до комори, і частину залишали там. Звідси підгодовувалися ті, що згодом скажуть: "Ніякого голоду не було, то все ворожа агітація".

Був ще такий прошарок селян, які не могли померти з голоду. Це — свинарки, які даючи зернове пійло свиням, жадібно хапали його руками і їли самі, конюхи, які підсилаючи коням овес, крадькома клали його собі в рот, доярки, які нишком цівочку молока пускали в жменю й пили.

Для худоби хоч поганеньке, а залишали зерно, бо знали, коли подохнуть з голоду телята та поросята, — за них доведеться відповідати.

Не помирили з голоду й ті, хто протруював зерно посівне, хто возив його в поле, та сівачі. Мерли вони від інших причин, а не від голоду.

Хліб селянинові тоді заміняла макуха. Видавалася вона тільки тим, хто працював у полі, на фермі. Не на їдака, а тим, хто приносив користь суспільству своєю працею. "Хто не працює — той не їсть!" — таке було тоді поширене гасло.

Але й макуху видавали не так просто. Секретар партосередку в урочистій обстановці вручав соняшникову макушину ударнику, який перевиконував норму праці. Хто ж тільки виконав, тому вручав свіріп'яну макушину, а хто не виконував, взагалі нічого не одержував.

— Ти, Іване, кинь тягтися позаду, викликай на соцзмагання Семена Тихого, піднатужся, то й ти завтра отримаєш соняшникову макушину. А зараз, я вручаю тобі рогожаного прапора, а Семену — червоного, — повчав секретар партосередку Павло Бодня.

У Семена від похвали "світилося" обличчя так, що можна було порухувати всі кістки під шкірою.

Була середина весни. Не стало кураю й полови. Не встигала відростати трава. Багатодітні матері гнали з дворів дітей, що вже ходили, щоб "паслися" десь подалі, а коло хати залишали траву тим, хто не вмів ще ходити. Почали пухнути й помирати люди.

Останніх підбирали й ховали спеціальні загони.

... Служила я наймичкою в заможних євреїв, що жили неподалік заводу, — розповідає Катерина Петрівна Рябко, якій тоді було 19 років. — Через день рано-вранці ходила за молоком до селян, що жили за Херсонською школою.

Проходячи через базарну площу, завжди бачила там мажару, в

яку чоловіки зносили померлих з голоду людей. Це робилося дуже рано: напевне, щоб менше їх бачили люди.

Живі залишалися, просили в перехожих їсти, плакали. А деякі тільки жалібно простягали руки до людей. Багато було дітей. Не можу й досі забути одну з них.

Проходячи через площу, побачила дитину, років шести-семи. Вона простягала до мене рученята й благала: "Тьотю, дорогенька, не проходи, дай щось поїсти". Мабуть, з останніх сил вона хапала за ноги, намагаючись не пустити. Погладила я її по голівці й сказала, що зараз щось принесу: це було недалеко, то я взяла з дому, де служила, трішки супу, що залишився після снідання. Принесла й хліба.

Бідне дитя їло аж давилося. Я пішла за молоком, вирішивши забрати миску, коли повертатимуся. Яким же був мій жах, коли знайшла дитину вже мертвою. Досі не можу забути того.

Бачила, як і куди звозили мертвих. Там було глинище — ями, окремі до п'яти метрів глибиною з боковими виямками — звідки люди брали глину. Туди й звозили мертвих. Одного разу я зацікавилася й підійшла. Саме привезли жінку й п'ятеро дітей. Коли чоловіки підняли дошки мажари, діти повипадали зразу, а жінку довелося виштовхувати. "Кого ви привезли?" — запитала. "Хто лежить мертвий, того й підбираємо. А хто вони, не знаємо", — відповіли. "Та це ж Золотчиха", — пізнала жінку.

Чоловіки розповіли, що живих або напівживих вони звозять у дві великі хати. Тих, хто помирає, вивозять і звідти.

Труп жінки упав поряд з ямою. Чоловіки зштовхнули його, підіпхнули в заглиблення. Потім на нього вилами скидали дітей, вилзли з урвища, почали обвалювати його краї..."

Доповнює розповідь **Наталка Давидівна Люта**, якій у ту пору було 25 років: "Звозили в глинище мертвих тієї голодної весни 1933 року не тільки рано-вранці, а й ввечері, коли стемніє".

Живі ще свідки того страшного голоду. Зустрілися вони там і точно вказали, де було глинище. Хоча те місце дуже і дуже змінилося. Одна з тих жінок жила в селі Дорожнянці, а друга — в Гуляйполі. Із того глинища люди перестали брати глину. Через деякий час там утворився смітник, а потім — звалище.

Але вернімося до тієї весни, того голоду.

Коли зникла вся надія на допомогу від людей, голодуючі почали просити її в бога. Хто знав молитви — молилися, інші тільки руки простягали до неба, мовчки дивилися в нього.

Тієї весни в наших краях зарясніли дощі теплі і благодатні. Вони чергувалися з ще теплішими сонячними днями. Запарувала земля, розбух український чорнозем.

Пішли в ріст, як ніколи, буйні трави. Вони і врятували багато людей. Важко було, але вдалося засіяти і частину полів, засадити городи. Вісяне й висаджене почало рости й розвиватися. Не забарилися й бур'яни.

Бригадири стали виганяти полільників щоб "вихопити" посіви. Але кволі люди полоти не могли, а майже весь день ходили і вибирали більш соковиті трави та їли їх.

По-справжньому захвилювалися керівники, коли почали дозрівати хліба. Вимучених довгою відсутністю хліба селян тягло на ниви, щоб зірвати колосок. вим'яти його й пожувати в роті ще м'яке й недозріле зерно. Ті поля почали посилено охороняти. Для того визначалися найбільш надійні активісти.

На повну силу запрацювали суди. Колгоспниці Насті Маслієнко, матері чотирьох дітей, за два кілограми колосків дали 2 роки, а Панасу Товстоногоу за три кілограми — 3 роки.

Але по-справжньому забігали керівники різних рангів, коли треба було косити хліба.

Благодатні дощі вигнали стебла на триметрову висоту. Їх густо обплутала берізка, засмітили бур'яни. Стояла зелена стіна, і аж на самім верху жовтіли колоски. Косарі після 5-10 хвилин праці знесилоно падали на землю.

Почало наїздити високе начальство з району та області. Переконавшись, що це не саботаж, а люди справді голодні й знесилені, організували сяке-таке харчування.

— Не тоді хорта годують, як на полювання йти, — сказав худий і дебелий Федір Манашевський.

...Ще довго, як від тяжкої хвороби, відходили селяни від того великого голоду, від того геноциду, що створили "вождь народів" та його різновелике оточення.

Олексій Савич Штепа, ветеран-пенсіонер:

Важко порівняти страждання перших сіл нашого краю, що творилися тоді, в 1932-1933 роках, у інших двох селах — Грушевому й Шевченковому, які лежали за 6-7 кілометрів на південь від Гуляй-Поля.

То були невеликі і недавні поселення: у першому було 46 дворів, а в другому — 37. Входили вони до складу Варварівської сільради й лежали далеко від доріг, тобто у степовій глухомані. Головою сільради там був Петро Солод — деспот, як і багато інших, яких за відданість системі дуже цінували у верхах. Оточив він себе відданими комсомольськими активістами, такими як Архип Сова, Гапа (Гапочка) Розкаряка та інші.

Як любив висловлюватися Солод — їхні рішення всі повинні були виконувати "бесспорно". Почалося виконання рішень, спрямованих на обезхлібнення селян, плану хлібоздачі в 1932 році.

Забрати хліб у колгоспі стало дуже просто, тому сприяла сама колгоспна система. Достатньо якомусь районному представникові чи голові сільради зробити помах рукою, як тут же весь хліб "червоними валками" вивезуть, скільки б хлібороби їх не прохали.

В інших селах хоч відходи залишили худобі, а в Солода взагалі нічого не лишали. Але того хліба виявилося замало. Щоб надолужити нестачу, десь зверху винесли заклик: "Лишки хліба взяти в селян!" Для цього були створені загони з комсомольських активістів. Забирали не лишки (бо таких не було), а все, що попадалося: пшеницю, просо, горох. Якщо знаходили мало, робили обшуки. Копали землю, порпалися у соломі, розвалювали печі. Лихо було тим, у кого знаходили якийсь вузлик із кукурудзою, на якому спали діти, чи клумак десь під стріхою, — то тут же давали тавро "клясовий елемент, який саботує хлібозаготівлю", а тоді забирали все, у тому числі й картоплю та буряки. По селах стояв крик, лемент, прокляття, але на них ніхто не зважав — йшло велике змагання за першість.

Але перехідного червоного прапора та сільрада тоді довго не отримувала, хоч і успішно провели хлібозаготівлю, бо були великі борги в селян по податках.

Тоді кожному двору було наказано здати на рік по 500-800 літрів молока, 42 кілограми м'яса, 200 яєць та одну-дві шури. Крім того, був ще податок грішми за городину та за садовину (за кожне дерево) і різні там самообкладання.

Виконувати не було чим. Курей, поросят та телят збулися ще задалегідь, залишилися тільки корови, бо знали, що корова для селянської сім'ї — це її життя.

Але в головах можновладців різних рангів визрівали зловісні плани: забрати корів і виконати плани по податках.

Почалося масове вилучення корів.

Максим Кузьменко, з Гуляйполя, пригадував, як це робилося.

"Максime, — звернувся голова сільради до мене, виконавця, що чергував у сінцях, — піди до баби Явдохи і приведеш сюди її корову, вона 50 крб. заборгувала". Я пішов і попередив бабу, щоб скоріше тікала із села з коровою. Але вона забарилася, а тут прийшли активісти Солода й забрали ту корову. Тут же Солод почав торг. "Продається корова! — вигукнув він. — Ціна 120 карбованців! Хто більше?" — "Даю 125 карбованців!" — вигукнув Архип Сава, прибічник Солода. Продано. Забирай. Потім батько Архипа веде ту корову на базар і продає її за 200 карбованців. Далі вони вносять 50 карбованців бабиних, а решту у свій загальний "казан".

Такими або іншими способами було забрано в тих двох селах 44 корови. Так карали "злісних неплатників податків". У селі Шевченковому, де було 37 дворів, залишилося тільки 9 корів. Люди zostалися без нічого.

Проте людоморам не вірилося, що вони в селян усе забрали. Були послані "сексоти"-активісти під виглядом старців, які ходили по дворах, вислухували й винюхували. Комсомолка Гана Розкаряка увечері доповідала: "Петре, а в Ілька Кириченка хліб є". — "Звідки ти знаєш?" — "Я присіла за тином і чула, як його дружина наставляла 5-річного сина Володю, щоб той не стрибав по двору, бо там здогадаються, що ти сьогодні їв хліб". Про це розповідав **Володимир Кириченко** з Гуляйполя.

Люди ходили худючі, як тіні, щось вишукували, пухлі вилазили з хат у двори, просили допомоги.

Появилися мерці, яких ховали ще в домовинах.

У селі Грушевому тієї весни першим помер від голоду хлопець Федя Одуд, якому тоді було 9 років, потім — Федір Троян, якому було 5 років, за ним Оля Нестеренко — 5 років та Микола Пугач, який мав 51 рік.

"То був тільки початок, — розповідала **Любов Гавриленко** з Гуляйполя. — Далі — важко казати... Перші мерці не зупинили людожерів від

вишукування хліба. Тепер вони, коли стемніє, нишком ходили й вислуховували під вікнами, що робиться у хатах.

"Петре, ти чуєш, гупають? — шепотіла Розкаряка. — Так гупають, що напевне якесь зерно в ступі товчуть". — "Що вони, можуть товкти, ми ж у них начебто все виграбли..." А товкли курай.

У селі Шевченковому перші з голоду померли: Одарка Джумар, якій тоді було 48 років, далі Платон Шабалтій — 38 років, Федір Вовк — 26 років, Іван Гапка — 50 років, Тихон Буряк — 44 роки. Тільки перших мерців і тут ховали в домовинах, далі умотували в рядна, а згодом — везли просто так...

Смертний потік усе збільшувався і збільшувався. Вчитаймося в їхні імена. Це були здорові й роботящі селяни та їх діти. Вони ні перед ким не завинили. Про їхню смерть заборонялося говорити, бо офіційна пропаганда, гласила: "Ніякого голоду не було, то все ворожа агітація". Тобто згубили й кинули в небуття.

Далі померли: Олександр Сава — 43 років, Михайло Симон — 28 років, Іван Гарпинич — 39 років, Ганна Буряк — 48 років, Іван Павленко — 39 років, Улита Педоря — 50 років, Пилип Бутов — 43 роки, Мелашка Пугач — 20 років.

Сім'ї везли, несли, тягли на кладовище своїх мерців, з трудом копаючи ями й загортаючи їх.

Далі помер Михайло Гаравий — 18 років, Семен Гарпинич — 46 років, Федір Гопка — 25 років, Любов Козоріз — 30 років.

Люди оплакували своїх померлих, інші у відчаї прохали в когось допомоги, дивлячись, як в їхніх рідних відходило життя. І плач, і благання — усе злилося в один протяжний стогін, що висів над тими селами. Закінчувався і курай, який люди збирали й товкли в ступах, не потрошених людоморами. А ночами по селу чорними круками шугали зловісні постаті.

— Чуєш, у Жовнірки діти чомусь сміялися сьогодні...

— Сміялися, кажеш?... Перевіримо...

Та так та велика сім'я згодом і вимерла... Спершу померла в тих Жовніврів мати Ірина — 50 років. Потім помер син Пилип — 25 років, далі — дочка Марійка — 12 років, син Микола — 22 років, син Петро — 8 років, потім останній син — Михайло — 18 років.

Ховати їх не було кому, так що ті, які померли останні, лежали у своїй хаті.

Померли в сім'ї Муравйових:

батько Гаврило — 34 роки, син Микола — 12 років, дочка Надя — 10 років.

Померли в сім'ї Горпиничів;

чоловік Терентій — 47 років, дружина Варвара — 43 роки.

Померли в сім'ї Кійків:

батько Семен — 52 роки, син Григорій — 28 років.

Померли в сім'ї Лапків:

мати Марія — 43 років, син Микола — 6 років, син Петро — 12 років, син Іван — 10 років.

Аж тепер спохватилася влада, що скоєне не приховаєш, а це може вийти далеко за межі, тому що люди вже не в змозі й поховати своїх. Для того молодого й ще досить сильного парубка Максима Кузьменка керівники послали на кладовище копати ями для тих, кого привозитимуть хлопці, які їздили підводами й забирали мертвих по хатах.

Зберігає Максим Тимофійович у своїй пам'яті не тільки імена померлих з голоду, а й те, як це робилося.

Він тепер розповідає: "Привезуть, було, хлопці мертвих, повкидають у ті ями, що я копаю, без трун, як попало... деякі ще й не захолюнули, — лежить у ямі боком, ще руку під голову, наче спати влігся..."

Потік померлих усе наростає.

Померли тоді в сім'ї Різниченків: мати Пелагея — 39 років, дочка Марія — 16 років, синок Онисько — 7 років.

Померли в сім'ї Кіянів:

батько Павло — 45 років, син Степан — 18 років.

Померли в сім'ї Москівців:

чоловік Федосій — 45 років, дружина Ганя — 42 роки...

Як розповідає тепер **Настя Артемівна Іванченко (Марченко)**, її сестричка, 6-річна Оля, зів'яла від голоду тієї весни, наче квіточка, зірвана в спеку, та так і згасла навіки. На очах у всіх помирав опухлий братик Петрусь. Усі плакали, прохали його: "Петрику, не помирай, може, в наше село якась допомога надійде, як колись у той голод 21-го року, та й травичка почала ж відростати, — весна ж надворі. Він зводився, падав, знову зводився, але сили його покидали, життя у ньому згасало. Трагічно вмирили ще в одній сім'ї села Грушевого. У сім'ї Семена й Векли Мирощниченків було шестеро дітей. Найстаршому Павлові було

тоді 19 років, а Марійці — усього 1,5 року. Працювали в колгоспі, але тієї осені, як відомо, ніякого зерна на трудовні не видавали. Потім загони комсомольських активістів забрали й те зерно, що раніше було зароблене. За борги забрали в них і корову. Коли не залишилося нічого, батько, щоб врятувати сім'ю, пішов працювати на елеватор станції Гуляйполе, що за 9 кілометрів. Раз у неділю, коли приходив додому, то деякого зерна й приносив звідти, тим і підтримував сім'ю. Але й з елеватора до весни було все кудись вивезено, тому вдома в них, крім буряка й полови, не було нічого. Кінчався й той кормовий буряк. Тепер, не принісши нічого з елеватора, батько з відчаєм дивився, як почали пухнути діти, й знову йшов на пошуки, щоб врятувати їх. Першою померла 16-річна Настя, яка до голоду була сільською красунею. Батька вдома не було, то Павло, старший у сім'ї, вирішив похоронити її сам. Коні в колгоспі були напівживі, то везти не було чим. Мати також була така кволла, що й ногами не ходила, тому Павло загорнув сестру у ряднину, поклав на возик і повіз на кладовище.

Там викопав яму, опустив туди сестру й плачучи став її засипати землею. Люди, що привезли своїх мертвих, сказали, що дома в них зараз помирає маленький братик Повла — 5-річний Михайлик. Так і залишив він сестру, тільки трохи присипав землею. Поки дійшов, братик уже помер. Повіз він возиком і малого Михайлика туди та й поклав рядом із сестричкою, бо не було сили копати другої ями.

Ніхто за померлими не йшов: батько десь ходив на заробітки, шукав їжу, щоб урятувати дітей, а мати така слаба й виснажена, що з трудом виривала з лап смерті немовля, яке все припадало до її висохлих грудей. Батько визнавав про смерть дітей, коли приходив без нічого додому. Згодом померла в них 7-річна Катя, яку Павло відвіз і поклав поверх присипаного братика й аж тепер засипав яму землею, надіючись, що смерть піде від їхньої сім'ї далі.

Але невдовзі смерть забрала з їхньої родини 12-річну дівчинку Віру. Повіз Павло і її. Але копати яму сил не було, то він став розширювати яму, розкопав та й поклав туди сестричку, так і не дочекавшись батька.

Батько, одного дня ходячи по порожньому елеваторі, ще з декількома працівниками знайшов у кутку приміщення зметене сміття, в якому були якісь борошняні коржики. Зголоднілі люди почали хапати їх, їсти та ховати до кишень, щоб понести додому.

Але ні один із тих 11 чоловіків додому не дійшов. Отрутна мишача затрава скосила по дорозі всіх. Семен Мирошніченко відчув лихо вже напівдорозі, але йшов. До їхнього Грушевого було зовсім недалеко, але сили покидали його, тому він звернув і, падаючи, пішов на кладовище, щоб попроситися з прахом дітей. Помираючи, він обняв руками могили дітей та так і помер. Люди переказали бачене. Прийшов Павло з лопатою і викопав поряд могилу й для батька. Поклав туди його, а сил загорнути яму вже зовсім не мав. Тому й ходив він туди не раз, щоб скидати всю землю на їхню сім'ю, яка лежала там. Завжди, коли приходив, довго стояв і плакав. Приходила й мати. Тоді вони удвох плакали над могилою, де було поховано п'ятеро з їхньої родини навесні 1933 року.

Згодом, через чотири десятиліття, я розмовляв із Павлом Семеновичем (коли почав збирати матеріал про голод).

Був він високий, кремезний красень, як і батько, з козацького роду. Коли він чабанував, його постать серед степу було видно здалека. Згадуючи про ту весну, він розповідав: вижив тоді й не помер тому, що працював на свинофермі й перед роздачею кормів нишком їв свиняче пійло.

70 душ, а з них 26 дітей, загинуло від голоду навесні 1933-го в тих двох селах — Грушевому й Шевченковому.

Хто ж відповідь за той геноцид, за те злочинське винищення людей? Ніхто ... За "успішну" працю по виконанні планів по заготівлях тим людоморам у районі тиснули руки й вручали перехідні червоні прапори. Минуть роки, зникнуть з лиця землі згодом і ті два села (скажуть, що неперспективні), залишаться тільки — два кладовища, порослі чагарниками. Між тими цвинтарями росте тепер самотній горіх, німий свідок жахливої трагедії далеких літ. Віття горіха час від часу кланяються то одному кладовищу, то другому ...

Читачу! Коли проїжджатимеш польовою дорогою мимо того горіха, то вклонися й ти праху безвинних людей, синів і дочок України, які передчасно пішли з життя, замордовані більшовицькими людоморами.

Наталія Марченко, вчителька історії Любимівського навчально-виховного комплексу, записала спогади односельчан:

— Ледве переставляючи пухлі ноги, виснажена від голоду йшла стара жінка. Ось вона вже біля зерносховища. І де взялися в неї сили

втягти три качани. Тремтячими руками притисла їх до грудей і стала повільно опускатися на землю. В цей час за спиною почула грізний окрик сторожа: "Що ж ти робиш, Палажко?"

— Їсти, їсти хочу, — прошепотіла і знепритомніла. Тягли її до хати такі ж голодні і виснажені односельчани. Через кілька годин жінки не стало. Так померла Пелагея Лелюк жителька села Ворошилівки (теперішня Любимівка).

... Йшов страшний 1933 рік. Щоб виконати план хлібоздачі, у людей вимітали все. **Н. С. Педаш** (1908 р. н.) згадує: "Заглядали навіть у глечики, висипали останню жменю квасолі чи гороху. І у піч дивилися, щоб нічого не залишилося сім'ї... А коли їхав селом "чорний ворон" — ховався хто куди. Чуємо плач — значить знову когось забрали".

Одного осіннього дня був заарештований Сергій Іванович Журавель. А наступного дня у його двір в'їхала підвода. На ній сиділо дві дівчини з мішками. Дочка Сергія Івановича **Н. С. Варжель** пригадує: "Збрали все зерно. А потім взяли віники і повимітали в ящиках. Забрали і картоплю, і буряки, і квасолю. Безпорадні стояли серед двору бабуся, мама і мої дві найменші сестрички. Як же будемо жити? Бабуся дає мені, як найстаршій, сито: "Ніно, йди проси, ти дитина, тобі не відмовлять". Несміливо підходжу до однієї із дівчат: "Тьотю, насипте зерна". Та навіть і не обернулася.

— Ще, ще проси! — шепоче бабуся. Стала просити ще — насипали сито зерна. Та випадково залишилося трохи картоплі (не знайшли її).

Багато свідків голоду 1933 року в нашому селі. Слухала спогади Є. О. Алейкіної (1914 р.н.). Д. М. Тютюнник (1911 р.н.). Г. С. Симоненко (1908 р.н.) і думала: "Скільки довелось пережити людям".

У колгоспі тоді видавали трохи сої та по шматочку макухи. Чистили сухе бадилля з кукурудзи, товкли його, мішали лободу — пекли "лободяники". Якщо в полі знаходили копичку соломи — трусили її цілий день, щоб натрусити жменю зерна. А скільки голодних людей ходило по селі — просили їсти! Гірка доля дісталася тим, хто не був членом колгоспу. Із своїх домівок були вигнані сім'ї Панаса Дерев'янка (6 дітей), Архипа Карнауха (12 дітей) та інші...

Проїшли роки... встановлюються прізвища людей, померлих від голоду в 1933 р. Серед них і наші односельчани: Василь Неділько, Пелагея Лелюк, Василь Попруга, Петро Герман... Світла Вам пам'ять!

Не забути тоді пережите,
У скорботну цю дату згадайте,
Плакали пухлі від голоду діти:
"Мамо, мамочко! Їсти дайте!"
Рученята худі простягали,
Скільки болю в очах дитячих!
Дай же, Боже, нам долі і хліба,
Щоб страхіття цього не побачить!

* * *

Іван Іванович Нежижим, журналіст-ветеран:

Звичайнісіньке сільське обійстя. В зелені саду сховалась чепурна хата. Та ось і господарі — ветерани колгоспу імені Енгельса Микола Маркович Рибка зі своєю дружиною Марією Остапівною в одвічних домашніх клопотах.

Микола Маркович подає старій розчин, а та кельмою рівняє та пригладжує місцину при вході до льоху...

— Та без роботи не сидимо, — кажуть, — що по силі — самі роби-мо. А так діти допомагають — дочка, зять, онуки. Із Запоріжжя приїжджають. Спасибі їм, не забувають. Весною разом садимо город, восени — збираємо. Так і живемо. А що труднощі нас обсядають, то це сьогодні ще терпимо. Переживемо, аби держава наша на ноги стала. Гріх ображатися: цьогорічна осінь щедра на свої дари. Чого тільки на столі немає. І коли чуєш, що мовляв, насувається голодомор дев'яносто третього року, який страшніший тридцять третього, то повірте, на душі якимось моторошно стає. Просто такі люди — базіки не думають, що говорять. А якби вони пережили те, що довелося нам стерпіти, то у них язик не наважився б нісенітницю плести. Яке це кощунство перед пам'яттю померлих у голодомор.

Початок тридцятих років. Гірки і солоні були вони від людських сліз і душевного болю. Важко збагнути, за які гріхи доля так немилосердно повелася з хлібодарами?

В думках часто вертаюсь в той час, — каже Микола Маркович. — Пам'ятаю тодішню атмосферу в нашому Грушевому, в колгоспі імені Куйбишева. Я в тридцять другому, після семирічки, в артілійній

конторі працював помічником бухгалтера. Різні розмови точилися на селі. Завзяті активісти — властолюбці гнули продиктовану зверху лінію, гарячково доводили, як конче потрібно виконати зустрічний план хлібозаготівель.

— Актив району поставив таке питання, — декламувати ти звично.

— Знову хлібозаготівля? — дехто намагався заперечити тремтячим голосом. — У людей вже й так все вичистили під мітлу! Що дали людям на трудодні, й те відібрали. Як же це так...

— Ви не розумієте політичного моменту, — перебивав таких уповноважений з району. — Ось дивіться. Читайте газету.

— Тут йдеться про те, що республіка не виконала план хлібозаготівель. Зривається індустріалізація держави. Це контра, це... — різко підвищував голос уповноважений. — Товариш Сталін посилає на Україну надзвичайну комісію на чолі з Молотовим...

Побувало те хлібне "ЧК" і в нашому районі. Ще більше посилювався тиск на село. В боротьбі з "класовим ворогом" широко застосовувалися найсуворіші заходи впливу.

* * *

— Ви знаєте, спробу голодомору наша сім'я відчула з початку колективізації, — згадує Марія Остапівна. — Та які ми куркулі були? Троє коней і корова. Жила з нами бабуся і нас, дітей у батьків трійко. Я серед них найстарша — семирічна.

Добрі люди порадили батькові виїхати в Донбас. Згодом перебралась до нього мати з двома малесенькими доньками. А в голій хаті, бо все вимели місцеві активісти, лишилися бабуся з онучкою.

— Не забуду, як трійка активістів, — продовжує Марія Остапівна, — увірвались до нашої оселі і почали шастати по закутках. Скаженіли від злості, що не було чого взяти. Побачили на мені пальто і на ногах черевики — тато передали — і почали знімати з мене. Один приміряв на себе пальто, каже, що дочці буде, а другий зняв туфлі: "Тепер хай мої діти поносять..."

Марійка дивилась на цю вакханалію обшуку широко розплющеними очима, не в силі стримати страху. Притиснулася до бабуні.

— Є! Ось-о воно!.. — радісно загув вусатий представник влади, відкривши схованку: у підпечку було замуроване горня з насінням.

— Та зупинься, супостати, — кинулась бабуся до того, що був ввесь у глині. То ж я сховала. Це ж бурячки та морквочка, щоб було на весну що посіяти. У нас же діти малі...

— Цить, стара! — відкинув її на лавку. — Ану, хлопці, беріть все що на столі!

Активісти — до хліба, до казанка. В очах у Марійки застигли німі сльози, а в руці картоплина. Вусатий за ту бульбу, та вирвати її було не так просто.

— О, суче кодро! — пихатий видер картоплину, із злістю кинув на підлогу і розчавив.

— Одриваєш у дитини останню крихту од рота, ледацюго ти проклятий, — не могла стерпіти бабуся.

Активісти витурили з хати її з онукою на холодну вулицю, мовляв, це вже не ваша оселя.

* * *

Гіркі спомини роз'їдають душу Миколи Марковича...

... Січневі морози випередили сніг, упали на голу землю. Пронизливий вітер налітав з поля, заганяв все живе під дахи. Із закислого дрантя не вилазили кволі, недокрівні діти. До ледь теплих плит і лежанок горнулися дорослі. І всі марили хлібом. Бодай шматочок, бодай крихітку, аби вдихнути, всотати теплом його цілющий дух.

Тримав нещадну облогу голодний і холодний тридцять третій...

У Марка Тихоновича і Наталі Володимирівни Рибків було шестеро дітей: Оля, Вася, Ваня, Сашко, Микола, Володя.

— Їсти, їсти... — благали кволими голосами дітлахи.

Що для них ті кілька ложок пісної бовтанки з дерті чи макухи. Пісне і їство, та скоро й того не стане. А що буде там, далі, коли вийде вся, як казав чоловік, провізів, не хотілося жінці й загадувати. Либонь станеться з ними те, що з багатьма односельчанами. Щодня на кладовище везли небіжчиків — дорослих і малих. Тих, кого діти знали в обличчя, дехто з ними пас корів, грався на толоці, коли ще гріло сонце і було що їсти.

І досі, через шістдесят років, Микола Маркович згадує їхню рятівницю — корову Мурку, яка чудом якось жила у Рибків. Не було б її - кістлява з косою усю б малечу скосила.

...Вступили до хати гості — активісти з сільської Ради, колгоспу і хтось нетутешній, з міською говіркою. Довгим металевим щупом всю підлогу подзьобали, всюди заглядали — хліб шукали. Пухла від голоду мати схлипує, пригортаючи до себе переляканих малюків, а батько з набряклим обличчям і ногами лежить на полу спокійний, навіть байдужий, ніби його вже тут нічого не обходять.

— Не вірю, що немає у вас зерна, щоб у такого та не було. Як же ви виживаєте? — все ще не зміг змиритися той, що орудував щупом.

На дворі гості наказали відчинити клуню. Діватися нікуди було — відчинили. А там — Мура.

— Відв'язуй, — наказав той, що з району.

— Не віддам! — розіп'ялась мати перед корівкою. Не віддам, хоч убивайте...

І стільки безумної рішучості було в погляді Наталії Володимирівни, в її розметаному волоссі, що ті відступили.

І пішли з двору шукачі хліба.

* * *

...Микола спостерігав, що вранці, коли прокинешся, їсти майже не хочеться. До горла підступає нудота, а в животі така порожнеча, ніби тебе вительбушили. Та досить поводитися біля плити, як живіт, очі, рот починають несамовито волати: їсти, їсти, їсти!

З кожним днем ставало важче. Село нагадувало безнадійного хворого. Вмирили в кожній сім'ї. Виходячи вранці надвір, жителі по димарях вгадували, кого минулої ночі спіткало лихо. Сьогодні не здійнявся димок над хатою баби Параски, а он далі - не топлять і в дядька Степана...

По весні помер старий Рибка, відмовився від їжі, щоб не померли діти. Через тиждень по тому на кладовище повезли Васю. На домовину дошки взяли з підлоги...

— Нас рятувала корова, мерзла картопля, земляні горіхи, щавель, лобода, рвали кульбабу, цвіт акації, ловили рибу, — згадував Микола Маркович. — Так дотягли до нового врожаю. Пам'ятаю той найщасливіший день, коли мама зварила галушок...

Влітку валками везли з поля хліб. Повнилися засіки, і колгоспні, і власні. Всі раділи: є хліб, буде й до хліба.

А потім пішли валки із села.

— Так на власній шкірі я і моя сім'я відчули тридцять третій, — каже М. М. Рибка. — Справді не знаю, за які такі гріхи ми несли нелюдську кару?

* * *

Через сім років після голодомору Микола Маркович очолив колгосп імені Куйбишева. У війну бився з ворогом. Став комуністом. Згоріли в полум'ї війни його молодші брати Іван та Олександр. Після демобілізації Рибка знов головував до об'єднання з колгоспом імені Енгельса...

І так все життя ця людина ходить біля землі. Шанує її, береже.

— Знаєте, що найхарактерніше для селянина, — запитав мене Микола Маркович.

І сам же відповів:

— Оптимізм. Без цієї якості у нас хліб не виростиш...

Цим і живе ветеран.

* * *

Петро Захарович Чучко, 1926 р. н., м. Гуляйполе:

— Нас було у батьків четверо дітей. Жили не бідно. Була гарна хата, але нас з неї у 1932 році вигнали. Тоді ми почали дуже бідувати.

Я ходив по селах Воздвижівці, Верхній Терсі просити їсти. Люди давали хто гарбуза, хто шматочок хліба, а хто й проганяв. Дорогу додому знаходив, ідучи по залізничній колії. Батько поїхав у Маріуполь і найнявся працювати на завод, але простудився і помер.

Катерина Корніївна Гончаренко (Міщенко), 1923 р.н. та **Іван Корнійович Міщенко**, 1926 р.н., м. Гуляйполе:

— У нас забрали все зерно. Хто не хотів іти до колгоспу засилали до Сибіру. Ходили по хатах із залізним ципком і шукали зерно. Батько заховав трішки зерна під стріхою, а квасолю на горищі, але все це знайшли і забрали. Старша сестра Настя ходила збирати мерзлі буряки. А ми, діти, сперечались із сусідськими дітьми за грицики та спориш, що росли на нашій межі. Батькові доводилось їздити аж у Дніпропетровськ, щоб купити хлібину. Він її замикав у скриню, а ми ходили

кругом неї — так хотілось їсти. Щодня нам видавали по скибочці, а коли в мамі попухли ноги, то батько сказав: "Діти, будемо мамі давати більше хліба." Була у нас корівка, яка дуже виручала. Якось Митя, мій двоюрідний брат, попросив у нас глечик кисляку, випив його і до вечора помер. У сім'ї Сакунів померло у той рік четверо дітей і батько.

Павло Петрович Левицький, 1913 р.н., м. Гуляйполе:

— Перший голод я переживав у 1921-1922 роках. Другий був у 1932-1933 роках. Я тоді працював із батьком у колгоспі "Заповіт Леніна". Обмолочене зерно під час жнив зсипали у церкву (на її місці стоїть пам'ятник Павці Корчагіну) і у магазин "Взуття", де продавцем був Буров.

У тридцять третьому році ніякої засухи не було. Урожай зібрали хороший.

У нашому колгоспі розкуркулювали Гомона Микиту, Білецького Омелька, Попова Михайла, Демченка Радивона, Демченка Никифора, Бика Явтуха та інших. А Бик Явтух, як тільки забрали все, — повісився. У цього чоловіка була велика сім'я, а землю давали на їдця. Члени сім'ї працювали від зорі до зорі, недоїдали, щоб купити якийсь реманент для обробітку землі, то й господарство у них було на той час вже справне. А як забрали все та ще й сказали вибиратися з хати, то чоловік з відчаю пішов до сінника і повісився.

Як ми виживали від голоду?

У нас у хаті стояла ступа, в якій ми товкли качани кукурудзи і мама пекла "маторженики". Їли грицики, козеліки, кашку, земляні горіхи, гриби, із білої і жовтої акації листя чи цвіт, варили кропиву. Сусіди їли ховрахів.

Олексій Петрович Мофа, 1924 р.н., селище Залізничне:

— У 1932 році мені було 8 років. Пам'ятаю, ходили по селу комісії душ по 5-6 з палицями і штрикали та забирали все їстівне. Ми їли макуху, висівки, кору, грицики, акацію, ховрашків, навіть ловили жаб. На поле, де були колоски, не можна було навіть ступити, так воно охоронялось. Люди почали вмирати весною перед посівною. Дітям-сиротам кухарка варила баланду, щоб не вмерли. А вони були такі голодні, що навіть крихти слизували з підлоги.

Лідія Федорівна Лопаткіна, 1926 р.н., селище Залізничне:

— У голод 1932-1933 років нам доводилось їсти лободу, собак, голубів, бо забрали весь хліб. Коли до нас прийшли, то мама просила,

щоб залишили хоч кусочок хліба дитині, але її не слухали і познімали навіть рушники на іконах, а ікони побили.

Надія Адамівна Самарська, 1934 р.н., народилася в селі Староукраїнці:

— Про той страшний смертоносний рік мені постійно розказувала мама, яка називала рік голодомору "чумою" і плакала, бо в той "чумний" рік помер мій братик Павлуша. Щоб вижити, під час цього страхіття їли все: ховраків, смоктали коріння, висотували трав'яний сік із молодих стебел пирію, какишу, драли яйця птахів.

У животі все боліло, шлунок не хотів це сприймати, але з часом все минулося. Потихеньку люди звикли до такого поживку. Не цуралися нічого. Їли ще не достиглі дикі абрикоси, груші-дички. Руками викорчували з-під землі корені земляного горіха, коріння пирію, назбирували жолуді, а потім перетирали їх на борошно і пекли оладки.

Хоч вже пройшло з тих пір 75 років, а в моїй пам'яті ці спогади живі і роз'яструють душу. Нехай той чорний рік назавжди кане в небуття.

Олександра Миколаївна Пенькало, 1926 р.н., с. Староукраїнка:

— Я пам'ятаю голодомор 1932-1933 років. Люди пухли з голоду. В нашій сім'ї на той час було шестеро осіб: батько, мати і четверо дітей. Наймолодший брат помер у 1932 році у віці 9 місяців.

Я пам'ятаю, як у с. Гуляйполі тоді відкрили благодійну їдальню "комуну" і кожного дня я і мої молодші сестри ходили туди поїсти. Для цього нам доводилось долати 8-10 кілометрів. Там давали по мисочці баланди і шматочку хліба. Баланду ми їли там, а хліб несли додому. Доносили хліб дуже рідко — по дорозі одламували по крихті від шматочка, поки від нього нічого не лишалось. Моя менша сестричка була дуже пухла і вже не могла ходити і ніхто не думав, що вона виживе, але вона пережила цей голод.

А там, у Гуляйполі, ті діти, що жили від міста за 10-15 кілометрів, додому не ходили. Вони під тією їдальнею ночували, щоб вранці вже вставати у довгу чергу за пайком. Вони були такі пухлі, що не могли ходити. Багатьох на ранок знаходили мертвими.

У нашому колгоспі видавали по одному стакану проса і по жменці макухи, яку мати приносила додому і давала всім по шматочку. Навесні ми збирали щавель, грицики, лободу, додавали макуху і пекли такі коржики.

Дмитро Володимирович Косаренко, 1925 р.н., с. Приютне:

— Народився я у с. Ремівці. Моя мама померла дуже рано. На плечі сестри лягли турботи про виховання мене та моїх братів.

1932-1933 роки — це жахливі спогади. Постійно хотілося їсти. Сестра ходила у школу в Святодухівку (с. Любимівка). Доки дійде до села, назбирає в полі, що може. З цього варила нам страву.

Ми були сиротами, тому односельці допомагали нам хто чим. Меншим діставалося більше, бо боялися, щоб не вмерли. Страшно помирати голодною смертю. Все можна перенести: і холод, і війну, але тільки не голод!

Антоніна Хелемендик-Кокет, 1925 р.н., народилася в селі Копані-Лиман Долинської сільради Гуляйпільського району Запорізької області. В 1989р. в Канаді (м. Торонто) вийшла її книга спогадів "Колгоспне дитинство й німецька неволя". Подаємо уривок із названої роботи.

ГОЛОД

Якось ми пережили 1932 рік, настав і 1933. Він нам передбачався ще страшнішим, ніж попередній, бо ж запас, що ми його мали, вже майже був випорожнений, мусимо вижити з того, що приберегли останнього, вже голодного року. А що в нас лишилося? Тільки трохи гороху, квасолі, буряків і картоплі. Вже на початку року мати наша почала нам усім виділяти малі порції харчів. Переважно ми сьорбали юшку, яка не грішила густим наваром.

Батько вирішив знову домовлятися з сусідами, щоб ще їхати до Бердянська, де в нього вже були знайомі пекарі-євреї. І тепер також мусів взяти з правління колгоспу окрему перепустку, щоб безперешкодно привезти хліб, а то по залізничних станціях міліціонери, які були на службі сталінського режиму, відбирали хліб. Вони, понадіваючи на рукави червоні пов'язки, нібито боролися зі спекуляцією. А яка ж то могла бути спекуляція, коли народ нічого іншого не бажав, лиш би вижити, лиш би дітям дати кусень хліба, аби не повмирали. Адже спекуляція, це якась діяльність з метою нажити, з метою стати багатим. Хто тоді думав про багатство! Єдиним тоді багатством було життя людське, і то воно якось не рахувалося, люди бо вмирали, а ті, що залишалися, неначе й не жаліли померлих, кожен думав про своїх найближчих, про себе. Навіть ми, діти, знали, що міліціоне-

ри кривдять людей, яким відбирають хліб, отже й до них, як представників сталінського режиму, в нас зростала ненависть.

Ото ж батько знову зібрався у Бердянськ, портове місто, що над Азовським морем, зібрався за хлібом, соленою рибою, за сушеною тюлькою чи бичками. Там, у Бердянську й околицях, рибалки ловили рибу, солили її, сушили, а лавочники, переважно євреї, торгували нею, продавали за гроші, а коли настав голод, то здебільша міняли то на золото, то на доброякісні речі. Міняли за те, що в людей залишилося приховане ще з царських часів.

На станцію батько брав с собою візок, там десь його заховував у якомусь закутку, щоб на нього, коли вертатиметься, взяти те, що дістане на обмін. Привозив батько з Бердянська, крім хліба, також згадану вже солону рибу, цебто суху, просолону рибу, сушені тюльки, бички, а часом бочку чи й дві солоних оселедців. То ж на тому візочку, навантаживши все це добро на станції, віз у село. Приходив додому то вночі, то над ранком — втомлений, весь у грязюці, не митий, не голений, в пом'ятому одязі, не виспаний. А ми ж його ждали, ждали. Дождавшись, батько розподіляв між сусідами привезене, а те, що було наше, давав нам спершу по маленькому кусочку, щоб на довше було. Як привіз зо три мішки хліба, то на хату припадало по чотири хлібини. І знов люди не знали коли буде наступний хліб, то ж не знали — чи їсти його, чи дивитися на нього. Їхати бо за хлібом можна було, але ж не давали його даром, треба було завозити речі, на які можна було одержати хліб на обмін. Батько, передбачаючи наступний приїзд у Бердянськ, домовлявся зі знайомими євреями, щоб приготували для нього хліб та рибу.

Для нас, селян, це був страшний час, натомість на нашій біді багачувалися продавці в крамницях, здебільша євреї, які за хліб чи рибу, одержували переважно золоті речі від тих, які рятували своє життя.

І батько наш, їздячи за хлібом до Бердянська, неодноразово бачив великі англійські кораблі, на які вантажили українську пшеницю, сам бачив, як вантажили на ті кораблі також великі скрині з консервами. Коло набережних, де вантажили ті кораблі, збирався народ, люди товпилися, мовчки приглядалися, як вдень і вночі вивозять наше добро в той час, коли Україна вже загинала з голоду. Міліціонери розганяли натовп, пригрожували рушницями. Іноді, як розповідали батькові у Бердянську, а він, приїхавши додому, нам розповідав, доходило майже до відкрито-

го бунту. Вистачило, щоб хтось один крикнув уголос, що, мовляв, обдирає нас сталінський режим з останнього, а натовп вже не вгасає, викрикували люди на адресу англійських матросів, показували, що мовляв, ви в нас останнє відбираєте. Та вони не тільки не розуміли того, що люди говорили, викрикували, але й, з огляду на віддаль корабля, не мали спроможності зрозуміти. Було, однак, таке, що на шлюпках підпливали англійці до берега і, бачачи голодний натовп, викидали печений хліб, булочки. А люди кидалися на те, немов озвірілі, щоб лишень щось дістати. І годі було тим людям дивуватися, голодний сорому не має. Хапаючи кинуте, люди один від одного намагалися відібрати хліб чи булку, може й не для себе, може для голодної дитини, яка десь лежала, пухла від голоду. А англійські матроси, чи вони докери, хто їх там знає, ті, що приймали вантаж на свій корабель, мали фотоапарати, фотографували виснажених голодом, фотографували, як голодні борються за шматок хліба.

В Бердянську люди між собою говорили, що те все, що робиться, це навмисна політика Сталіна. Відбираючи від селян хліб, він мав на меті довести до суцільного голоду, щоб таким чином примусити до колгоспів. Селяни ж не хотіли добровільно йти у колгоспи, вони споконвіку працювали на своїй землі, не рахуючи часу, коли була уведена панщина. То ж вони, селяни, вважали колгоспи новою панщиною, за якої люди мали бути приписані до землі, важко працювати і нічого з праці не мати. І, треба сказати, що і політика розкуркулювання, і політика штучного голоду дали бажаний Сталінім результат — селяни пішли у колгосп. Та тільки чи цей бажаний результат дав щось доброго країні, людям? Як, показала практика найближчих років, колгоспний лад не довів до щастя селян, не дав їм ні добробуту, ні волі. Селяни, як виявилось, справді стали новими рабами, їм не дали пашпортів, а без них по містах не прописували, отже селяни став новим кріпаком, з села йому не можна було стати на роботу в місті. Та це вже потім, коли минув голод. А тепер ще люди залишали село, якщо мали змогу, якщо була ще в них сила.

Вертаючись з міста, батько часто розповідав про речі, яким годі було вірити. Зрештою, в школі нам торочили одне, а дома ми бачили друге, то й часом, слухаючи батька, нам було трудно повірити в те, що він розповідав. Як, наприклад, нам було вірити в те, що мовляв, людину, котра чесно прожила все життя, котра ніколи не займалася

політикою, тяжко працювала, а тут вночі приходять, арештовують і така людина більше не верталася додому. А родині — жінці, дітям, братам, сестрам, батькам не хотіли навіть сказати за що арештували, де арештований, в якій в'язниці, чи був суд, який вирок тощо. Тільки після довгих років стало загальновідомим, що саме так було. І то не були поодинокі випадки, а масова практика.

З інших сіл надалі приходили в наше село, тільки більшими гуртами, між прибулими було вже багато пухлих від голоду. А в нашому селі вже не було чим кормити заможних. В одному колгоспному будинку влаштували щось на зразок примітивного притулку для тих людей, пускали їх туди переночувати, давали щось їсти навіть, видавали якісь продукти, щоб ті люди самі собі варили якусь хоч ріденьку юшку, а за те вони мали приходити на колгоспний двір відробляти, в колгоспі бо завжди знайшлася якась робота.

На початку того, 1933-го року, в наше село прибуло багато людей з північних околиць України, чи ще звідкись. Вони розмовляли поросійськи, нам, дітям, трудно було їхню мову зрозуміти. Згодом, однак, ми призвичаїлися, почали їх розуміти, та й вони до нашої мови почали призвичаюватися.

Зимою дітям була більша біда, ніж влітку, зокрема нам дошкуляв брак взуття. Ми, як правило, взувалися в чоботи старших, отже, вони були для нас завеликі. Ми з соломи робили встілки, з якими було і тепліше, і нога не теліпалася у чоботі. У чоботи вкладали також різне шмаття, робили з нього онучі. Нестача взуття була загальна, влітку люди навіть у полі робили босі, щоб не рвати чобіт. Хоч по стерні трудно було ходити, та на це люди не зважали. У селян завжди ноги були подряпані, у крові, порепані. Це — не з розкоші, і не тому, що селяни не знали, що у чоботях краще. Це був результат нужденності. На поранену ногу люди прикладали листочки подорожника, часом це помагало, а було й так, що жінки діставали запалення від відкритих ран, які залишали слід на все життя. Покалічені ноги були переважно участю жінок, бо ж жінкам тоді й в голосу не приходило, що можна їм ходити в штанах, як і чоловіки. Ось таке було примітивне життя на селі. А сталінські пропагандисти верещали, що "життя нам стало краще, життя нам стало веселіше!"

Отаке життя закарбовувалося в серцях селян, в них складалося виправдане почуття кривди, вони відчували на кожному кроці зневагу

до себе, до своєї праці. Вони справедливо вважали себе підманутими революцією, яка обіцяла "землю — селянам!". Колись, до революції, також було не з медом, українського селянина також використовував російський царський режим. Однак, будучи невибагливими, українські селяни мали краще, ніж за сталінського колгоспного ладу. Колись, якщо людина була роботяца, а дістала від батьків хоч клаптик землі, то, цілою сім'єю працюючи, таки голоду не зазнавали. Жили скромно, навіть дуже скромно, однак не були настільки голодні, щоб можна було говорити про голод. А ось тепер — суцільний голод! Так і забрав він з нашого народу за три роки вісім мільйонів жертв. Це все жертви сталінського режиму, жертви самого Сталіна, якого, як на сміх, називали "Сонцем незаходящим".

Тоді ніхто не рахував вмерлих від голоду, тих, які загинули по дорозі у Сибір, яких повбивало в лісах Півночі, на вугільних шахтах, на рудниках чи золотих "приисках". Їх не рахували, бо не до рахування тоді було. Але ми все це бачили власними очима, ми бачили опухлі трупи, бачили, як підбирали вмерлих людей, неначе якесь падло, і закопували в спільних могилах, без обряду, без священників, без домовини.

І все це бачили сталінські посіпаки, бачили ї, певне, й записували все, що треба було їм до звіту. Оті посіпаки не могли не бачити, як народ масово гине. Батько Сталін сидів у Кремлі, до нього доходили тільки звіти, він не дивився мерцям у вічі. А посіпаки дивилися. І їх якось не мучила совість.

Та прийшов час, коли Сталін почав винищувати не тільки українських чи інших селян, винищувати за те, що вони не бажали йти у колгоспи. Сталін почав також винищувати високих партійців, зокрема тих, які співпрацювали ще з Леніним. Одних, як ото Троцького, наказав вигнати, інших же наказав ув'язнити, засилати на каторгу, а найчастіше розстрілювати.

Мені це добре запам'яталося. Я пам'ятаю, що до того часу в підручниках був життєпис Троцького й інших керівників партії. Та одного разу від нас забрали наші книжки, а потім, як виявилось, повикидали з них сторінки з біографіями "ворогів народу". То нас вчили, що це були соратники Леніна, творці революції, а то одного дня вони стали ворогами народу, на яких не знаходили вже поганіших слів, як тільки зрадники, запроданці, шпигуни тощо. Та це — не наша справа, хоч вона й показує, яким був "батько" Сталін.

В нашому селі багато викопали могил за останні три роки, хоронили, а насправді просто закопували в них людей купами. Голова колгоспу наказав ходити по полях і збирати трупи, зокрема напровесні, коли тільки сніг почав танути, з-під нього виставали чи то ноги, чи руки вмерлих. Вони, виснажені голодом, не маючи багато сили, йдучи в пошуках шматка хліба, часто під час хуртовини вмирили, замерзаючи. Так, як ото було з тією жінкою, що йшла з двійком дітей, тягнула їх на санчатах, аж врешті замерзли всі троє. Це ті, яких ми, діти, знайшли, йдучи зі школи. Пам'ятаю, що на тих санчатах було якесь шмаття, мабуть, для того, щоб вкрити ним малих дітей, захоронити від холоду. Люди падали від голоду, як мухи. Дехто дивувався — куди вони йдуть, чому не сидять вдома? Але, на мою думку, це зовсім зрозуміло. По-перше, йшли, втікали зі своїх сіл ті, яких або розкуркулювали, або мали розкуркулити, а, по-друге, коли голод вже підступив під самий поріг, коли не було вдома ніякогісінької надії на прожиття, то люди йшли у невідоме. Краще бо, йдучи не вість-куди, маючи крихту надії на порятунок, ніж сидіти бездіяльно вдома й чекати неминучої смерті.

Все це діялося на наших очах, свідків того голодомору ще й сьогодні живе багато, вони вже почали розказувати про той жах, який настиг нашу Україну. Розказують, але ж і довго мовчали, світ не знав про нашу трагедію, не знав про масове винищення населення. А як і знав, то мовчав, адже чужа біда не болить, ситий голодного не зрозуміє. І їм, тим що знали, вигідніше було замкнути на людське нещастя очі, перед ними стала примара дешевої купівелі українського зерна від "батька" Сталіна. Про мораль таких людей не говоритиму, нехай вони самі живуть зі своєю нечистою совістю, нехай з нею й вмирають.

А ми, ті, які в той час були ще дітьми, які все це пережили, яким, з допомогою батьків, мамів, дідусів чи бабів вдалося пережити голод, якого світ не бачив, мусимо бути свідомими того, що все це діялося на родючій українській землі, на нашому Запоріжжі, на приазовських чорноземах, на землях, які кормили пів-Європи. Ми мусимо жити, маючи надію, що майбутні, покоління не зазнають такого нещастя, а наші батьки, дідусі, бабусі, всі наші рідні і не конче рідні, які загинули з голоду, хай спочивають сном вічним. Жили вони, надіючись пережити голод, однак Божа воля була іншою, і вони примирилися з нею. Все, що Бог їм послав, вони сприймали з покорюю.

Але пам'ять про те, що діялося на Україні, зокрема напровесні 1933 року, не може загинути. Врешті, після того, як на Заході почали говорити й писати про штучний, влаштований Сталіним голод, після того, як Конгрес США покликав комісію для розслідування голоду на Україні, після того, як за нової влади в Радянському Союзі настала хоч деяка гласність, і на Україні почали про це писати. За цю справу взялися, спасибі їм велике, українські письменники. Слава відважним! Спасибі всім тим, хто береже святу пам'ять про мучеників! Між іншим, і я пишу ці спогади з метою хоч таким чином спричинитися до збереження правди про голод на Україні.

Наш батько часто нагадував нам, навчав нас, щоб ми, діти, були обережні перед чужими, щоб ніколи й нікому не казали про те, про що говориться в нашій хаті. Зокрема наказував, щоб нашим вчителям у школі нічого не говорити, бо з-посеред учителів були члени партії, які вважали Сталіна правдивим сонцем, які могли зробити донос на батьків. Ми, коли нас будь-хто про що починав розпитувати, завжди відповідали, що ми нічого не знаємо, що нічого не чули. Побачивши, як у школі нас виховують, наш батько наказав нам, щоб ми не записувалися до гуртків, які творили в школі. Тоді, коли батько дав нам дозвіл записатися до організації жовтеньят, він ще не знав так добре сталінського режиму.

Ми були жовтеньятами, в майбутньому ж мали стати й піонерами, а як підростемо, то зможемо стати, як нам говорили, комсомольцями, а дорослими ми зможемо стати членами партії.

Ми бачили власними очима, до чого доводить сталінський режим, який покликався на мудрість партії, а насправді який був керований одним, "непомільним" Сталіним. Ми бачили також, яку роботу мусили виконувати члени партії, от, хоч би й наші вчителі, які адже, бачили жнива смерті, однак пропагували новий режим, хвалили його. Навряд чи вони робили це з переконання, я переконана, що так їм наказували робити, а їхнім злочином було тільки те, що вони не противилися. І за це не знаю, чи можна їх звинувачувати, адже вони теж хотіли вижити, і їм не солодко було.

Вдома, вже напровесні того голодного 1933-го року, батько діставав зі зробленої ним схованки то трохи картоплі, то трохи пшо-на, кукурудзи, з якої мати варила мамалигу. Ми надолужували саме

тією мамалигою, або гарбузовою кашею, це нас підтримувало, хоч і порції, які нам призначала мати, були маленькі. Та все ж мали якусь живу, не позбавлену вітамінів.

Батько чимраз рідше їздив у Бердянськ міняти речі на хліб. Не ставало вже тих речей, не було вже на що міняти. Те, що було, майже все пішло на хліб, на рибу, на оселедці. Час до часу батько таки їздив у Бердянськ, хоч, як ми знали, вже нічого не віз туди на обмін. І привозив небагато хліба чи риби. Нічого нам тоді батько не говорив, але ми здогадувалися, що батько, мабуть, помагає в пекарні робити. Може теж обцяв, що в майбутньому відробить ще більше. В батька було багато знайомих євреїв, вони його любили. І батько часто, після приїзду з Бердянська, оповідав матері, а ми слухали, що між євреями є багато добрих людей, коли їм допомогти, то й вони часто допоможуть. Між людьми, казав батько, є всякі: і добрі, і погані. Так воно є між євреями, і таке між нашими, своїми селянами навіть. Бувало, що хтось з наших селян уночі подасться у Бердянськ, щоб його ніхто не побачив, щоб, бува, не попросив про щось. А батько їх інколи зустрічав у Бердянську, своїх же сусідів. Деякі з них влаштовувалися на роботу в копальнях вугілля, шахтарів тоді було обмаль, робота важка, небезпечна, то й приймали на неї також селян, не питаючись ні про пашпорт, ні про те, звідки хто походить. Аби тільки ставав до роботи і добував країні вугілля. Країна тоді індустріалізувалася, вугілля потрібно було багато. Без вугілля промисловість не може існувати, як і людина без хліба. Воно потрібне для виробництва енергії, на ogrівання тощо.

Дотягнули ми з бідюю на невеликих порціях картоплі в лушпинні і на таких же гарбузової каші з пшоном аж до весни. А там знову зацвіла акація, яку ми їли, а навіть смакували нею. Вона, солодка, заступала нам цукерки, яких ми ось вже скільки років не бачили, не мали того, що діти найбільш люблять. Ми вилазили на дерево, ламали квітуючі гіллячки, скидали їх на землю і приносили додому, для старших, щоб і вони солодким поласували. А для нас була забава, лазити на дерево. Мати наша, коли мала децицію муки на якісь млинці, то домішувала сушену потерту акацію до замісу. Здебільша домішувала до кукурудзяного борошна, потім просівала, додавала гарбуза і з того виходили млинці, вони були, неначе, смачні, бо ж нічого іншого не було в нас. Потім підростав щавель і лобода і ми знову пристосовувалися до того зілля, яке людям не шкодило. Так ото ми з бідюю доживали найскрутніший період, час суцільного голоду на Україні.

Зиму 1932/1933 року було важко прожити. В нас не стало придбаного восени корму для живини, не стало бадилля для худоби, ні зілля, яке ми сушили для кроликів і кози. Коза майже всю зиму прожила, об'їдаючи галузки з абрикосового дерева. Добре, що воно в нас було, влітку бо ми мали з нього фрукти, а його листя й галузки були кормом для кози й козенятка. Однак козенятка не дочекалися весни, батько всіх їх мусив порізати на м'ясо, щоб рятуватися від голоду. Повибивав також батько всіх кроликів, м'ясо ми з них з'їли, а шкурки батько возив до Бердянська й за них також дещо діставав з харчів. Коли не стало бадилля, корова почала дуже ревіти, кормити її було нічим, ото ж батько з матір'ю вирішили її зарізати, поки ще вона жива. Так і зробили, зарізали нашу хорошу корову. М'ясо з корови засолили, трохи закоптили і потрошку позаносили до кожної хати в нашому селі, щоб люди підкріпилися, щоб допомогти їм дотягнути до весни. Деякі сусіди, в яких збереглися корови, робили так само. Було, отже, зрозуміло між людьми, рятували одні одних як тільки могли, щоб не допустити до опухання тіла з голоду.

Ми собі лишили козу, яка й давала нам молоко, вона заступила нам нашу корову. Коза багато не їла, як прийшла весна, то вона зразу ж почала скубати травичку, стала веселішою. Вона також любила галузки акації, вискубувала на нашому подвір'ї спориш. Те, що вистачило козі, корові ніяк не вистачило б.

У маминого дівера вмерла з голоду мати і три брати, а два брати лишилися, і їхній батько. Це була родина Комишанових. Поховали їх одне за одним. Комишанову було важко виховувати двох дітей, однак, з Божою допомогою, вони якимось вижили, всі вони, мабуть, мали сильніший організм. Вижили вони також і завдяки деякій допомозі селян. Село було дружне, неначе одна сім'я, тепер, мабуть, нема таких сіл.

* * *

Ніна Іванівна Кравченко, 1920 р.н., с. Марфопіль:

— У часи голодомору я жила в селі Марфополі. Перед очима уяві одна і та ж сама картина намальована чорними фарбами. У степу стоїть багато скирт.

Під новий рік мене разом з іншими колгоспниками вигнали в поле. Наказали молотити колоски. Ми дуже мерзли, зуб на зуб не попадали. Хотілося їсти. У голові засіла думка про те, що буде, коли спро-

бувати з'їсти декілька зернин, але страх брав своє. Ніхто цього не наслідкувався робити. Всі тремтіли, знаючи закон "про п'ять колосків", а червона мітла вимела все до зернини...

* * *

Довгий час факти голоду чи точніше голодомору 1932-1933 років замовчувалися, але, як довго не тримай воду в загаті, вона її прорве. В 1990 році в районі була створена робоча комісія по вивченню фактів голоду 1932-1933 років, що мали місце на даній території. Була вироблена ціла програма заходів по виявленню фактів голоду, збирання спогадів його жертв.

27 вересня за ініціативи активістів осередку шанувальників української мови імені Т. Г. Шевченка було встановлено на центральному кладовищі міста Гуляйполя два хрести Пам'яті жертвам голоду.

20 жовтня 1990 року члени комісії схвалили пропозицію про оголошення конкурсу на кращий проект пам'ятного знака чи пам'ятника жертвам сталінських репресій та голоду 1932-1933 років.

3 листопада того ж 1990-го року на братському кладовищі в Гуляйполі відбувся мітинг з нагоди встановлення пам'ятного знака жертвам сталінських репресій та голодомору 1932-1933 років. На мітингу, крім офіційних осіб від райвиконкому, виступили дочка загиблого від сталінських репресій Анастасія Пантелеймонівна Гура та колишній репресований Григорій Степанович Залеський.

Із каменя зняли покривало. На меморіальній дошці напис: "На цьому місці буде споруджено пам'ятний знак землякам, які загинули під час репресій 1937-1950 рр. та від голодомору 1933 року".

До підніжжя майбутнього пам'ятного знака гуляйпільці поклали живі квіти.

* * *

У жовтні 1990 року письменник, журналіст-публіцист уродженець Гуляйполя Олександр Олександрович Михайлюта надрукував у Гуляйпільській районній друкарні художньо-документальну оповідь "Алілуя" у лицах про реальні події чорного 1932-1933-го року на Лівобережній Україні. Подаємо уривок з названої оповіді.

Страшний біль
І страшна правда.
Наш народ знищували штучним
голодом, фізичними тортурами,
моральним гнітом,
знищували духовність і культуру,
людське в людині.
Але ми маємо в серці те,
що не вмирає,
як проголосила легендарна
Леся Українка.
Я читала оповідь "Алілуя" —
жахлива історія розправи над біженцями —
зі сльозами,
адже я —
дитя 33-го, я народилася в лиховісний 33-й рік...
Хай знає молодь,
хай знає весь світ,
як було українцям на Україні
за часів сталінського тоталітарного режиму.
Хай зрозуміють усі
жагу мого народу до відродження!

**Тетяна МІРОШНИЧЕНКО,
народна артистка України**

Остання, на межі з Росією, станція Сталінської (тепер — Придніпровська) залізниці. Холодна зимова ніч 1933-го року.

24 години 00 хвилин ЗА МОСКОВСЬКИМ ЧАСОМ

Чується мелодія "Гімну партії більшовиків" (сл. В. Лебедєва-Кумача, муз. О. Александрова). Конвоїри проганяють кілька обшарпаних гуртів біженців з південноукраїнських сіл.

На пероні з'являється отець Олександр, піп-розстрига, який до останнього часу викладав хорівий спів у музичному училищі обласного

центру. Отець Олександр потрапив у вир голоду. Він пробувався разом з багатьма біженцями на Дон, де буцімто був достаток і де можна врятуватися від наглої смерті. А тепер отець Олександр, знятий разом з усіма бідолахами з поїзда, іде в супроводі молоденького червоноармійця (той — у синьому галіфе), тривожно промовляє, ніби сам до себе:

Нехай буде слава Господня навіки,
хай ділами своїми радіє Господь!
Він погляне на землю — й вона затремтить,
доторкнеться до гір — і димують вони...
— Замокни! — горлає конвоїр.
...Я буду співати Господеві в своєму житті,
буду грати для Господа мого, аж поки живу!
— Припинити агітацію! — штовхає в плече боєць.
...Буде приємна Йому моя мова, —
я Господом буду радіти!
Нехай згинуть грішні з землі,
а безбожні — немає вже їх!
Благослови, душе моя, Господа!
Алілуя!

— Застрелю, тварюко!

(Конвоїр стріляє в повітря. На постріл вибігає з приміщення ДПУ командир).

КОМАНДИР Що сталося, боєць?..

БОЄЦЬ. Рядовий Іванов, товаришу оперуповноважений. Я — член Союзу Войовничих Безбожників, а ця погань агітацію розводить.

КОМАНДИР (до отця). Розводиш? Роз-так-ку т-вою!

ОТЕЦЬ ОЛЕКСАНДР. Читаю... читаю напам'ять Книгу Псалмів... вірші заспокоюють мою м'ятежну душу в цей лихий час...

КОМАНДИР Контра! В сарай до хахлів, держать до особого!

Кабінет слідчого ДПУ. Офіцер доповідає по телефону:

— Тридцять три затриманих звечора. Ні, до ранку поїздів не очікується. Що, товаришу прокуроре? Різні. Попика одного вилунали, колишній, правда, та все одно сволоч, опіум! Учителі є, лікар... інтелігенція гнила... тракторист є, одна стара калоша, підлітки... Алло, алло! До завтра розібратися? Буде зроблено. Куди їх направляти,

до Харкова? Ні? А... зрозуміло, товаришу прокуроре. Є, доповісти! (Кладе трубку).

Вводять арештанта. Це — тракторист з нічної партії затриманих утікачів. Він ледь тримається на ногах.

СЛІДЧИЙ. Ти покинув роботу, це що — саботаж?

ТРАКТОРИСТ. Одежу хотів поміняти на хліб... діти попухли... меншого сховали вже...

СЛІДЧИЙ. Саботаж, я питаю?

Носком чобота — по ребрах. Арештанта упав з табуретки, йому забило подих.

СЛІДЧИЙ (писареві). Звинувачений показав. Дві крапки. Абзац. Я свідомо втік з місця постійного проживання, залишив закріплену за мною техніку, щоб сприяти розкладу дисципліни в МТС. Я також вів контрреволюційні розговори про те, що Москва закриває очі на голод, що начальство їсть у три горла наш харч. Крапка. Абзац. Я є членом антипартійної організації, яка займається підриванням довіри до Радянської влади з метою... з метою... з метою повернення капіталізму. Я також дав згоду на співробітництво з Союзом Визволення України. Абзац. Визнаю повністю усі пред'явлені мені звинувачення.

Червона заграва. Ніби крізь марево з'являється видіння змарнілої жінки.

ГОЛОС МАРІЇ БІЛОЇ:

— Я, Марія Біла, дочка коваля з села Санжарівки Дніпропетровської області. Восени 1932-го року з нашого села вивезли що де в кого було, на сімбу зерна не зосталося. Хто пробував приховати для діточок манюніх, — випотрошили до насінини комсомольці. А Великого Івана пустили з торбою по світу: хату описали, коня представник районний застрелив, вигукуючи: "Ми вам покажемо власть, махновське поріддя! Ми вас ліквідуємо як клас!". І де вони, куркулі, в нас узялися? В революцію, як дали біднякам землю, хоч штани на собі попідтягували... Голод півсела передувив. Щодня — покійники, я також думала: не сьогодні — завтра й моя черга. І нема просвітку, нема надії. Уповноважені з району не їдуть порядкувати, бо нема в селі й дохлого собаки. Поїли.

Ми поїли... Молодиці не народжували дітей, та й ні від кого — чоловіків таки більше лягло в могилу. Не чути сміху дитячого, вечорами парубки не жартують коло дівчат. Пухнуть села. В полі стоять мертві трактори, ні в кого не зосталося сили запустити хоч один мотор... Господи, якщо це страшний суд, то чому ти не судиш грішних, а караєш праведних?

00 годин 30 хвилин ЗА МОСКОВСЬКИМ ЧАСОМ

Сарай. Військові викидають побитого тракториста. Ближче до дверей сидить учителька з немовлям (її чоловік лежить голічерева, важко дихає), лікар, бабуся в шалі, сліпий гармоніст з поводитирем, підлітки.

ВЧИТЕЛЬКА (залишила немовля, кидається до тракториста). Іроди, що вони зробили з ним!

БАБУСЯ. Не гарячкуй, дитино, то може вурка якийсь...

ВЧИТЕЛЬКА. Хрестіться бабуню! Ми з ним від самого Мелітополя їдемо... Сім'я в нього, синочки хліба ждуть...

БАБУСЯ. А таки відвернулася молодаж од Бога — ось править Антихрист.

ВЧИТЕЛЬКА. Ой, бабуню, зовсім не Антихрист, не Антихрист...

БАБУСЯ. Мені б, старій, послав Бог смерти, так не посилає, а скількох молоденьких забирає кістлява, скількох косить, а їм би жить та жить.

ВЧИТЕЛЬКА (схиляється над побитим). Води! Дайте води!

З глибини сарая підліток підносить бляшанку з водою. Вчителька напуває тракториста.

ВЧИТЕЛЬКА. Дихай, братику, дихай глибше.

ТРАКТОРИСТ (приглушено). Нічим дихати... та й навіщо тепер...

ВЧИТЕЛЬКА. Ну-ну, дихай, воно минеться...

ТРАКТОРИСТ. Поодбивали мені все всередині... люди, завіщо? Я ж у Фрунзе служив... У Фрунзе...

ВЧИТЕЛЬКА. Він знепритомнів. (Підбігає до дверей, стукає). Егей, чуєте! Лікаря треба, людина помирає... Та відчиніть же, хто там є!

НАГЛЯДАЧ (відчиняє). Хто така? Шо-то много язиком болтаєш, ану до слідователя, ану вимітайся!

Наглядач хапає вчительку й волочить на вихід. Потім вертається до непритомного тракториста, кричить:

— Готовий? Чого повитріщалися! Не бачили, як враги Совєцької власті здихають ничтожно! Одтягнуть у вугол!

Підлітки відтягують небіжчика до стіни. Наглядач зникає.

ОТЕЦЬ ОЛЕКСАНДР (наближається до тракториста).

Бодай пасткою стала їм їхня трапеза,

а їхні учти — тенетами,

бодай їхні очі потемніли, щоб їм не бачити,

а їхні клуби хай завжди хитаються.

Вилий на них свою ревність,

а полум'я гніву Твого нехай їх доганяє!

Нехай їхнє село спустошене буде,

хай мешкання в їхніх наметах не буде!

Бо кого Ти був збив, — вони

ще переслідують, побільшують муки раненим Тобою...

Додай же гріха на їхній гріх,

щоб вони не ввійшли в

Справедливість Твою,

нехай скреслені будуть з книги життя,

хай не будуть записані з праведними...

Бабуся хреститься, повторює останні слова віршів: "тенетами", "...хитаються", "...їх доганяє", "...не буде", "...Тобою", "...справедливість Твою", "...з праведними".

01 година 00 хвилин ЗА МОСКОВСЬКИМ ЧАСОМ

Кабінет-камера слідчого ДПУ.

СЛІДЧИЙ (до наглядача). Хто сьогодні читає газети?

НАГЛЯДАЧ. Так... ви ж його особисто в яру...

СЛІДЧИЙ. Іншого давай, ти що сам хочеш читати!

НАГЛЯДАЧ. Ні-ні-ні! Дозвольте спольнять?

СЛІДЧИЙ. Спольняй. Ось, цієї кралі мужика давай... грамотний, як я подивлюся.

За хвилину в кабінет-камеру вводять чоловіка вчительки. Його повертають лицем до глухої стіни, дають газету.

СЛІДЧИЙ. Читай обведене червоним. Голосно, виразно читай, як по радіо, старатильно. Ну!

УЧИТЕЛЬ. Підсумки першої п'ятирічки. Доповідь тов. Сталіна на об'єднаному...

СЛІДЧИЙ. Гучніше! Не мимри!

УЧИТЕЛЬ (прокашлюється)... на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 7 січня 1933 року.

СЛІДЧИЙ. Не поспішай, ловко, з почуттям! А то ви тіко на уроках грамотні!

УЧИТЕЛЬ (якнайголосніше). Підсумки п'ятирічки за 4 роки в галузі сільського господарства.

... Ленін говорив, що дрібним господарством із злиднів не вийти (Ленін, III вид., т. XXIV, стор. 540).

Ленін говорив, що "коли ми будемо сидіти по-старому в дрібних господарствах, хоч і вільними громадянами на вільній землі, нам все одно загрожує неминуча загибель" (Ленін, III вид., т. XX, стор. 417).

Ленін говорив, що "тільки за допомоги спільної, артільної товариської праці можна вийти з того тупика, в який загнала нас імперіалістська війна" (Ленін, III вид. том XXVI стор. 537).

СЛІДЧИЙ (до вчительки). Ну, що задумала хижка сімейка?

ВЧИТЕЛЬКА (злякано). Нічого, товаришу...

СЛІДЧИЙ. Який я тобі товариш! Батьки хто — дворяни, князьки, куркулі?

ВЧИТЕЛЬКА. Незаможники.

СЛІДЧИЙ. Та-ак, значить переметнулася, під вплив буржуазних націоналістів попала...

ВЧИТЕЛЬКА. Що ви таке говорите, яких націоналістів? Я нікуди не переметнулася.

СЛІДЧИЙ. Мовчати! А паніку хто сіє серед трудових мас, хто? Партія і уряд створили всі умови, а ви — голод, голод, голод, нестерпно жити... Контр-ре-во-люційні балачки! Підриє основ Радянської влади. Тямиш?

Вчителька мовчить, стискується в клубочок. Слідчий подає знак наглядачеві, той упирає вчительку в бокову кімнатку, згодом з'являється на порозі.

НАГЛЯДАЧ. Кусається, стерва.

СЛІДЧИЙ. Прив'язав?

НАГЛЯДАЧ (підморгує). Як учили. Птічка, х-хе, готова.

СЛІДЧИЙ. Дивися, щоб цей бовдур усе вряд читав і голосніше, голосніше!

НАГЛЯДАЧ. Буде зроблено!

Слідчий зникає в боковій кімнатці.

Червона заграва. Десь із піднебесся лине жалібна мелодія бандури.

ГОЛОС МАРІЇ БОНДАР:

— Я, Марія Бондар, сирота кругла із Федорівки Пологівського повіту, приїхала до Харкова вчитися. Дуже хочу медиком стати. Людей лікувати буду. Бо мама моя померла — ніхто не лікував. Горе, кругом горе. Люди добиваються з сіл до столиці України, думають, що тут є хліб, є що їсти. І копають просто на вулицях. Їх не встигають прибирати. Мене сколихнув вчинок Григорія Епіка. Письменник він, знаю його добре, бо моєї подруги Зіни він — рідний брат. Отримав Григорій сім тисяч гонорару за книгу свою і поки йшов додому, до будинку "Слово", все роздав голодуючим, усе... А напередодні дуже журився: як же так, хто хоче, той і роздирає Україну, а ми — ні пари з уст, не хочу більше мучитися, не хочу гіркого безправ'я, не хочу, щоб і синочку моєму одвічно боліло серце, щоб і він бився в кам'яну стіну...

Я вчора була у Власа Яковича Чубаря — дядя він мені по мамі. Пізно ввечері Чубар говорив по телефону з товаришем Сталінін, просив допомоги, каже, люди мруть, як мухи. Йосифе Віссаріоновичу, дайте хліба, дозвольте взяти з резервів... що робити, що? Довга мовчанка. "Работать надо, товарищ Чубарь, — відповів товариш Сталін. — Паники не надо допускать. Работать надо, товарищ Чубарь. Дисциплина и спокойствие!"

01 година 30 хвилин ЗА МОСКОВСЬКИМ ЧАСОМ

У сараї. Військові вкидають на солому вчительку. На ній подертий одяг. Вона — мов нежива.

БАБУСЯ (прикриває тіло жінки). Свят-свят-свят... насміялися над нещасною.

СЛІПЧИЙ. Це та молодиця, що з малям була?

БАБУСЯ. Та...

СЛІПЧИЙ. Може ми до якої банди в руки потрапили? Живцем не випустять нікого.

БАБУСЯ. Душогуби!

СЛІПЧИЙ. А так хотілося на Дон проскочити. Там же наших, українців повно... поділяться... мені й байдуже — здохну, нікому не шкода... ось хлопчачка, думає, урятую...

БАБУСЯ. Двом смертям не бути (зітхає), однісі не минути.

ВЧИТЕЛЬКА (стогне). Доня, де моя доня...

БАБУСЯ. Лежи, голубко, лежи., заснула твоя мала. При мені вона, тучечки, лежи...

ОТЕЦЬ ОЛЕКСАНДР.

... Душа моя наситилась нещастями,

а життя моє зблизилося до шеолу!

Я до тих прирахований став,

що в могилу відходять,

я став, немов муж той безсилий...

Я кинений серед померлих,

немов оті трупи, що в гробі лежать,

що про них Ти не згадуєш більш,

і потяті вони від Твоїї руки...

Умістив Ти мене в глибоку могилу,

до п'ятки в глибинах

На мене лягла Твоя лють,

і ти всіма своїми ламанцями мучив мене...

Віддалив Ти від мене знайомих моїх,

учинив Ти мене за огиду для них...

Я замкнений і не виходжу,

стемніло з біди моє око...

Я кожного дня Тебе кличу,

О Господи,

простягаю до Тебе руки свої.

02 година 00 хвилин ЗА МОСКОВСЬКИМ ЧАСОМ

Кабінет-камера слідчого.

СЛІДЧИЙ (до вчителя). Гей ти, казюл хуторянський, тобі наказано читати, так читай!

Наглядач крокує до вчителя і дає тому стусана по під ребра.

ВЧИТЕЛЬ (читає). Партія домоглася того, що замість 500-600 мільйонів пудів товарного хліба, які заготовлялися періоду переваги індивідуального селянського господарства, вона має тепер можливість заготовляти 1200-1400 мільйонів пудів зёрна щороку.

Партія домоглася того, що куркульство, як класу розгромлено, хоч і недобито ще, трудяще селянство звільнено від куркульської кабали і експлуатації і під Радянську владу підведено міцну економічну базу на селі, базу колективного господарства

Партія домоглася того, що СРСР уже перетворено з країни дрібноселянського господарства на країну найбільшого сільського господарства на світі...

Судить тепер самі: чого варті після всього цього базікання буржуазної преси про "крах" колективізації, про "провал" п'ятирічки в галузі сільського господарства.

Конвоїри заводять лікаря.

СЛІДЧИЙ. З дворянського поріддя?

ЛІКАР. Батька вбито 1905-го року в Катеринославі. Мати — неграмотна селянка.

СЛІДЧИЙ. Ну, це ми ще перевіримо, просіємо твою біографію крізь чекістське сито. Як же ти, ес...ек...екскулапе, залишив лікарню, куди тікаєш? Думаєш, від пильного більшовицького ока сховатися. А хворі... хто по-твоєму лікуватиме славних робітників і селян!

ЛІКАР. Нам не дають медикаментів. Це, по-перше. По-друге, моя сім'я опухла, я мушу привезти хоч два качани кукурудзи...

СЛІДЧИЙ. По-перше... по-друге... Ти як розмову ведеш із органами, ор-га-на-ми! Ти розумієш, що власні, собственницькі інтереси піднімаєш вище державних! А що трудящий народ подумає? Трудящий народ подумає: якщо для лікарів закони неписані, то слабка у вас рука, товаришу Сталін, порядку немає!

ЛІКАР. Народ? Народ вмирає з голоду. Невже щедрі українські чорноземи не в змозі прогодувати своїх хліборобів? Невже ніхто на горі не знає про це?

СЛІДЧИЙ. О, бач куди хилить. Бач, яким душком від нього тхне. Націоналістичним душком!

Наглядач б'є лікаря заду по голові, той падає.

СЛІДЧИЙ. Ану підведи контру! (Наглядач підводить). У сараї, мені доповіли, був потрібен лікар, чому ж ти не відгукнувся? Думаєш, хай помирає чоловік, на органи спишуть? Ти свідомо хотів нашої компрометації!

ЛІКАР. Я слухав його серце... трупів, на жаль, я не лікую.

СЛІДЧИЙ. В ізолятор його. Полікуйте його там нашими, робітничо-селянськими ліками, від контри! Виженіть з нього цю чуму!

Конвоїри волочать лікаря в бокову кімнату для фізичних тортур. Червона заграва. Долинає спів церковного хору.

ГОЛОС ІВАНА ПЕЛІШЕНКА:

— Я, Іван Пелішенко, учитель, родом із села Гюнівки Бердянського району. Коли почався голод, мені було вісім років. А дитяча пам'ять — найболючіша і найвиразніша.

Мій тато працював 1932-го року на Дніпробуді, куди він забився, рятуючись від переслідувань за критику районного начальства, яке приїхало в наше село перевіряти колгоспні справи і впилося самогонкою і вело себе, мов остання свинюка... Коли тато вже був на Дніпробуді, мама влаштувалася на лісопильний завод у Запоріжжі, складала пресовану стружку. Вона була вагітною моїм меншим братом. Коли почався голод, на Четвертому селищі в Запоріжжі стало дуже скрутно. Батько кочегарив у котельні, але не міг принести додому бодай жменю вугілля — дізнаються, виженуть з роботи. Ми недоїдали. Та-то отримував: на картку 500 грамів хліба, 500 грамів комбіжиру і дуже рідко — якусь прілу крупу... Мама влаштувалася нелегально прибиральницею до їдальні полку НКВС за допомогою "благородного" сусіди Миколи Івановича Шестерикова, він там служив. За його благородство мама мусила бути хатньою робітницею в нього. Зате, коли тисячі городян були на грані загибелі, коли на вулицях падали мертві, з їдальні вона приносила цілком придатні для вживання помії, і ми їли їх. А батько все одно тяжко витримував голод — у нього попухли ноги. Мені часто не вистачало й помії, і тоді я бігав до яру, куди укидали сміття володарі окремих котеджів. Іноді знаходив голівки оселедців. А в школі нам давали ріденький, ріденький суп із пшонном і кілька штук хамси. Без хліба. Їли. Потім увесьденьки не могли вгамувати спрагу. Іноді хамсу відбирали старші хлопці-хулігани...

02 години 30 хвилин ЗА МОСКОВСЬКИМ ЧАСОМ

Сарай. Конвоїри вкидають ледь живого лікаря...

БАБУСЯ. Господи праведний, Ісусе Христе! Що це за пекельна ніч! Що це за напасть на людей сердешних сьогодні!

СПІПІЙ. Що, що знову скоїлося?

БАБУСЯ. Чоловіка скалічили... брали живого-здорового, вернули ледь теплого.

СПІПІЙ. Громадо!.. Мужики! То чом же ви мовчите, ніби води в рота понабিরали. Заступіться за себе, бо я не годюся заступитися... Поодинці вони нас передавлять, і заплик... Або відведіть мене до їхнього верховоди, щоб я дістав його горлянку... в мене ще стане сили в руках... кличте його!

БАБУСЯ. Тихіше, тихіше... немає вже тутечко мужчин. Оно — дітлашня сама, що вони вдіють — кістками торохтять. Голодом, гей-гей, голодом вони нас задавили...

* * *

На початку 90-х років минулого століття, особливо в роки незалежності України в республіканській, обласній та районній пресі з'являлося чимало матеріалів про голод 1932-1933 років.

14 вересня 1993 року в суботу день видався хмарним і вітряним з проблисками сонця, зрідка зривався дощ. Для тих, хто прийшов на братське кладовище, він був ніби в унісон їх пам'яті про невинно убієнних, чіє імена кричали до присутніх із плакатів, розвішаних тут на кладовищі, про страшну наругу над ними.

Не можна було читати без внутрішнього хвилювання списки померлих від голоду. А їх тільки по селу Шевченковому нашого району 42 чоловіка на 37 дворів, Грушевому — 28, Заріччі — 15. Це імена, які вдалося встановити за допомогою свідків. І що в тих списках вражало — це імена дітей (десь більше 40 відсотків від загальної кількості померлих).

Тож, щоб віддати шану жертвам голодомору і застерегти сучасників про неможливість допущення такої наруги над власним народом і зібралися 11 вересня люди на братському кладовищі.

Серед присутніх були Представник Президента України в районі

І. О. Бірюков, заступники Глави райдержадміністрації М. Г. Тимофієв, Є. Г. Коровка, О. Г. Тараненко, інші відповідальні працівники держадміністрації, голова міської Ради народних депутатів В. І. Рябцев, члени Української республіканської партії, товариства "Просвіта" імені Т. Г. Шевченка, жіночої та церковної громад, члени оргкомітету по підготовці і проведенню Дня Пам'яті і Скорботи.

Мітинг і громадянську панахиду вступним словом відкрив голова міської Ради народних депутатів В. І. Рябцев.

— Наш обов'язок, — сказав, зокрема, Валерій Іванович, — вшанувати пам'ять померлих, схилити перед ними голови.

Від імені жіночої громади міста до присутніх звернулася Т. А. Кульбашна. Вона запропонувала, не гаючись, тут, зараз, розпочати збирати кошти, хто скільки дасть, на будівництво пам'ятника жертвам трьох голодів 1921, 1933 і 1947 років.

Н. І. Біленко виступила як свідок трьох голодів, що їй довелося пережити.

Не можна було без хвилювання слухати слова й іншого свідка голоду 1933 року К. К. Балака, який, звертаючись до керівників підприємств і організацій, запропонував їм проводити акції по наданню матеріальної допомоги самотнім людям похилого віку та багатодітним сім'ям, дітям-сиротам.

Згадуючи ті жахливі часи, Кузьма Кузьмич підкреслював людську доброту. Особливо тепло відгукувався про тодішнього свого класного керівника Оксану Федорівну Дудник, яка організувала у школі гарячі страви для голодних учнів, щоб вони не померли.

Голова районної організації УРП М. М. Клименко говорив про причини виникнення голодомору в Україні. Він називав імена Сталіна, Молотова, Кагановича, які, на його думку, організували винищення українських селян, а керівники республіки не протистояли тиску Москви. В результаті чого кожен п'ятий в Україні помер з голоду в 1932-1933 роках.

Микола Миколайович підтримав пропозицію про збір коштів на пам'ятник жертвам голодомору — 33.

З гнівом і обуренням згадував події, які довелося пережити у 1932-1933 роках, П. Ф. Рєзнік:

— У нашому селі траплялися випадки людоїдства.

Як не прикро, але я більше нічого не знаю про своїх рідних — жертв голодомору. Батьки майже нічого не розповідали про ті страшні часи, тільк табу витала над їхніми душами.

З висоти сьогоднішніх днів хочеться попросити пробачення у всіх, хто помер наглою смертю в 30-ті роки від штучного голодомору. Хочеться вірити, що український народ більше не допустить наруги собою.

22 листопада 2003 року голова Гуляйпільської районної ради Є. Г. Коровка і голова районної державної адміністрації І. О. Бірюков писали у районній газеті "Голос Гуляйпілля":

"Виповнюється 70-річчя від тої жакливої трагедії, яка увійшла у світову історію під назвою Голодомор в Україні 1932-1933 років. Сплановані і реалізовані тогочасним режимом Голодомор та масові політичні репресії стали національною катастрофою. Тільки протягом 1932-1933 років загинула п'ята частина сільського населення України. Люди вимирали цілими сім'ями. Демографічні, соціально-економічні наслідки тодішніх злодіянь Україна відчуває й досі.

Сьогодні, коли від Голодомору минуло 70 років, ми маємо чітко зрозуміти — головною, незаперечною цінністю для нас усіх є власна держава. Бо лише здобуття Україною незалежності та демократичний шлях, який ми обрали, є надійною гарантією того, що це ніколи не повториться. Це не має права повторитися.

Минають роки, минають століття. Та зболена пам'ять про заморених голодом, розстріляних, закатованих житиме вічно. Вона — нагадування минулого і пересторога майбутньому.

Хай же пам'ять про невинно убієнних згуртує нас, живих, додасть нам сил та волі, мудрості, наснаги для зміцнення власної держави на власній землі, розвитку демократії, вільного життя кожної людини. Схиляємо голови перед світлою пам'яттю безневинно загиблих. І тісніше згуртуємося для плідної праці в ім'я добробуту людей".

22 листопада 2003 року районна газета "Голос Гуляйпілля" вмістила зарисовку про свідка голодомору О. С. Штепу. Прочитаємо її:

— Хлібороб. Хлібодар. Так можна представити цю людину — агронома Олексія Савича Штепу. Все своє чесне, трудове життя він бідкався, клопотався коло землі. Щоб на нашому столі завжди був хліб, бо з нього починається життя. Бо він усьому голова.

Олексій Савич добре знає ціну хлібові. І не тільки як учений агроном. Великий голодомор тридцятих пройшовся трагічною ходою і через його життя...

— Багатостраждальна історія нашого народу, — каже О. С. Штепа. — І ми не повинні забувати жодних її сторінок. Досі не віриться, щоб тут, в Україні, де віками тягнулись до сонця колоски — раптово зник хліб і люди залишились без зернини. І це в непоганий на урожай 1932 рік.

Тоді мені було 9 років. Але ті чорні жакливі зима і весна тридцять третього врзались мені на все життя.

Олексієві тато й мама працювали в дорожнянській артілі "Кімовець". Сава Дмитрович — жерстяником, а Тетяна Іллівна — на різних роботах. А сім'я велика була — семеро. Якось же треба було її рятувати. Ганну батько відправив до Бердянська вчитися на медика — там якийсь та був харч. Марію пристроїли на підприємство в Гуляйполі — там теж не давали вмерти. Катя пішла свинаркувати в артіль, даючи зернове пійло свиням, тваринниці їли і самі — і тим жили.

Батьки просили Бога, щоб не померли діти. Дуже виручала корівка, хоч вона була і не тільна, але Тетяна Іллівна роздоїла її, і було трохи молочка — основний харч сім'ї. А Сава Дмитрович рибу ловив і варили з нею юшку.

— Коли я повертався зі школи додому, — розказував Олексій Савич, — то в хаті не знаходив нічого. І йшов на вулицю, щоб знайти якусь травинку. А під хатою ще менших мене сиділо наших троє дітлахів — Настя, Оля і Вася. У нас не було часу на ігри. Чого ми тільки не робили, щоб не вмерти з голоду. Збирали різні трави, ягоди...

З яким нетерпінням чекали маму. А вона ще зрання понесла в Гуляйполе на базар дрова. Або несла їх до районної пекарні й прохала, щоб за них дали хоч кусень хліба для дітей, що почали вже пухнути. Всі ми марили хлібом: бодай крихітку, або вдихнути, всотати тілом його цілющий дух...

Таку нещадну облогу тримав голодний 33-й. Найтрагічніше для людини, коли вона помирає... Скільки їх мерло на наших очах. Здавалося, що ці страшні дні ніколи не скінчаться...

* * *

В 2003 році пройшов комплекс заходів у районі, присвячених 70-річчю голодомору 1932-1933 років.

Тема голодомору зазвучала з новою силою напередодні 75-х роковин Голодомору.

5 листопада 2007 року заступник голови районної державної адміністрації, голова районної координаційної ради з питань підготовки і проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні П. П. Науменко провів засідання координаційної ради.

Відкриваючи засідання, Павло Павлович наголосив на важливості проведення заходів щодо вшанування пам'яті гуляйпільців, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та повідомив, що розпорядженням голови районної координаційної ради з питань підготовки та проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, затверджено її склад та передбачено проведення тижня пам'яті, науково-практичної конференції, уроків пам'яті, історичних годин, тематичних виступів, днів інформування, акції "Запали свічку", мітингу-реквієму.

Підбиваючи підсумки засідання ради, П. П. Науменко висловив надію, що проведення відповідної роботи до цієї трагічної дати управліннями та відділами райдержадміністрації, органами місцевості самоврядування буде здійснено на високому рівні із залученням громадськості.

На черговому засіданні координаційної ради краєзнавець Володимир Ілліч Жилінський (один із авторів даної праці) повідомив, що перші кроки по вивченню матеріалів Голодомору були зроблені ще на початку 90-х років минулого століття і їх треба продовжувати, залучаючи матеріали архіву та учнів-пошуківців.

Для уточнення єдиного реєстру постраждалих від наслідків Голодомору 1932-1933 років була запропоновано звернутися з проханням до жителів району всіляко сприяти в цьому при наявності у них інформаційних матеріалів, спогадів, документів, які допоможуть у цій об'ємній роботі.

23 листопада у приміщенні районного краєзнавчого музею відбулася розмова за "круглим столом". Ось про що на ній ішлося:

— Різну цифру кількості жертв Голодомору 1932-1933 рр. називають сьогодні політики, історики, науковці. І сягає вона від 7 до більше 10 млн. чоловік. Нещодавно Президент України офіційно заявив про те, що більш масового знищення людей, ніж в ті роки, не знав цілий Світ, окрім нашої Землі. Віднині парламентарії 14 країн визнали Голодомор геноцидом українського народу, реалізатором і виконавцем якого став тоталітарний сталінський режим. Від того часу пройшло 75 років. Ще живі очевидці, які з трепетом і болем у серці згадують, як на їхніх очах від голоду помирили їхні близькі. Цієї суботи акція "Запали свічку" проходила країною, в церквах відслужували панахиди. Чимало заходів пройшло і в нашому районі.

Засідання "круглого столу" вела директор краєзнавчого музею Л. Г. Геньба. Гостями заходу стали: начальник відділу внутрішньої політики райдержадміністрації Л. В. Клименко, начальник відділу освіти Л. Є. Кірієнко, начальник відділу культури і туризму В. М. Шингур, керуюча справами міської ради О. В. Касьяненко. Серед виступаючих були вчителі історії І. О. Шингур, Н. О. Вайнер, В. В. Коростильов, Т. С. Гей, С. І. Білан, науковий співробітник музею Т. М. Горобець, начальник оргвідділу райдержадміністрації Н. І. Дідовець, краєзнавець В. І. Жилінський.

Розкриваючи цілий ряд питань, чи не кожен схилювався на думці про те, що голодомор був штучним. Передумовами його виникнення називали індустріалізацію і початок колективізації. Саме період індустріалізації, коли будувалися гіганти промисловості в обласних центрах, дав змогу країні посісти друге місце в Європі. Але за рахунок чого? За рахунок людських життів і їхнього здоров'я. Адже те, що в європейських країнах будувалося багатьма роками, у нас — за лічені роки.

В. В. Коростильов назвав голод історичним парадоксом, оскільки стався він в урожайний 32-й рік. Плани хлібозаготівель були нереальними для їх виконання. Цей дисбаланс позначився на тому, що у колгоспах почали спустошувати насінневі фонди, запроваджувати натуральні штрафи з вилученням всіх продуктів харчування у селян. У листопаді 1932 р. вводиться система "чорних дощок". Занесення на них колгоспів, сіл і цілих районів означало їх повну ізоляцію, вилучення всього продовольства, заборону ввезення будь-яких товарів та інші жорсткі репресії, що прирівнювалися до смертного вироку їх мешканцям. Всього на "чор-

ну дошку" було занесено до третини сіл України. Аби законсервувати таке масове явище, як втеча селян, підрозділи НКВС оточували цілі села і блокували виїзд селян "за хлібом" в інші регіони. До речі, таких заходів більше ніде і ніколи не застосовували в СРСР.

Здебільшого вказівки із "верхів" суворо виконувалися на місцях. Лише одиниці, які не витримували всього цього, здавали партійні квитки. У постанові партії й уряду "Про міру покарання саботажникам хлібозаготівлі" зазначалося: "... враг с партбилетом в кармане должен быть наказан строже, чем враг без партбилета. Таких арестовать и наградить по заслугам, т. е. дать им от 5 до 10 лет тюремного заключения".

Одним із таких, хто відмовився брати участь у хлібоздачі, був колишній редактор нашої районної газети 20-х років Іван Андрищенко. Йому присудили 8 років таборів...

Того дня на засіданні "круглого столу" прозвучала думка про те, що за будь-яку спробу доторкнутися до теми голодомору жорстко карали. Тому довгий час роботи по дослідженню цієї тематики не проводилися. Як підтвердила колишній директор краєзнавчого музею Н. І. Дідовець: "Важко було віднайти істину, адже вдало проведена робота по знищенню документів не давала можливості зробити це".

Нині історію доводиться вивчати наново. На своєму рівні ми повинні провести регіональні дослідження, аби назвати точну цифру померлих у голодні роки. Це з одного боку, а з іншого — деякі вчені переконані в тому, як-от, наприклад, Борис Олійник: "... нам не цифри рахувати, а просто вклонитися пам'яті тих, хто помер в ті часи ні за що, а за ідею, яка привела нас ні до чого".

24 листопада 2007 року голова Гуляйпільської районної державної адміністрації Олександр Іванович Дудка через районну газету "Голос Гуляйпілья" звернувся до земляків:

— Мало знайдеться у непростій історії не тільки України, а й світу, таких жахливих трагедій, як Голодомор 1932-1933 років.

На своєму історичному шляху український народ зазнав чимало трагічних випробувань, однак, все, що випало на його долю у той нібито мирний час, затьмарило своєю жахливістю навіть воєнні лихоліття громадянської війни. Причини і наслідки цього були загальноукраїнськими.

Колективізація сільського господарства обернулася катастрофою. Тисячі наших земляків розкуркулено і виселено зі своїх домівок, частину депортовано за межі України.

Історики дійшли висновку, що жодна нація не зазнала більших втрат, ніж українці у ХХ столітті. Голодомор став національною катастрофою. Тільки протягом 1932-1933 років загинула п'ята частина сільського населення України.

Націю вбивали повільно, і це було страшніше. Не розстрілами і газовими печами, а повільним, і від цього ще більш жахливим, згасанням від голоду. Ще живі люди, які пам'ятають Голодомор, і які можуть розповісти про нього.

У нас з вами зберігається шанс засвоїти урок історії не за підручниками, а за розповідями свідків. Через п'ять, десять років зробити це буде надзвичайно важко. Тому це треба робити сьогодні.

Ось чому Президент нашої держави Віктор Андрійович Ющенко своїм Указом "Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні" дав однозначну оцінку Голодомору, пам'ять жертв якого ми вшановуємо цими днями.

У райдержадміністрації створено районну координаційну раду, яка проводить конкретну роботу щодо встановлення прізвищ та імен жертв Голодомору, місць поховань на території району.

Сьогодні ведеться робота у Державному обласному архіві, збираються свідчення очевидців, складаються списки мешканців населених пунктів.

Ми з вами неспроможні щось змінити у минулому, це правда. Але ми здатні дати йому всебічну, чесну й об'єктивну оцінку. А також, що ще важливіше, винести з нього необхідні уроки і запобігти повторенню гірких та трагічних його сторінок.

Сьогодні, коли від часу Голодомору минає 75 років, ми маємо чітко зрозуміти — головною, незаперечною, неперехідною цінністю для нас усіх є власна держава. Бо лише здобуття Україною незалежності та демократичний шлях, який ми обрали, є надійною гарантією того, що це ніколи не повториться.

Я закликаю всіх, у кого є можливість надати нового імпульсу встановленню поіменно жертв голодомору, відтворенню досі невідомих подій та обставин всенародної трагедії, зробити це.

Голодомор — сумна і страшна сторінка української історії. І ми повинні зібрати документи, створити нові експозиції в музеях, організувати нові виставки, встановити пам'ятні знаки, розповісти правду дітям і всією Україною низько вклонитися пам'яті безвинних

жертв — бо без покаяння, без визнання усієї історії країна не має майбуття.

Кров мільйонів загиблих співвітчизників стукає в наші серця. І ми зобов'язані зробити все, аби пам'ять про них завжди була живою для нинішніх та прийдешніх поколінь.

Минають роки, минають століття, та зболена пам'ять про зморених голодом, розстріляних, закатованих житиме вічно. Вона — нагадування минулого і пересторога майбутнього.

Ми постраждали всі, бо кожен втратив частку свого родинного коріння. Тож давайте разом повернемося до нашої історії і вийдемо після цього духовно чистішими, мудрішими, сильнішими.

Нехай у мільйонах маленьких вогників, що будуть запалені сьогодні, згорить страшний спадок того лиха — голодомору в Україні.

Закликаю усіх! Згадайте поіменно, безвинних жертв голодомору і запаліть свічку пам'яті, світло — задля нашого майбуття.

Хай же пам'ять про всіх невинно убієнних згуртує нас, живих, додасть нам сил та волі, мудрості й насаги для зміцнення власної держави на власній землі, розвитку демократії, вільного життя кожній людині.

* * *

24 листопада 2007 року Президент України Віктор Ющенко підписав Указ за № 1144/2007 "Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору":

— Ушановуючи пам'ять мільйонів громадян, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років, з метою донесення правди про геноцид Українського народу до української громадськості і міжнародної спільноти та у зв'язку з 75-ми роковинами цієї трагедії постановляю:

1. Оголосити 2008 рік в Україні Роком пам'яті жертв Голодомору.

2. Координаційній раді з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні спільно з Організаційним комітетом з підготовки та проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами голодомору в Україні забезпечити організацію та координацію заходів з проведення Року пам'яті жертв Голодомору.

3. Кабінету Міністрів України:

проаналізувати стан виконання Закону України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні", нормативно-правових актів щодо підготов-

ки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та вжити необхідних заходів щодо забезпечення їх реалізації; вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування видатків, пов'язаних із підготовкою та проведенням Року пам'яті жертв Голодомору.

4. Міністерству закордонних справ України за участю Міжнародного координаційного комітету Світового конгресу українців для планування відзначення 75-х роковин Голодомору в Україні розробити у місячний строк план тематичних заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років, забезпечити його реалізацію закордонними дипломатичними установами України із залученням української громадськості за кордоном.

* * *

24 листопада 2007 року було велелюдно на майдані біля міського меморіалу Слави.

Жахливу трагедію з відстані у 75 років згадували цього тижня Україна і світ. Більше 10 мільйонів українців загинули у 1932-1933 роках лише за 17 місяців від штучно організованого голоду. Що всі вони стали жертвами політики сталінського режиму, зараз уже не заперечує практично ніхто. Однак визнати Голодомор геноцидом українського народу погоджуються далеко не всі. Російське МЗС заявило, що таке твердження ображає пам'ять жертв голоду інших національностей. Президент України В. Ющенко тим часом вважає за невизнання голодомору треба встановити кримінальну відповідальність.

У рамках всеукраїнської акції "Запали свічку" та на знак вшанування невинних жертв голодомору у суботу біля Пам'ятного знака на меморіалі Слави відбувся мітинг-реквієм "Забуттю не підлягає", в якому взяли участь керівництво району, ветерани війни та праці, представники трудових колективів, громадськість міста.

Першим до слова ведучі запросили голову райдержадміністрації О. І. Дудку.

— Шановні земляки! — з болем у серці звернувся до гуляйпільців Олександр Іванович. — Мало знайдеться у непростій історії не тільки України, а й світу, таких жахливих трагедій, як Голодомор 1932-1933 років.

Тож давайте разом повернемося до нашої історії і вийдемо після цього духовно чистішими, мудрішими, сильнішими.

Поділився своїми думками й історичними фактами щодо голодомору у нашому районі краєзнавець, ветеран праці В. І. Жилінський.

— Можна багато говорити про голоди, — звертаючись до учасників зібрання сказала член Національної спілки письменників України Л. Г. Геньба, — історія зафіксувала голоди ще в стародавні часи, голодували наші пращури і в Греції, і в Єгипті. Голод середньовіччя зафіксовано у Франції і Німеччині. Голод у Росії теж був. 30 голодів пройшло Росією. Але всі вони спонукалися хворобами, війнами. Якщо говорити про голод 1932-1933 років, то слід пам'ятати, що ні в жодній історії немає дати, де б своя влада винищувала своїх людей. Можна заперечити це, але факти свідчать про інше... Конституція України, ст. 27 говорить про те, що кожна людина має право на життя, а держава повинна його оберігати.

Так давайте оберігати один одного, — підсумувала сказане Любов Григорівна.

"...Хай на хвилинку застигне сонце у зеніті й притихне вітер над землею, а їхні душі побудуть у тихому мовчанні серед нас", — закликають ведучі, і гуляйпільці схиляють голови у глибокому поклоні до тих, хто жив на цій землі і віддають дань пам'яті невинним жертвам Голодомору. Вогники запалених свічок у їхніх руках символізують скорботу, віру і надію на світле майбуття.

... А скільки всього українського народу прийняла наша земля в 1932-1933 роках уже, мабуть, ніхто точно і не скаже. У будь-якому селі спроби встановити кількість жертв голодомору за спогадами літніх людей стають безуспішними, пам'ять уже підводить тих небагатьох старожилів, що вижили в той страшний час. Але ми повинні пам'ятати про кожного, кого змусили тоді загинути страшною смертю...

Того ж 24 листопада Президент України Віктор Ющенко звертався до свого народу:

— Дорогі співвітчизники!

Я звертаю це слово до ваших сердець.

75 років тому нам хотіли винести вирок смерті.

75 років тому мільйони синів і доньок України, мільйони невинних людей, мільйони наших рідних і близьких були без жалю винищені Го-

лодомором. Тоталітарний комуністичний режим свідомо спланував і здійснив проти нас терор голодом.

75 років тому ми пережили Катастрофу, яка могла зупинити життя всього нашого народу.

Голодомор приніс не лише страждання і смерть. Він посіяв страх серед людей. Тільки правда про геноцид Українського народу і чиста пам'ять про усіх полеглих здатна звільнити нас від мороку минулого.

Я прошу кожного громадянина України і кожную українську сім'ю схилитись перед пам'яттю наших невинно загиблих батьків, братів і сестер. Це дуже потрібно для кожного з нас, для нинішнього і прийдешнього покоління, для нашої єдності, для нашої віри у життя і справедливість.

Увечері 24 листопада у Києві на Михайлівській площі, по всій Україні і на всіх континентах світу будуть запалені поминальні свічки.

Закликаю вас, дорогі співвітчизники, у цей день об'єднатись у слові і молитві за Україну і поставити у кожному вікні свічку віри і надії.

Це — знак нашої пам'яті.

Це — святий вогник, який зігріє душі загиблих.

Це — світло очищення задля нашого майбутнього.

Ми живемо. Живе наш народ. Так буде завжди.

* * *

В кінці 2007 року вчитель школи мистецтв, учасник встановлення хрестів у 1990 році В. Г. Коростильов розповідав:

— У березні 1932 року моя мама Ганна Семенюта закінчила курси дитячих виховательок при Чубарівській райколгоспспілці в Гуляйполі, яке позбавили на той час рангу повітового центру і залишили рядовим селом Чубарівського району. Їй надали роботу виховательки у дитсадку колгоспу "Кімовець", у рідному хуторі Вільному Дорожнянської сільради. Діти були нагодовані, чисті, співали пісень. Проте восени 1932 року маму викликав голова колгоспу "Кімовець" і сказав: "Ганно, роздай дітей у сім'ї, бо нічим годувать. А сама йди на ферму до свиней і корів, там їх ще трохи є, може, виживеш"...

Куди ж подівся хліб із родючих ланів Гуляйпілля? Старі люди розказували, що хліб той зvezли, окрім елеватора, ще й у велику міцну будівлю Гуляйпільського Свято-Троїцького собору, який височів тоді на центральній площі. Собор парадним виходом виходив на вулицю Соборну (після перейменування — вулиця III Інтернаціоналу). Його майже до самого верху засипали зерном. Біля будівлі стояли охоронці з гвинтівками і пострілами відганяли людей, що повзли до собору, викопуючи із землі загублені зернинки та вкидаючи їх у рот. Зерно те так і не повернулося до жителів Гуляйполя і навколишніх сіл...

А тим часом люди вмирили від голоду. Їх викидали з возів вилами у дві великі ями глинища біля Хрестовоздвиженського (тепер — Центральне) кладовища. А тих, хто був іще живий, але помирав голодною смертю, звозили до стіни старого корівника, що колись знаходився на місці гаражів колишнього колгоспу ім. Карла Маркса. Про це розповідали у травні 1990 року ще живі очевидці з довколишніх вулиць Катерина Рябко і Наталка Люта, розповіли нам, хто був тоді присутній, а також радіокореспонденту обласного радіо Наталі Деркач, яка на основі їх свідчень підготувала радіопередачу "Голодомор-33 на Гуляйпільщині". Вона звучала по обласному радіо 8 червня 1990 року (бобіна із записом збережена).

Час вимагав ушанування невинних жертв тоталітарного режиму. І у вересні 1990 року у майстерні колгоспу ім. Енгельса були виготовлені два великі дубові хрести з написами: "Вічна пам'ять загиблим від штучного голоду 1932-1933 років. У голод 1932-1933 років в Україні загинуло 7 мільйонів людей, з них 3,5 мільйона дітей". Проте встановити хрести, як намічали, на свято Воздвиження хреста Господнього не вдалося. Згодом їх було відвезено до Центрального кладовища у переддень свята Покрови Пресвятої Богородиці і під її опікою і захистом на руках принесені та встановлені групою гуляйпільців на вже заздалегідь викопані ямки у тих місцях, на які вказали очевидці захоронень.

Височать ті хрести і нині як пам'ять загиблим у ті жахливі роки. А вони могли бути серед нас... Люди, пам'ятаймо про них вічно! І не забуваймо тих найтрагічніших сторінок в історії українського народу.

* * *

Координаційна рада по зборі спогадів жертв голодомору, вивченню історичних матеріалів, якою керував заступник голови райдержадміністрації Павло Павлович Науменко виконала великий обсяг робіт у 2008 році. Чималу організаційну роботу по зборі матеріалів провели працівники відділу з питань внутрішньої політики райдержадміністрації (начальник Людмила Володимирівна Клименко), районного краєзнавчого музею (директор Любов Григорівна Геньба-Мартиненко), районного архівного відділу (начальник Людмила Володимирівна Шамрай). Дієву допомогу їм подав у цьому Державний архів Запорізької області (директор Олександр Сергійович Тадеєв). Вся пошукова і організаційна робота була на постійному контролі у голови районної державної адміністрації Олександра Івановича Дудки.

Спільними зусиллями зібрані свідчення жертв Голодомору 1932-1933 років, встановлені населені пункти, які постраждали від того чорного лиха. Є поки що свідчення, що у 20 селах і хуторах тодішнього Чубарівського (Гуляйпільський входив у Чубарівський) і Новозлатопільського єврейського національного районів від голоду померло 359 осіб, а саме:

1. Село Копані — Лиман Долинської сільради — 8 чол.
2. Село Ворошилівка (нині Любимівка) Ворошилівської сільради Новозлатопільського національного єврейського району — 23 чол.
3. Село Успенівка — 60 чол.
4. Колгосп "П'ятирічка" був у складі радгоспу "Оріхівський" — 8 чол.
5. Село Воздвижівка — 60 чол.
6. Село Новозлатопіль — 6 чол.
7. Хутір Дорожній — 8 чол.
8. Стінція Гуляйполе (тепер селище Залізничне) — 23 чол.
9. Село Туркенівка (нині Малинівка) — 25 чол.
10. Хутір Петровський — 19 чол.
11. Село Степанівка — 10 чол.
12. Село Хвалибогівка — 17 чол.
13. Село Варварівка — 18 чол.
14. Село Санжарівка (нині Полтавка) — 21 чол.

15. Хутір Ольгівський (нині Полтавської сільради) — 15 чол.
16. Село Верхня Терса — 23 чол.
17. Село Квіткове (нині Цвіткове) — 8 чол.
18. Село Рівнопілля — 8 чол.
19. Село Приютне — 18 чол.
20. Село Гуляйполе — 84 чол.

* * *

Рівно 75 років тому Україна переживала найстрашнішу трагедію у своїй історії: на березень-квітень 1933 року припав пік голодомору. Вимирав переважно сільський люд — хлібороби та їх діти. Гинули не від воєнних дій — за мирних умов, у своїх оселях, на своїх садибах, конали попідтинню на рідних вулицях.

Сьогодні став доступним величезний масив фактів, численні документи з державних, компартійних архівів, зі схронів колишніх НКВС-КДБ. А найголовніше — свідчення свідків тієї трагедії.

Крізь мур владних заборон дуже важко пробивалася правда. Гірка, тяжка, трагічна правда. "Ніякого голоду не було", — несхитно нам твердили. А хто сумнівався — "Сибирь неисходима": шукай істину там, з кайлом у тундрі чи на лісоповалі з сокирою у тайзі. І тільки в другій половині 80-х років минулого століття правда почала пробивати собі дорогу.

2007 року Верховна Рада України більшістю голосів визнала Голодомор 1932-1933 років як акт геноциду українського народу, тобто цілеспрямованого винищення українців як етносу. Сталін і його поплічники на таке злочинне дійство мали свої "аргументи": вони боялися українців, тому взяли спочатку за інтелект, еліту нації — найударніших хліборобів (т.зв. куркульство) та інтелігенцію. А потім — запустили сокиру під корінь: українське село нищили масово. За якихось 10-12 місяців "рідна" влада під проводом ВКП(б) винищила стільки ж людей в Україні, як і через неповне десятиліття — Друга світова війна за майже шість років (1939-1945).

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ПРО ПОДІЇ 30-х РОКІВ ДВАДЦЯТОГО СТОЛІТТЯ

Прислів'я. Приказки. Примовки

Всюди плачі, всюди крики — селян учать, як їм жити.
Ріж, коли, а до созу не веди!
Ти хоч плач, хоч ридай, а заяву в соз подай.
Сталін хліба захотів та й придумав куркулів.
Власної землі не мати — по світу блукати.
Без хазяйства жити — вовком вити.
Без хазяйства жити — на великий шлях ходити.
Селянин без землі, як пес без господаря.
Селянин без землі, як птах без крил.
Гуртове — чортове.
Ех, Іване, Іване, — життя твоє погане.
В гурті жити — добре батька бити (переспів слів агітатора).
До своєї землі виходити на зорі.
Буксир ходить попід хати, щоб у людей хліб забрати.
Буксир хліб весь забирає: хай люд з голоду вмирає.
Ой буксир, буксир, буксире, — ти погнав з мішком по миру.
Буксир добре старається — мужик під тином валяється.
Своєї землі не мати — по світу блукати.
Хто Сталіна слухає — той потилицю чухає.
Вповноважений добре жартує: пістолетом помахає, потім оштрафує, що й зерно останнє віднесеш.
Буксир працює — селянин старцює.
Буксир щупами штурхає — до зернини забирає.
Чого накинувся, як уповноважений на селянина.
Сталін землю відібрав, наче руки відірвав.
Після ленінського непу залишились ми без степу.
Устань, Ленін, подивися, ми без хліба лишились.
Бережись, бабо, буксир іде, вповноважений веде.
Нема хліба, нема сала: контракція забрала.
Нема хліба, нема сала — така тепер власть настала.
Як тільки ступа гупне, Сталін контракцією стукне.

Як хохол у ступу б'є, вождю спати не дає.
В нас б'є ступа, аж в Москві гула.
Голод людей їсть.
Мама плецика пекла, як полова в нас була, — тепер і їх нема.
Соломи в ступі натовчи і плециків напечи, то буде що їсти.
Лободи накришила, соломи натовкла і плецики спекла — от їжа отака.
Люди не свині, все поїдять.
Ми тепер усі у созі, то й плачемо на порозі.
Куди ідеш, Миколо? — Не знаю, бригадир знає.
Ой за тії колоски відбула я Соловки.
Не збирайте колоски, бо підете в Соловки.
Як мав своєї землі шматок, був дорогий кожний колосок.
Маю трудоднів п'ятсот, та нема що класти в рот.
Ох і хитрі нині дні: комусь хліб, тобі — трудодні.
Трудоднів я маю густо, та в коморі в мене пусто.
Ми при непі дружно жили — нині дружбу розвалили.
Жив при непі як людина, а у созі — як тварина.
Наша більшовицька весна і голодна, і пісна.
Їж борщ з грибами, а язик тримай за зубами.
Мовчи, Лука, менше гріха.
Нині таке життя маєм: ліг у світлиці, а встав у темниці.
Як стали робить на трудодні, настали чорні дні.
У колгоспі добре жить — один робить, сім лежить.
В тридцять третьому году люди мерли на ходу.
Кулак у нас той, хто на кулаку спить.
В созі їсти усі просять, та не всі у полі косять.
А у созі добре жить — десять робить, сто лежить.
Бідкається як селянин перед заготівлею.
В колгосп поступив — злидні заробив.
В колгоспі жити — слъози лити.
Для селянина ТСОЗ, як у маю для городини мороз.
Доки одноосібно працював, то і добро мав.
На колгоспному току густо, а в коморі пусто.
Хочеш тужити — іди в колгосп робити.

Частівки

А у соці при дорозі
Роздають макуху,
Хочеш жити — йди до созу,
Бо впадеш без духу.

У колгоспі добре жить —
десять робить, сто лежить,
А як голод припече,
То і десять утече.

Індуси* пасуть гуси,
А созівці — бугая,
Індуси їдять гуси,
А созівці — журавля.

Свині нині не кричать,
Не реве худоба —
Викинь зуби на полицю
Та лягай до гроба.

Був господарем при непі,
А у созі, як в халепі:
Хто як хоче поганяє,
Бо за дурня тебе має.

Як мав землю я свою,
Стривав в полі я зорю,
Нині сплю я до тих пір,
Доки збудить бригадир.
Чи роби, чи сиди —
соз не дасть тобі їди.

Сидить дід на стерні
Та штани латає,

* Індусами тоді називали селян індивідуальників, що не писалися до созу.

Стерня його ззаду коле,
А він колгосп лає:
— Проробив дванадцять день,
Записало трудовень.

Сидить баба в бур'яні
Та рахує трудодні.
Врахувала триста день:
— Дайте хліба хоч на день.

Ціле літечко робила,
Кіло гречки заробила,
Кіло гречки, два ячменю,
Та й журюся, де я змелю.

Питалася баба діда:
— Чи дадуть в колгоспі хліба?
— Дадуть хліба ще й коржа.
Будем їсти без ножа,

Сидить баба на мосту,
Чухає коросту:
В тридцять третьому году
Не буде колгоспу.

Пийте воду, їжте січку —
Виконуйте п'ятирічку!

Батько в созі, мати в созі,
Діти ходять по дорозі,
З черепочка воду п'ють,
Молоточком воші б'ють.

Упала тут та лежу,
Дожидаю фуражу.
Хто нами керує,
Хай в зад поцілує.

Здохла чи вмерла,
Копитами небо підперла,
Масло, пшеницю
Вивезли за границю,
Ячмінь та овес
Згноїв МТС,
Не дивуйтесь, добрі люди,
Завтра й з вами таке буде.

Мала баба одну козу
І ту здала до колхозу, —
Сіла собі при столі
Та й рахує трудодні.

Сидить Ленін на горі,
А Сталін в болоті —
Що зробили куркулеві,
Те буде й голоті.

Не просіть ви, діти, сала,
Бо советська власть забрала.

Ой, дивися, Ленін, сам,
Як працює комнезам,
Віддав землю в колектив,
Бо робити не схотів.

Тато в СОЗі, мати в СОЗі,
Діти босі на дорозі.

Гоп, мої гречаники,
Живі ви, начальники,
Їж січку, пий водичку
І виконуй п'ятирічку.

Батько в СОЗі,
Мати в СОЗі,
А я лежу при дорозі.

Пузо голе,
Штани в клітку —
Виконую п'ятилетку.
Трудодень, трудодень,
Трудоодиниця.
Батько ходить без штанів,
Мати — без спідниці.

Не журися, Теклю,
Вже ми комуністи,
Хтось буде робити,
А ми будем їсти.

Бричка раком,
Гарба боком.
Ще й кобила
З одним оком.

Устань, Ленін, подивися,
Як ми в СОЗі розжилися.

Перші сонях молотили,
Другі — тільки хекали.
Премію замолотили
Ті, які кумекали.

Сидить баба на рядні
І рахує трудодні.
Проробила я сім день
Заробила трудодень.

Трудодень, трудодень...
Дайте хліба хоч на день.
Ноги босі, штани в клітку —
Виконуєм п'ятилетку!

У колгоспі добре жить.
Один робить, сім лежить,
А як сонце припече,

І той хутко утече.
Вставай, Ленін, подивись,
Як колгоспи розжились:
Хата боком, клуна боком
І кобила з одним оком.

Спасибі Леніну Іллічу,
Що я хліба не печу.
Спасибі Сталіну-грузину,
Що обув нас у резину.

Ні корови, ні свині,
Один Ленін (Сталін) на стіні,
І показує рукою:
Ідь в столицю за мукою.

Батько в СОЗі, мати в СОЗі,
Плачуть діти на дорозі,
Нема хліба, нема сала —
Все советська власть забрала.

СОЗ прийшов до Куща,
Просить сала для борща.
Кущ йому відповідає:
— Соя сало заміняє.

Когда Ленин умирал,
Сталина приказывал:
— Не дай хлеба ни куска,
Сала не показывай.

В тридцять третьому году
Люди мерли на ходу.
Сталін край наш сплюндрував,
Рить канали нас послав.
Нам не буде вороття,
Шлем йому ми прокляття!

Депеушники не сплять,
День і ніч в роботі:
Розігнали куркулів, —
Буде те й бідноті.

А на ранок в ДПУ
Кури заспівали:
— Куд-куда, куд-куда
Півника забрали?

(Записав І. К. Кушніренко у с. Варварівці від Івана Семеновича
Дерев'янка, 1929 р. н.).

Ой Соловки, Соловки,
Далека дорога,
Серце мліє, болять груди,
На душі тривога...

Одна лата, два кулі —
Записало в куркулі,
Описало всі горшки
І загнало к Соловки.

Мати в созі, батько в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Нема хліба, нема сала,
Тільки кіно та вистава,
А на хаті один куль,
Та й то кажуть, що куркуль.

Тато в созі, мама в созі,
У нас хата стоїть з лоззя,
А на хаті один куль —
А всі кричать, що куркуль.

Хотіли стать хазяями
При совіцькій владі,

Як залишимося живими,
То будемо ряді.
Ой яблучко, на чотири часті —
Нема хліба на Україні
При совіцькій власті.

Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Приїхало ГПУ,
Гонить людей в кропиву...

Батько в созі, мати в созі,
— Діти лазять по дорозі,
Їхало ГПУ,
Повкидало в кропиву.

Ой яблучко наливається,
А комунська власть наживається,
Ой яблучко українське,
А з'їсть тебе рило свинське.

Ой яблучко, в революцію —
Клади жито на лопату в контрибуцію.
Ой яблучко, що за нація —
Надоїла куркулям конфіскація.

Колядниця, колядниця,
У вас з медом паляниця,
А у нас сухарі —
Стережіться, куркулі.

— Як не дасте пирога,
Візьму вола за рога
І викручу правий ріг,
Буду в ріг трубити —
Вам, куркулям, не жити.

Щедрик-ведрик.
Обжерся Петрик,
Петриха голосе —
Жменями виносе. Добривечір!

Чом село так лементує?
То буксир в нім хазяйнує:
У людей хліб забирає —
Хай село все вимирає.

Чечевицю і горох,
І картоплю, й буряки —
Все беруть буксирники,
Хай здихають мужики.

Батько в созі, мати в созі,
Діти плачуть по дорозі,
Мишей мелють і товчуть —
Маторженики печуть.

Не шукайте домовину —
Батько з'їв свою дитину.
З бичем ходить бригадир —
Заганяє на Сибір.

Голод, холод в нашій хаті,
Ніщо їсти, ніде спати.
Наш сусід уже здурів
І дітей своїх поїв.

Ой ви, жорна мої,
Щебетушечки,
Мелить з кори борошенце
На пампушечки.

Нехай кишки воркотять —
Вони їсти хочуть.
Чого ж очки не сплять?
Вони ж їсти не хочуть.

Встань, Тарасе, з домовини,
Глянь на горе України —
Пухнуть люди, мруть — конають,
Через сози погибають.
Жито — пшеницю
Вивезли за границю.
А бур'ян сміється,
Бо в колгоспі зостається.

В 32 году, —
Їли люди лободу, —
В 33 году
Стали мерти на ходу.

Хліб качали-вимітали —
Весь народ сумує,
А великий голова
Мовби і не чує.

Був Миколка-дурачок —
Була булка-п'ятчак.
А як стали комісари,
То й висівки описали,
А як стали колективи —
З церкви дзвони полетіли.

Ленін грає на гармошці,
Сталін ріже гопака,
Дожилася Україна —
По сто грам на їдака.

Нема хліби, нема кики,
Тільки кіно та музики.
Ми голодні і сумні,
Тільки Сталін на стіні.

Сидить Сталін на престолі
Та на скрипці грає,

На Україну хлібородну
Скоса поглядає.
Ой скрипочка горіхова,
А смичок із рути,
Як заграє вказівоньки,
На Україні чути.
Ой грав Сталін,
Ой грав Сталін,
Став перебирати:
Так обдерли Україну,
Що аж ребра знати.
Ой грав Сталін,
Ой грав Сталін,
Аж струни порвались.
На Україні люди вмерли,
Деякі остались...

Ленін землю обіцяв,
Сталін й нашу відібрав.
Ленін волю обіцяв,
Сталін в сози всіх загнав.

Коли б Ленін з нами жив,
Він би всіх нас захистив:
"Жить одноосібно —
Значить жити бідно".

А у нашому колгоспі
Подохлого мерина
Три неділі люди їли,
Поминали Леніна.

Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Клуня раком, хата боком,
І коняка з одним оком,
І корова без хвоста,
І комора пуста,

Ні овечки, ні свині —
Тільки Сталін на стіні.

Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Клуня раком, хата боком,
Кінь в колгоспі з одним оком,
Ні корови, ні свині —
Тільки Сталін на стіні.

Ленін Сталіну сказав:
— По мені наказуй:
Хліба дуже не давай,
М'яса не показуй.

Сталін Троцькому сказав:
— Я мішок муки дістав.
Мені чурек, тобі маца.
Ламца дріца-гоп-ца-ца!

Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні,
Ще й показує рукою.
Куди йти за кропивою.

Не дивуйся, братан,
Що ми комуністи, —
Мужики нароблять хліба,
А ми будем їсти.

Ой Постишев, вражий сину,
Всохли б тобі руки,
Як ти віддав Україну
На голодні муки.
Висить Сталін на стіні,
Посміхається мені,

Ще й показує рукою,
Куди їхать за мукою?

Нема хліба, нема моні,
А ми плескаєм в долоні.
Встань-но, Ленін, подивися,
Як колгоспи розжилися:
Гарба раком, трактор боком
І кобила з одним оком.

Їде Сталін на тарані,
Дві сельодки у кармані,
Цибулиной поганяє,
Америку доганяє.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод.
Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Ловим миші та товчем —
Лемішаники печем.

Ой спасибі Іллічу,
Що я хліба не печу.
Треба Сталіна просити,
Щоб нічого не варити.

Батьку Сталін, подивися,
Як ми в созі розжилися:
Хата раком, клуня боком,
Троє коней з одним оком.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод,
Ні корови, ні свині
Тільки Сталін на стіні,

Ще й показує рукою,
Куди йти за лободою.

Встав би батько Махно —
Не дав комуністам
Хліб мужицький відбирати
І в комуні їсти.

Ой не піду за Пилипа,
Піду за "буксира",
Бо у нього повно хліба,
І масла, і сира.

— Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибаєш?
— У райком за пайком,
Хіба ти не знаєш?!

Яроплан летить,
Крила міднії.
А колгоспники — люди біднії.
Яроплан лежить,
Криша старая,
Вбили Кірова, вб'ють і Сталіна...

Не журися, Ганко,
Що ми комуністи:
Мужики робитимуть,
А ми будем їсти.

Жито і пшеницю,
Вивезли за границю,
А соломую й лободу
Залишили колгоспникам на їду...

ГОЛОД 1946-1947 років

*Цілий Святий Вечір
В сорок сьомім році
По всій нашій Україні
Плач на кожному кроці.
(З народної пісні)*

Не менш жорстоким був і штучний голод в 1946-1947 роках, перша згадка про який офіційно прозвучала лише сорок з лишнім років потому.

Велика Вітчизняна війна завдала українським селам величезних збитків. Тому відбудова зруйнованого війною сільського господарства почалася з перших днів визволення України від німецько-фашистських загарбників. Не зважаючи на величезні труднощі, народ підняв з руїн колгоспи і радгоспи. Вже на кінець 1944 року практично було відновлено діяльність усіх українських колгоспів. Хлібороби в 1944 році з кожного гектара зібрали по 10,8 центнера зерна (в 1940 р. — 14,6 ц.). Це дало можливість виконати державний план хлібозаготівель на 100,3%, а план здачі хліба у фонд Червоної Армії — на 171,1%.

1 жовтня 1944 року Гуляйпільська районна газета "Сталінським шляхом" повідомляла, що колишній голова артїлі "Спартак" Є.П. Гура не виявив ініціативи у справі організації обмолоту зернових, не притягнув до відповідальності колгоспників, що не виробили мінімуму трудоднів. За це народний суд за ст. 97 КК УРСР засудив його, врахувавши, що він інвалід Великої Вітчизняної війни, на 1 рік примусової праці за місцем роботи з відрахуванням 18% заробітку.

23 жовтня 1944 року Гуляйпільський народний суд засудив на 5 років позбавлення волі голову колгоспу "Нове життя" Г.Северина за те, що під час виконання плану хлібоздачі систематично оформляв документи на незданий хліб (1525 центнерів). Оформляв документи на нездане зерно і голова Туркенівської сільради П.Білий. Суд засудив його до 3-х років позбавлення волі, але, врахувавши, що він інвалід війни 2 групи, присуд замінили на умовний — строком на 5 років.

У 1944 році за розкрадання колгоспного зерна народний суд Гуляйпільського району позбавив волі від 3 до 5 років громадян Варварівської сільради: колишнього бригадира рілньничої бригади Г. Тов-

стик, колгоспниць Марію Рябко, Марію Горпинич, Настю Гаценко, Г. Максецьку, Ф. Горпинич.

У 1945 році колгоспи України мали розширити площі оброблюваних земель більш як на 1 млн. гектарів. Проте виконання цього плану не було забезпечене відповідним зростанням матеріальних ресурсів, передусім трудових і тяглових.

Надзвичайно напруженим залишалося становище з трудовими ресурсами в селах України. Основну силу в колгоспах становили жінки. У 1945-му замість коней на польових роботах широко використовувалися колгоспні та особисті корови, хоч продуктивність праці при цьому падала на 25-40%.

Як наголошувалося в доповідній записці Держплану України, "гостра нестача тяглових засобів і робочої сили в колгоспах і радгоспах УРСР, навіть при неповному освоєнні орних земель, не дозволяла своєчасно і високоякісно підняти і обробити чисті пари, провести лушення стерні, підняти зоб, провести посів ярих культур у найкращі строки, а також належним чином доглянути посіви" (ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 21, спр. 149, арк. 37).

Економічно необґрунтовані плани, спрямовані насамперед на найшвидше відновлення довоєнних площ оброблюваних земель, були однією з основних причин низького рівня агротехніки. З серйозними порушеннями агротехніки проводилася, наприклад, сівба озимих. Лише близько 55% їх посіяли в оптимальні строки. Добрива під посів майже не вносилися. Все це, поряд з несприятливими погодними умовами в деяких районах республіки, призвело до зниження врожайності зернових з 10,8 центнерів у 1944 році до 7 центнерів у 1945 році. Значно зменшився їх валовий збір, що зумовило невиконання республікою планів хлібозаготівель, хоч державі й здали більш як 56% вирощеного зерна. У багатьох колгоспах воно було вилучено майже все, включаючи фураж і посівні фонди, через що нічим було оплатити трудодні колгоспникам. У 1945 році на Україні визначили для видачі на трудодень в середньому по 400 грамів зерна, хоч і цього селяни повністю не одержали. "Як наслідок — у ряді районів УРСР, особливо на півдні, почалися серйозні продовольчі ускладнення. У лютому 1946 року союзний уряд надав колгоспам південних областей України продовольчу позичку в розмірі 16237 тонн зерна. Однак вона була вкрай

недостатньою і не могла істотно вплинути на становище колгоспів, у яких перед цим повністю вилучили зерно.

На кінець 1945 року в сільському господарстві УРСР склалася вкрай несприятлива ситуація.

Зима 1945-1946 років була малосніжною та суворою на морози, через що загинула озимина, а пересівати було майже нічим. Квітень, травень і червень були найбільш посушливими за 50 попередніх років. Це призвело до ослаблення й загибелі посівів озимих і ярих культур. Погодні умови склалися гірші, ніж у 1932 році.

У 1946 році в колгоспах України загинуло майже 350 тисяч гектарів зернових. Урожай в Україні за 1946 рік становив у середньому 3,8 центнера з гектара.

Однак і такого врожаю було б досить для того, щоб селяни прогодували і себе, і міста України. Для прикладу, перед Першою світовою війною, у 1913 році, в Україні зібрали хліба ще менше, але катастрофи не було. Потрібно лише зменшити заготівельні плани. Уряд України звернувся з відповідним проханням до союзного, але наразився на категоричну відмову вести розмову на цю тему.

Навесні 1946 року значно загострилися продовольчі труднощі. Про це свідчить ряд документів, зокрема, лист колгоспників с. Попелюхи Піщанського району Вінницької області, адресований М. С. Хрущову, який був тоді першим секретарем ЦК КП(б)У і Головою Ради Міністрів УРСР.

У листі говорилося: "Микита Сергійович, батечко наш, заступник. Важко нам, обірвані ми всі, голі й босі, брудні і голодні, на людей не схожі, гірше худоби живемо. Ніколи нам не було так важко, як в цю хвилину, люди з голоду мруть, діти від недоїдання і хвороб стають каліками. Харчуємося ми лободою, корою, а у кого є гроші, їдуть у місто і купують хліб у комерційних магазинах, но за хлібом їти далеко 140-160 кілометрів, а у нас ніхто не продає, з колгоспу ми нічого не отримали і немає надії, все згоріло, а ярина дуже слабка і як виконаємо план, то всі подохнемо.

Багато хто з колгоспників збирається виїжджати на Кавказ і в Середню Азію, там, всі говорять, життя багате і дешеве, а Україна зубожіла і ніхто на неї не звертає уваги. Живуть зараз гарно тільки хитруни, спекулянти, шахраї, злодії, а їх багато. А простій людині не добитися правди, всі на неї кричать і не вірять.

По зведеннях, наш район самий відсталий в області, надій ніяких, усі ми вбиті горем, із злиднів нам не вийти.

Якщо Ви, Микито Сергійович, нам не допоможете, то у нас сил уже не вистачає, а із області нас ніхто не чує, з кожним роком все гірше і гірше. В селі було шумно, а тепер уже ніхто ні свят, ні весіль не справляють, всі збідніли і нікого це не цікавить. А молодь наша ходить в ганчір'ї і їй не до веселощів, а комсомольці і партійці мовчать. В газетах пишуть, що все добре, а де добре, у нас все погано. В районі все погано, гірше, ніж було 10 років тому. І базара немає, і церкви повалили, і ставок повалили, і лазня не працює, наші родичі з Пісчанки кажуть, що Пісчанка стала гірше, ніж село.

Люди всі змінилися — худі, чорні, злі. Говорять, що тепер правди немає, але правда повинна бути. Ми просимо у Вас підтримки, Микита Сергійович, зверніть увагу на наше село Попелюхи, Піщанського району. Допоможіть нам хоч у цьому році" (ЦДАЖР УРСР. ф. 582, оп. 16, спр. 3152, арк. 10).

24 червня 1946 року секретар ЦК КП(б)У, Голова Ради Міністрів УРСР М. С. Хрущов відвідав колгоспи Хвалибогівської, Варварівської, Дорожанської сільських і Гуляйпільської міської рад нашого району і ознайомився із станом посівів.

28 червня в м. Гуляйполі відбулася районна нарада передовиків сільського господарства, яка заслухала і обговорила доповідь секретаря РК КП(б)У тов. Тітова М. С. про підсумки весняних польових робіт, догляд за посівами та про завдання в проведенні збирання врожаю і заготівлі сільгосппродуктів. Обговорила результати візиту М. С. Хрущова в район і вжила оперативних заходів по усуненню виявлених недоліків і упущень в роботі.

8 серпня районна газета "Сталінським шляхом" друкувала: "...По представлених прокуратурою матеріалах Гуляйпільський народний суд засудив громадянина Фісуна Н. Ч., що приживає в Гуляйпільському зернорадгоспі, за крадіжку 12 кілограмів пшениці до трьох років позбавлення волі. Манжару і Педоненка з колгоспу "Шлях Леніна" за крадіжку 8 кілограмів колосків засуджено до двох років позбавлення волі".

22 серпня газета публікує інформацію "За крадіжку хліба до позбавлення волі". А під рубрикою "Слідами наших виступів" — реакцію на інформацію "Багато зерна залишилось на полі", у якій йшлося про

антидержавні дії правління колгоспу імені Ворошилова Успенівської сільради щодо організації молотьби, боротьби з втратами та виконання хлібоздачі. При перевірці факти, наведені в газеті, підтвердилися. За допущення антидержавних дій в колгоспі рішенням бюро РК КП(б)У колишнього голову колгоспу імені Ворошилова тов. Бичкова виключено з партії, знято з роботи і віддано до суду. Секретарю парторганізації колгоспу тов. Ляшку оголошено догану із занесенням в особову справу. Агротехніка тов. Борта знято з роботи і притягнуто до відповідальності. Бухгалтера колгоспу тов. Горпинича І. та заступника голови правління т. Мірошника попереджено і зобов'язано протягом двох днів очистити весь хліб, взяти його на облік і забезпечити виконання плану хлібоздачі.

Одним із найдраматичніших епізодів 1946 року стала хлібозаготівельна кампанія, яка проводилася під гаслом "Боротьба за хліб - це боротьба за соціалізм". Ще на її початку було зрозуміло, що поставлений перед Україною план виконати неможливо. Однак для сільського господарства республіки, незважаючи на критичний його стан, не було зроблено жодних послаблень. Колгоспам та їх членам заборонялося навіть здавати в рахунок хлібозаготівель замість зерна іншу сільгосппродукцію. І хоча М. С. Хрущов ще на початку вересня направив до А. І. Мікояна лист з проханням дозволити приймати від господарств, які не мають пшениці та жита, інші зернові культури, дозволу не було отримано (ЦДАЖР УРСР, ф. 582, оп. 16, спр. 3731, арк. 19).

Під страхом кримінальної відповідальності колгоспам і колгоспникам аж до повного виконання планів обов'язкових поставок заборонялося торгувати хлібом на ринках.

У вересні ряд областей республіки знову звернувся в Раду Міністрів УРСР з проханням знизити плани поставок, але ці клопотання рішуче відхилили (ЦДАЖР УРСР, ф. 2., оп. 7, спр. 3144, арк. 64). В таких умовах, навчені гірким досвідом 30-х років, голови колгоспів почали приховувати частину зерна від заготівель, ризикуючи при цьому бути засудженими за пунктами 7 і 14 горезвісної 58 статті як "шкідники і саботажники". Щоб утаїти хоч дещо з вирощеного врожаю, в колгоспах вдавалися до різних методів (ховали зерно, зволікали з його обмолотом і здачею на заготівельні пункти). В окремих колгоспах Запорізької області створювалися фонди соціального забезпечення, які були визнані незаконними (ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 3144, арк. 118).

Мабуть, не випадково пленум Гуляйпільського райкому партії розглянув 9 вересня 1946 року постанову ЦК КП(б)У "Про підготовку, підбір і розстановку керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній організації", на якому відмічали, що "одним з основних недоліків у роботі з кадрами є те, що РК КП(б)У і його відділ кадрів на керівні посади висували і посилали людей наспіх, не вивчаючи і не перевіряючи їх ділових і політичних якостей, у їх практичній роботі не допомагали, внаслідок чого за 1945 рік і 8 місяців цього року із 261 номенклатурних працівників РК КП(б)У змінилось 235 осіб, в т. ч., як таких, що не виправдали себе на роботі, 114 осіб.

Наприклад, на голову Новоселівської сільради був поставлений Білий, але він скомпрометував себе. Звідти відділ кадрів райкому послав його у Темирівську сільраду на цю ж посаду, але він і там не виправдав довір'я. Тоді райком партії зняв його з роботи і виключив з партії.

— Не вивчені, не перевірені, — відзначив пленум, — працювали: голова Долинської сільради — Панасейко, голови колгоспів "Шлях Леніна" — Ликоз, "Схід" — Янченко, імені Дзержинського — Шапошников, імені Горького — Шульга, "Червоноармієць" — Шевченко зняті з роботи.

19 вересня 1946 року було прийнято спільну постанову Ради Міністрів Союзу СРСР і Центрального Комітету ВКП(б) "Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах", яку підписали Й. Сталін і А. Жданов. Цю постанову обговорили і схвалили 24 вересня в райцентрі на нараді партійно-радянського активу Гуляйпільського району.

Доповідач, представник Запорізького обкому КП(б)У тов. Прокопенко, говорячи про порушення даного Статуту в Гуляйпільському районі, наголошував: "Завідуючий Гуляйпільським райземвідділом тов. Литвиненко в цьому році незаконно по дешевій ціні взяв для себе в колгоспу "Плугатар" корову.

Колішній голова колгоспу імені 72 ленполку тов. Земелько без відома колгоспників на протязі 1945-1946 років узяв особисто для себе безкоштовно з колгоспної комори 13 центнерів хліба, 41 голову птиці, 55 кілограмів жирів, 52 кілограми меду, цукру і т. і.

В районі має місце розкрадання колгоспних земель. Так, директор Новозлатопільської МТС тов. Ємельяненко весною цього року захопив для допоміжного господарства машинно-тракторної станції 21,7

гектара землі, в тому числі 15,9 гектара землі колгоспу "Авангард". Директор Ємельяненко, парторг МТС Стрибуль і старший механік Бухтій незаконно збільшили свої присадибні ділянки до 0,46 гектара".

Незважаючи на посилення репресій наприкінці 1946 — на початку 1947 років, план хлібозаготівель республіка виконала приблизно лише на 60%, здавши при цьому фактично все вирощене зерно, включаючи насіннєві фонди. Намагаючись виправити становище, Політбюро ЦК КП(б)У у листопаді-грудні 1946 року щотижня розглядало питання про хід хлібозаготівель. В ряд областей України для "подання допомоги" місцевим партійним та радянським органам у проведенні цієї кампанії були знову направлені відповідальні працівники, яких "попередили, що не тільки за бездіяльність, а й за недостатню активність по захисту інтересів партії і держави їх буде покарано". (Большевицкое знамя, — 1946. — 19 нояб.).

15 жовтня 1946 року М. С. Хрущов у листі до Сталіна звернув увагу на те, що "посуха, яка мала місце на Україні цього року, знизила врожайність хлібів наполовину проти попередніх оцінок", внаслідок чого валовий збір зернових культур по колгоспах зменшився проти попередніх оцінок на 310 млн. пудів. Те ж саме з картоплею і цукровими буряками". Але Сталін вважав інакше. 26 листопада 1946 року за його та Жданова підписами в республіки були направлені телеграми з вимогою "покінчити з небільшовицьким ставленням до справи організації хлібозаготівель і забезпечити виконання плану". (ЦДАЖР. УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 3731, арк. 111).

Сталінське керівництво вперто не бажало рахуватися з реальністю. Через надмірні хлібозаготівлі та вивіз зерна за межі республіки уже восени 1946 року почалися серйозні перебої з постачанням хліба.

Надзвичайно тяжкі наслідки посухи позначилися на тваринництві. У грудні 1946 року в колгоспах Запорізької області за порушення правил використання кормів, їх розтягування та псування, було притягнуто до відповідальності 127 чоловік.

Восени 1946 року почався падіж худоби. Усе це зумовило виїзд певної частини сільського населення з південно-східних областей України в західний регіон, оскільки там ситуація з продовольством була набагато ліпша (крім Чернівецької області). Внаслідок збільшення плинності людей на захід було виставлено заслін із працівників транспортної міліції УРСР. Люди їхали, щоб роздобути харчі, обміняти свої речі,

гроші на хліб та інше продовольство. Але 31 липня 1946 року постановою Ради Міністрів СРСР заборонявся продаж зерна та борошна на базарах. Для контролю було створено спецзагони транспортної міліції, які вилучали хліб.

Незважаючи на неврожай, московське керівництво встановило нереальні плани хлібозаготівлі. При плані в 5,8 мільйона тонн на 20 жовтня 1946 року було здано 3,5 мільйона тонн, за наступний місяць удалося зібрати ще 81 тисячу тонн зерна, і село залишалося без будь-якого резерву. В своїх мемуарах М. С. Хрущов згадував, як починалася хлібозаготівельна кампанія у 1946 році: "План встановлювався вольовим методом, хоча в органах преси і офіційних документах він "обгрунтовувався" науковими даними... При цьому виходили, головним чином, не з того, що було вирощено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави. І ось почалося це вибивання. Я бачив, що рік загрожує катастрофою. Чим це скінчиться - важко було передбачити..."

За 1946 рік і перший квартал 1947 року в УРСР було засуджено 1312 чоловік, з них 513 — на строк до 3 років позбавлення волі, 219 — до 5 років, 112 — до 10, а двох — до розстрілу.

Та справжньою трагедією народу став голод, який розпочався в республіці взимку 1946-1947 років. Через посуху і надмірні хлібозаготівлі колгоспам нічим було оплатити трудовні колгоспників. У більшості господарств, що потерпіли від засухи, зернові на трудовні не видавалися зовсім. У цілому на душу населення в колгоспах України в 1946 році припадало тільки 34 кілограми зерна.

Й. В. Сталін був незадоволений роботою М. С. Хрущова на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У, і на початок березня 1947 року цей пост зайняв Л. М. Каганович. А тим часом у селах республіки ситуація ставала катастрофічною. Голод посилювався. Люди відкопували з-під снігу мерзлу картоплю, буряки, що лишилися на колгоспних полях після збирання. Їли кору дерев, дрібних гризунів, собак, пташок. Внаслідок недоїдання серед сільського населення поширилася дистрофія, були випадки тифу. Швидко зростала смертність. Якщо протягом січня-грудня 1946 року середній її рівень на селі становив 20 тисяч чоловік, то в січні 1947 року — 30 тисяч, у лютому — 38,5 тисячі, у березні — 51,4 тисячі чоловік.

Тим часом зерно в країні було і його Радянський Союз за міжна-

родними угодами про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу поставив до Румунії, Угорщини, Болгарії, Албанії, Чехословаччини, Югославії, Польщі і навіть Франції 1,7 мільйона тонн.

Про голод у селах батьки писали в листах до синів і братів у армію. Але не вся кореспонденція доходила до адресатів, бо вилучалися спеццензурою. З 10 квітня по 15 травня 1946 року було виявлено таких 7330 листів, зокрема по Запорізькій області - 171. Автори скаржилися на те, що вони переживають великі продовольчі труднощі у зв'язку з відсутністю хліба та інших продуктів харчування, що на цій основі мали місце навіть смертельні випадки. У цей час люди ще більше потяглися до Західної України, але багато з них не доїхали, померли в дорозі.

Керівник українського МВС Т. Строкач у доповідній записці 27 лютого 1947 року заступникові міністра внутрішніх справ СРСР І. Серову повідомляв, що у східних областях УРСР налічується 189457 хворих на дистрофію, серед них 63954 - у тяжкій стадії захворювання. Станом на 20 червня 1947 року налічувалося 1154378 осіб, хворих на дистрофію, а з 10 березня по 31 червня 1947 року померли 101637 осіб, що попередньо були госпіталізовані. Однак дані про чисельність жертв неповні, оскільки померлі від голоду в своїх будинках або померли в дорозі до Західної України найчастіше не фіксувалися. Особливо висока смертність була у Харківській, Запорізькій, Ворошиловградській (Луганській), Сталінській (Донецькій) та Одеській областях. Важке становище і голод доводили людей до самогубства.

5 липня 1947 року XI пленум райкому КП(б)У обговорив питання "Про підсумки XVI Пленуму ЦК КП(б)У про збирання врожаю сільськогосподарських культур, заготівлю хліба і других сільськогосподарських продуктів у 1947 році". У рішенні пленуму записано: "З перших днів задачі державі хліба, забезпечити надійну охорону його на пунктах, не допускати крадіжок і псування зерна, а при виявленні подібного притягати винних до судової відповідальності".

6 липня районна газета повідомляла, що "з 27 по 30 червня 1947 року в прокуратурі Гуляйпільського району арештовано і віддано до суду крадіїв колосків колгоспного хліба, які спіймані на місці злочину.

На підставі ст. 3 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року "Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна" Гріненко Ф. із колгоспу імені Чапаєва, яка вкрала 6 кілограмів колосків колгоспного жита, засуджена до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях СРСР з

конфіскацією особистого майна. Її дочка Гріненко Ганна — на 8 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах з конфіскацією майна.

Бодня Іван Н. з колгоспу "Заповіт Леніна" за викрадення 12 кілограмів колосків з колгоспу — 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах з конфіскацією майна.

Ковальов І. В. із колгоспу імені 72 ленполку викрав у колгоспі імені Кірова до 1 кілограма колосків, за що засуджений до 5 років тюремного ув'язнення.

За викрадення 300 грамів колосків пшениці в колгоспі "Червоноармієць" до 5 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах засуджений Мищенко Р. В.

До суду також віддаються громадяни: Кулунай (колгосп імені Будьонного Хвалибогівської сільради), Тимошенко Катерина з колгоспу імені Чапаєва, яка в колгоспі не працює, а систематично сама і діти крали колоски з колгоспного урожаю, Жовніренко (колгосп "Пролетарський молот"), Бриль, Буряк, Лиман, Остапенко із колгоспу імені Ворошилова Успенівської сільради, які систематично займалися зрізанням колосків на свою користь з площ урожаю колгоспу імені Сталіна Успенівської сільради...

Народний суд притягне їх згідно законів до суворої відповідальності". Притягти до відповідальності суд притягне, а чи хто питає чому голодні люди зрізали колоски? Звичайно, ні.

Про штучний голод 1946-1947 років не знайдете ніде, в жодній газеті того часу ніяких матеріалів, як і самого слова "голод". Цензура справно виконувала свою роботу. Але про ті часи можна дещо дізнатися, полиставши протоколи засідань виконкомів сільських рад чи протоколи загальних колгоспних зборів.

У 1947 році сироти Лукашевські з колгоспу "Соцсело" Трудової сільської ради написали заяву про важке своє матеріальне становище з проханням надати матеріальну допомогу сім'ї загиблого на війні фронтовика. Лист-заява адресувався секретарю Президії Верховної Ради СРСР тов. Горкіну. Звідти лист повернувся в область, з області в Гуляйпільську районну раду, а звідти у сільську з вимогою дати відповідь до 20 червня 1947 року.

16 червня голова Трудової сільської ради Г. М. Піддубний за № 738 направив таку відповідь голові Гуляйпільської районної ради тов. Оптовцю: "Сім'я Лукашевських складається з 5 осіб: матері — О. Т. Лукашевської і 4 дітей. З господарства у них нічого немає. Продуктів

харчування на день перевірки (обстеження) не було. Сім'я потребує допомоги продуктами і оджею.

В 1947 році сім'я отримала 42 кілограми зерна, 11 кілограмів макухи, 24 кілограми м'яса. 16 червня їй надана допомога: 10 кілограмів борошна і 1 літр молока. Прошу райвиконком допомогти дітям взуттям і одягом".

На вересень 1947 року на видачу хлібних талонів по Трудовій сільській раді було 14 робітників і службовців. Робітники отримували по 500 грамів хліба в день, службовці — по 200 грамів, 100 грамів - на утриманця.

Посуха 1946 року тяжко відбилася на полях колгоспу імені 8 Березня Трудової сільської ради.

У листопаді 1947 року голова колгоспу "Соцсело" Й. Н. Гехт просив голову Трудової сільради направити в дитячий будинок сироту Раїсу Жукунову. Яка перебувала на утриманні господарства. Причина відправки у дитбудинок: у колгоспу немає засобів для її утримання.

4 жовтня 1946 року загальні збори колгоспу імені Політвідділу Новогригорівської сільської ради Гуляйпільського району розглядали питання про трудову дисципліну і констатували, що вона зовсім розладналася.

— Дійшло до того, — обурювалися виступаючі на зборах, — що деякі колгоспники відмовляються виходити на роботу, не хочуть запрягати в ярма своїх корів. Тому, чиї корови не будуть запрягатися, забирають у колгосп, а завдання, поставленні перед господарством, виконувать. Підбурювачів за невихід на роботу віддавати під суд.

І ніхто ні слова чому ж ті колгоспники відмовляються виходити на роботу (про недоїдання, ослаблення організму нічичирк). Правда, 15 жовтня 1946 року секретар парторганізації сільради Н. П. Ковальов на чергових загальних зборах колгоспників промовив, що в район приїхала спеціальна комісія уповноважених, яка займається тільки питанням хлібозаготовки і продукції городів.

— І перед вами, товариші колгоспники, — заявив партійний ватажок, — не приховується, що зараз важке становище з хлібом у республіці у зв'язку із стихією, недорід. Тепер мова йде про те, щоб зібрати як хліб, так і городину без втрат. Не дивлячись на таке становище, уряд вже відпустив до півмільйона пудів хліба для колгоспів як позичку і далі буде відпускати. А ми так погано збираємо пізні культури і піднімаємо зяб під урожай 1947 року. Тому попереджаю. Що з деяки-

ми колгоспниками доведеться розквитатися, щоб не заважали кращим колгоспникам чесно працювати..

Уповноважений райкому партії на тих зборах прямо заявив:

— З тими людьми, які заважають виконувати поставлені завдання, будемо боротись як з ворогами народу і колгоспного ладу. А тим, хто отримав довідки про виїзд з колгоспу, відрізати городи і запропонувати виїхати з колгоспу, а сьогоднішній невихід на роботу вважати саботажем. У злісних зривачів нарядів забирають корів на колгоспну ферму і використовувати на піднятті зябу, збиранні картоплі.

31 січня 1947 року в колгоспі "Політвідділ" на розширеному засіданні правління вирішили: постійним працівникам, видавати по 250 грамів хліба в день, а тим колгоспникам, хто по наряду — 200 грамів борошна.

16 лютого розширена нарада відзначала, що господарство майже не готове до весняної посівної кампанії, бо через відсутність достатньої кількості кормів пройшов великий падіж худоби.

31 березня на засіданні правління колгоспу "Політвідділ" мова йшла про крадіжки посівного матеріалу, якого і так мало і який колгоспники розносять кишенями по домах. Ухвалили: передати матеріали в народний суд на Миколу Шушуру, Палажку Шушуру, Параску Максимко і Грицька Мороза, у котрих виявили посівний матеріал, і просити стягнути з них гроші по ринковій ціні за украдений посівматеріал.

Читаючи протоколи засідань правління і загальних зборів колгоспу "Політвідділ", натикаємося на такі слова: "колгоспники вийдуть у степ і більше просидять, ніж прополять" (4 червня), "види на врожай непогані" (27 червня), "дисципліна в колгоспі повинна бути поставлена на довоєнний рівень", "треба в колгоспі організувати громадське харчування. Сьогодні виявлено випадок зрізування колосків. Через це хліб потрібно суворо і зірко охороняти, а людей, які крастимуть його притягати до кримінальної відповідальності" (27 червня 1947 року).

6 липня загальні збори колгоспу "Політвідділ" виключили з колгоспу І. М. Ледньова з сім'єю за крадіжку зерна.

Через недорід колгоспники артїлі "Політвідділ" у 1947 році отримали на трудовень 450 грамів зерна і по 41 копійці грішми.

У липні 1947 року вихователька дітей Марія Іпатова, яка працювала в дитячих яслах колгоспу імені Ілліча Успенівської сільради Гуляйпільського району, кожного дня з старшими дітьми виходила в поле

для збору колосків. Щодня вони назбирували їх до 50 кілограмів і здавали на колгоспний тік.

У серпні 1947 року в колгоспі імені Ілліча на підготовці ґрунту і на проведенні сівби працювало, крім тракторів і колгоспного тягла, 42 пари корів колгоспників.

Такі реалії того часу.

І, мабуть, не випадково про штучний голод 1946-1947 років прийдешні покоління дізналися через сорок з лишком років. На жаль, про нього і сьогодні мало хто знає і згадує, хоч минає 61 рік від тих трагічних голодних днів, які довелося пережити не тільки батькам авторів цієї праці і їм самим, а й землякам - гуляйпільцям.

Довгий час про голод 1946-1947 років нічого не друкувалося, до документів не було доступу, все було під грифом "цілком таємно", "таємно", "для службового користування", "тільки адресату", без права поширення та літерна класифікація.

Про смак післявоєнного хліба 9 травня 1975 року розповідала колишня ланкова в'язальниця колгоспу "Спартак" (пізніше імені Карла Маркса) **П. Діденко**:

— Ніколи, не зітруться в пам'яті старшого покоління суворі роки війни. Добре пам'ятаю їх і я.

— Неподалік, навіть у сусідніх районах тривали бої, а трудівники визволених від окупантів місць, уже почали вирощувати хліб, налагоджувати виробництво іншої сільськогосподарської продукції.

У плуги і сівалки запрягали корів. Мішками носили зерно. Здавалось, один робочий день ще не закінчився, а вже доводилось починати наступний. Скрізь не вистачало робочих рук, бо трудилися лише жінки, підлітки та старики. Та ми не скаржилися: фронту були потрібні продукти.

Свідчення **Марії Жовніренко** (м. Гуляйполе), записані 4 березня 1992 року:

— Я працювала медсестрою. Навесні 47-го біля входу в райздороввідділ щоранку нас чекали десятки підкинутих голодними матерями голодних дітей. Вони просили їсти. Були й немовлята із записочками "Ваня", "Тетяна", "Кирилко"...

Марія Григорівна Гладка (Ковтун), 1931 р. н., село Новозлатопіль Гуляйпільського району:

— Пригадую голод 1946-1947 років, тоді я ходила до сьомого класу. Ми з сестрою та подружками пішли в поле збирати колоски.

Нас упіймав уповноважений райкому партії. Мене він бив і душив. Не пам'ятаю, як вдалося вирватися і втекти... Не можу спокійно про це згадувати і сьогодні.

Запис зроблено 29.02.2008 р.

Іван Семенович Дерев'яно (1929 р. н.), уродженець села Варварівки Гуляйпільського району, журналіст-ветеран (спогади надруковані 25.11.2006 р. у г. "Запорізька правда":

— У 1947 році багатьох моїх односільчан врятували ... ховрахи і наша річка Гайчур. У ній водилось багато молюсків. Люди приходили до річки, ловили їх. Дома висипали проти сонця. Молюски відкривали створи. Вони нагадували вареники. Їх тут же варили і споживали. Ховрахів смажили у власному жирі — це був делікатес! Не забули і "традиційну селянську їжу" — лободяники. Ось так наша велика сім'я і перетерпіла 47-й рік.

Діти тоді швидше знаходили "підніжний харч", а дід Солодовник - старий колгоспник, багатодітний батько, опух, помер від голоду. А хіба тільки він?.. Того року майже весь хліб вивезли державі. Коли ж селяни — хлібороби почали голодувати, до колгоспу надійшла сталінська допомога — соняшникова макуха. Ходив і я за нею до комори. Видали мені на сім їдаків аж ... четвертину круга. Поки дійшов додому — половину з'їв і не знав, куди подіти очі від сорому...

Було ж і таке. Бригадир послав хлопців підлітків у поле сіяти кукурудзу. Усіх нас мучив голод. Дуже хотілося їсти. Бригадир попередив, що посівний матеріал — протруєний. Дарма! Ідучи за сівалкою, ми брали з неї зерно. Пересипаючи на долонях, здмухували з нього солодкуватий порошок. І хрумкали, аж щелепи тріщали. Потім корчилися від болю у шлунку. Певно, через отруєння дехто з моїх товаришів-сіячів рано пішов із життя. Нині і мені та посівна кукурудза часто нагадує про себе...

Більшовицькі вожді, зокрема Сталін, незмінно трактували селянство як потенційно ворожий, найнебезпечніший дрібнобуржуазний елемент. Тому (нині відомо з архівних матеріалів) існував ретельно розроблений, постійно діючий механізм знекровлення, винищення селян, у першу чергу, працюючих, культурніших, а отже, багатших та незалежних. Не випадково всі три голодові апокаліпсиси мали епіцентр якраз в Україні, в найрозвиненіших її хліборобських районах. То були безкровні війни проти власного народу.

ДОКУМЕНТИ СВДЧАТЬ

1946-1947 роки

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА СІЛЬГОСПВІДДІЛУ ЦК КП(б)У ПРО ЗАХОДИ ПО БОРОТЬБІ З ПЕРЕВЕЗЕННЯМ ХЛІБА ІЗ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

21 серпня 1946 р.
Совершенно секретно

Со времени разрешения правительством свободной продажи хлеба на рынке колхозами, колхозниками и единоличниками, в связи с выполнением плана хлебозаготовок из урожая 1944-1945 гг., в западные области Украины с февраля 1946 г. начался массовый наплыв сельского населения Брянской, Калужской, Орловской, Одесской, Полтавской, Киевской, Каменец-Подольской, Винницкой и других областей за хлебом.

Летом 1946 г. поток сельского населения указанных областей в западные области УССР не уменьшился. В июне органами транспортной милиции УССР было снято только с товарных поездов 62 тыс. 400 человек, а за две последних декады июля - 97 тыс. 633 человека.

Постановлением Совета Министров Союза ССР от 31 июля 1946 г. за № 1703 запрещена продажа хлеба на рынке колхозами, колхозниками и единоличными хозяйствами впредь до выполнения ими плана сдачи хлеба государству из урожая 1945-1946 гг. В связи с этим органами милиции и прокуратуры установлен контроль за выполнением указанного постановления колхозами, колхозниками и единоличниками.

Для борьбы с незаконным перевозом хлеба крестьянами по железным дорогам органы транспортной милиции УССР в связи с постановлением Совета Министров Союза ССР от 31 июля 1946 г. № 1703 организовали на крупных железнодорожных станциях Украины специальные оперативные заслоны из работников транспортной милиции, которые ведут борьбу с незаконной продажей и куплей зерна и муки на рынке.

Повсеместное проведение уборки урожая и сдачи хлеба государству дает возможность колхозам выдавать колхозникам аванс хлеба по трудодням, что значительно сократило наплыв крестьян в западные области Украины за хлебом.

Зав. сельхозотделом ЦК КП(б)У
ВАРШАВСКИЙ

ІЗ СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ МДБ УРСР ЦК КП(б)У ПРО ЗАСУХУ І ГОЛОД В УКРАЇНІ

28 серпня 1946 р.
Совершенно секретно

Получатель: Канада, Ванкувер, Георгия стрит, 533. Оконный Василий П.

Отправитель: Украина, Каменец-Подольская обл., Орынинский р-н, с.Марьяновка, Гучок Иван Петрович.

"... Дорогой брат! Жить очень тяжело нам, ожидаем голодную смерть. В этом году неурожай, все погорело, засуха страшная. Нет ни овощей, ни картофеля и недород хлеба. Ожидаем голодовку такую, как была в 1933 г. Братишка, ты спрашиваешь, как мы работаем в колхозе. Рассказать не могу, сам узнаешь, когда будешь в России. Но коротко сообщу, работаем по выработке, по которой имеем норму, платят за выработку на следующий раз. Ты спрашиваешь об Иване, он репрессирован, так как брат Михаил осужден на 10 лет, писем от него нет..."

Получатель: Польша, Нижняя Силезия, уезд Явор, п/о Болькув, с. Загурже, Ходакевский Владислав.

Отправитель: Днепропетровская обл., Покровский р-н, Даниловский с/с., х.Бурчаны, Ходакевский Иван Ил.

"... Теперь опишу вам нашу жизнь. Жизнь наша очень нехорошая, ибо у нас большая засуха. С мая и до сих пор не было дождя. Все высохло, выгорело, ничего нет. Даже в борщ картофеля бросить и того не найдется. Кукуруза высохла, свекла, арбузы выгорели. Из колхоза за шесть месяцев мы получили 21 кг муки, ибо нам начислили по 300 г на трудодень. Теперь сделай вывод, как мы живем. Приходится голо-

дать нам, старикам. Молодые пойдут искать себе где-нибудь работу и заработка, а мы, старики, с голоду умрем..."

Получатель: Канада, Онтарио, Бринпофорд, 510 Непарл стр., Сезетковский С.

Отправитель: УССР, Днепропетровская обл., Амур-Домовка, Азовская, 98, Претоеда-Дашкевич.

"... У нас на Украине в этом году будет страшный голод. Дождей нет, страшная засуха, жара 50 градусов. Хлеб весь сгорел, только одна надежда на картофель, но если еще не пойдет дождь, то и картофеля не будет. За что мы терпим такую муку, я просто не знаю. То голодали, потому что была война, немец все сжег, а теперь опять..."

ВИТЯГ З ПОСТАНОВИ РАДИ МІНІСТРІВ СРСР ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПЛАНУ ЗАВЕЗЕННЯ З УКРАЇНИ ОВОЧІВ ВРОЖАЮ 1946 р. ДЛЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ПОСТАЧАННЯ НАСЕЛЕННЯ м. МОСКВИ

12 вересня 1946 р.

Сообщаю выписку из постановления Совета Министров СССР от 11 сентября 1946 г. № 2024:

"1. Утвердить на 1946-1947 гг. для централизованного снабжения населения г. Москвы план завоза овощей урожая 1946 г. из Украинской ССР в следующих количествах: овощей 25 тыс. т, в том числе лука 3 тыс. т.

2. Обязать Министерство торговли, Центросоюз и председателя Совета Министров Украинской ССР обеспечить завоз в г. Москву овощей к 15 ноября 1946 г.

10. Обязать Министерство путей сообщения и речного флота обеспечить подачу вагонов, судов и барж под погрузку картофеля и овощей по предъявлению грузов отправителями до 1 ноября 1946 г.

12. Утвердить уполномоченным Совета Министров Союза ССР по отгрузке картофеля и овощей в г. Москву по Украинской ССР т. Захарова.

13. Утвердить правительственную комиссию по завозу картофеля и овощей в г. Москву в составе тт. Павлюкова (секретарь МГК ВКП(б), Парфенова (Московский Совет), Дубровина (Министерство путей сообщения), Фролова (Московский совет), Степанова (Министерство заготовок), Вахтурова (Министерство речного флота), Шарова (Министерство торговли СССР), Гобермана (Транспортное управление Моссовета)".

Зам. председателя Совета Министров Союза ССР
Л. БЕРИЯ
Управляющий делами Совета Министров СССР
Я. ЧАДАЕВ

ІЗ СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ УРСР ЦК КП(б)У ПРО ВИПАДКИ ВЖИВАННЯ В ІЖУ ЛЮДСЬКИХ ТРУПІВ У ПОЛТАВСЬКІЙ, ХЕРСОНСЬКІЙ І ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

2 квітня 1947 р.

ЦК КП(б)У України т. Кагановичу Л. М.
Совершенно секретно

25 марта с. г. № 1213/с мы информировали Вас о 33 случаях употребления в пищу человеческих трупов, имевших место в 10 областях УССР.

В последнее время в МГБ УССР поступили дополнительные сведения о трех случаях употребления в пищу человеческих трупов в Херсонской, Полтавской и Запорожской областях.

... В марте с. г. колхозница колхоза "Плугатарь" Гуляй-Польского района Запорожской области Ф., 36 лет, имея троих детей и находясь в истощенном состоянии, убила двух малолетних детей, трупы которых употребляла в пищу. Расследованием установлено, что Ф. получила продовольственную помощь и обеспечивалась колхозом однократным питанием. Ф. и ее сын, 10 лет, помещены в больницу.

Министр Государственной
Безопасности Украинской
ССР САВЧЕНКО

**ЛИСТ ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР М. С. ХРУЩОВА
І СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(б)У Л. М. КАГАНОВИЧА ГОЛОВІ РАДИ
МІНІСТРІВ СРСР Й. В. СТАЛІНУ ПРО ПРОДОВОЛЬЧІ
ТРУДНОЩІ В УКРАЇНІ ТА ПРОХАННЯ ПРО ДОДАТКОВЕ
ВЗЯТТЯ НА ПАЙКОВЕ ПОСТАЧАННЯ НАСЕЛЕННЯ
СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ І ХВОРИХ НА ДИСТРОФІЮ**

10 травня 1947 р.
Совершенно секретно

Кроме продовольственных затруднений, испытываемых в настоящее время колхозами Украинской ССР, о которых мы Вам писали, имеется серьезная нужда в хлебе у рабочих, служащих, их иждивенцев и детей, проживающих в сельской местности.

Тщательная проверка показала, что из 2 тыс. 580 человек, снятых в IV квартале 1946 г. по сельским местностям Украинской ССР с пайкового снабжения хлебом, имеется 636 тыс. человек рабочих, служащих, иждивенцев и детей, которые не смогут прожить без оказания им помощи хлебом.

Имеется также необходимость:

принять дополнительно в детские дома 30 тыс. детей, поступающих из детских приемников-распределителей МВД, а также из находившихся на патронате у населения в районах, пострадавших от недородов; оказать помощь питанием населению с тяжелыми формами дистрофии.

Совет Министров УССР и ЦК КП(б)У уже осуществили ряд мероприятий по оказанию помощи населению районов, пострадавших от неурожая.

Организованы с декабря 1946 г. пункты питания с ежедневным одноразовым отпуском горячей пищи для 151 тыс. детей;

В марте 1947 г. в 14 областях организуются дополнительно пункты питания с отпуском ежедневно одноразового горячего питания для 266 тыс. человек.

С января 1947 г. потребительской кооперацией организовано в сельской местности 4 тыс. 036 столовых, также с ежедневным одноразовым отпуском горячей пищи для крайне нуждающегося населения.

Однако оказываемая населению помощь питанием является недостаточной.

По данным Министерства здравоохранения УССР в течение февраля зарегистрировано свыше 300 тыс. больных дистрофией.

Эти обстоятельства вынуждают нас просить Вас, товарищ Сталин, о принятии с апреля месяца на пайковое снабжение хлебом в сельских местностях дополнительно 636 тыс. человек, об увеличении контингентов детских домов и о выделении 300 тыс. продовольственных пайков для оказания помощи больным дистрофией.

С апреля месяца дополнительная потребность в пайковой муке для этих целей составляет 4 тыс. 260 т.

При том прилагаем расчеты и проект постановления.

Л. КАГАНОВИЧ, Н. ХРУЩЕВ

**Кількість громадян південних і східних теренів України,
що померли внаслідок дистрофії (тис. чол.)**

Категорія	Хворі (у тяжкій формі)	Госпіталізовано	Померло
Станом на 10 березня 1947 року			
Дорослі	42402	26000	15535
Діти	183183	11109	4373
Всього:	60785	37109	19968
Станом на 20 березня 1947 року			
Дорослі	42241	28203	16325
Діти	1566	114998	445
Всього:	44907	39701	16770
Станом на 31 березня 1947 року			
Дорослі	37572	36562	16750
Діти	38272	13457	205
Всього:	65844	50019	18809
Станом на 5 квітня 1947 року			
Дорослі	93865	44938	18695
Діти	«7673	14553	2528
Всього:	181538	59491	21223
Травень 1947 року (за один місяць)			
Загальна кількість (поділу не було)	66155	15350	699
Станом на 1 червня 1947 року			
Всього:	769916	96848	24168

Загальна кількість хворих, госпіталізованих і померлих під час голодомору		
Хворих	Госпіталізовано	Померло
3203145	298518	101637

Кількість випадків канібалізму на території України у 1947 році

Станом на	Зафіксовано випадків	Кількість з'їдених трупів	Притягнуто до відповідальності
10 березня	29	47	23
15 березня	49	68	30
20 березня	54	Немає даних	Немає даних
25 березня	58	81	32
30 березня	66	97	41
5 квітня	75	107	53
15 квітня	89	125	69
30 квітня	99	138	84
30 травня	115	164	18
30 червня	130	189	132

Особая папка
ПБ-134/1
11/VII — 47г.

**ПРОТОКОЛЬНО
О ПЛАНЕ ХЛЕБОЗАГОТОВОК С УРОЖАЯ 1947 г.**

Совет Министров Украинской ССР и Центральный Комитет КП(б) Украины принимают полностью как реальный, установленный Советом Министров Союза ССР и ЦК ВКП(б), план хлебозаготовок с урожая 1947 года в размере 444.700 тыс. пудов.

Для неперемного обеспечения выполнения установленного государственного плана хлебозаготовок по Украинской ССР, учитывая условия, сложившиеся в отдельных районах, особенно южных областей УССР, считать за необходимое довести областям УССР увеличенные против установленного плана задания по хлебозаготовкам на 22.300 тыс. пудов.

За: Каганович
Патолічев
Коротченко

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 16. — Спр. 32 — Арк. 267.

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У ТОВАРИЦЮ КАГАНОВИЧУ Л.М.

Сталинский обком КП(б)У сообщает, что в колхозе им. Челюскинцев Буденновского района покончила жизнь самоубийством через повешение колхозница Ченцова Ольга Назаровна, 48 лет, беспартийная.

Причины ее самоубийства явились, якобы, следующие:

гр. Ченцова 29 июля похитила с колхозного тока 2,2 кг. пшеницы, с которой она была задержана. После чего председатель колхоза т. Коваленко, секретарь парторганизации Крупенич, агитатор райкома партии т. Пидоря и член ВКП(б) Сушицкий самочинно и незаконно проводили у нее на квартире обыск. При обыске обнаружилось ячменя 8 кг. и пшеницы 7 кг., которые были у нее отобраны, после чего они начали ей угрожать и запугивать тем, что о краже ею пшеницы будет дело передано в суд, что она получит 10 лет тюрьмы, а имущество ее будет конфисковано.

Установлено, что отобранный у нее ячмень был намолот с колосьев, собранных с убранныго поля, а пшеница получена авансом на трудодни.

По делу самоубийства гр. Ченцовой ведется следствие и на бюро обкома КП(б)У будет обсужден этот вопрос.

Секретарь Сталинского обкома КП(б)У СТРУЕВ.
Передано из Сталино по ВЧ Ю.УШ. 1947 г.
Передал СИНИЦА
Приняла ДОБРОВОЛЬСКАЯ

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 23. — Спр. 4961. — Арк. 46.

Серия "Г"

**СОВЕТ МИНИСТРОВ СОЮЗА ССР
ТОВАРИЦЮ СТАЛИНУ**

Докладываем Вам о принятых мерах по выполнению Ваших указаний в директиве от 15.IX:

1. Немедленно 15-го в 3 часа дня было созвано заседание Политбюро, на котором была зачитана Ваша директива, обсуждены и намечены меры по обеспечению ее выполнения.

Кроме названных, совершенно правильно, в Вашей директиве областей, мы отметили как плохо ведущие хлебозаготовки дополнительно следующие области — Винницкую, Каменец-Подольскую, Николаевскую, Измаильскую и Черновицкую.

Нами указано местам на все возможности быстрого и точного выполнения Ваших указаний, а именно:

началась уборка кукурузы, под которой на Украине имеются большие посевные площади. Немедленная и правильная организация охраны кукурузы от хищения, ускоренная и энергичная уборка кукурузы и сдача ее на осыпные пункты дает полную возможность немедленно, уже в 4-й пятидневке резко поднять сдачу хлеба государству.

Сосредоточение лучших сложных молотилок в колхозах, не закончивших молотьбу, прикрепление к каждой молотилке действительно серьезных работников, поднятие производительности молотилок и усиление молотьбы дают полную возможность немедленного поднятия темпов сдачи зерновыми культурами — пшеница, рожь, просо, гречиха, ячмень и другие.

Установка молотилок под навесы, постройка токов и зерносушилок гарантирует бесперебойный обмолот и сушку зерна даже при плохой погоде, тем более, что все данные говорят за то, что в ближайший период времени погода должна быть благоприятной. ЦК КП(б)У и Совет Министров УССР:

1. Установили следующие суточные задания по сдаче хлеба по каждой области (в тыс. пуд.): Киевской — 400,0, Винницкой — 600,0, Каменец-Подольской — 225,0, Полтавской — 550,0, Кировоградской — 700,0, Одесской — 380,0, Николаевской — 190,0, Херсонской — 200,0, Запорожской — 400,0, Днепропетровской — 700,0, Сталинской — 300,0, Ворошиловградской — 400,0, Житомирской — 180,0, Черниговской — 180,0, Сумской — 220,0, Станиславской — 40,0, Черновицкой — 75,0.

Обязали обкомы партии и облисполкомы немедленно преподать районам такие же суточные задания по сдаче хлеба по каждому району, а район — по колхозам и совхозам.

2. Утвердили по каждой области конкретные суточные задания по уборке и вывозке кукурузы, по молотьбе, по выделению автотранспорта и лошадей для вывозки хлеба:

по уборке кукурузы (в тыс.га): Киевской — 3,0, Винницкой — 8,0, Каменец-Подольской — 3,0, Полтавской — 10,0, Кировоградской — 8,0, Одесской — 15,0, Николаевской — 7,0, Херсонской — 7,0, Запорожской — 10,0, Днепропетровской — 15,0, Сталинской — 6,0, Ворошиловградской — 4,0, — всего 94,0:

по обмолоту (тыс.га в сутки) Киевской — 20,0, Винницкой — 18,0, Каменец-Подольской — 15,0, Полтавской — 15,0, Кировоградской — 12,0, Одесской — 8,0, Николаевской — 5,0, Харьковской — 12,0, Херсонской — 6,0, Запорожской — 2,0, Днепропетровской — 10,0, Сталинской — 5,0, Ворошиловградской — 12,0, Житомирской — 15,0, Черниговской — 15,0, Сумской — 13,0, — всего — 183,0.

3. Командировали в области работников центра, в том числе в Днепропетровскую кроме т. Гречухи — т. Коротченко, в Кировоградскую — тт. Корнийца и Старченко, в Запорожскую — т. Мельникова, в Херсонскую — т. Калашникова и т.д., кроме того дали задание областям укрепить состав уполномоченных областей в районах и послали дополнительно людей к молотилкам и на уборку кукурузы.

4. Мы твердо уверены, что Ваша директива будет выполнена и план хлебозаготовок по Украине будет безусловно выполнен.

Н. ХРУЩЕВ, Л. КАГАНОВИЧ

№7/68

Киев, ЦК КП(б)У, 17.IX.47 г.

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 23. — Спр. 4026. — Арк. 390-392.

ТОВАРИЦУ СТАЛИНУ

Докладываем:

За 4-ю пятидневку сентября заготовлено 16825 тыс. пудов — на 2755 т. пудов больше, чем за 3-ю пятидневку, когда поступило 14070 т. пудов. На 22-е сентября закончили план хлебозаготовок следующие области Украины:

Харьковская

Одесская

Львовская

Дрогобычская
Тернопольская
Ровенская
Станиславская
Закарпатская
23-го заканчивают выполнение плана хлебозаготовок Киевская
и Волынская области. Принимаем все меры к тому, чтобы план был
выполнен по всей Украине.

Л.КАГАНОВИЧ
Н.ХРУЩЕВ

№1/69

Передано по ВЧ

23.IX. в 17-10.

ЦДАГОУ: Ф.1. — Оп. 23. — Спр. 4026. — Арк. 393.

МОСКВА, КРЕМЛЬ ТОВАРИЩУ СТАЛИНУ И.В.

Докадываем Вам, дорогой товарищ Сталин, что колхозы, совхозы и крестьянские хозяйства Украинской Советской Социалистической Республики, выполняя социалистические обязательства и обещания досрочно, данные Вам 9 октября 1947 года, выполнили государственный план хлебозаготовок без гарнцевого сбора на 101,3%. Сдача хлеба государству сверх плана продолжается.

Успешное выполнение плана хлебозаготовок является результатом Вашей лично, товарищ Сталин, отеческой заботы о колхозах и колхозниках Украины, большой помощи, оказанной партией и советским правительством Украине семенами, продовольствием, сельхозмашинами, горючим.

Колхозники, колхозницы, работники МТС и совхозов, специалисты сельского хозяйства и крестьяне западных областей ответили на Вашу заботу и помощь героическим трудом, высокой сознательностью...

(В документах збережено їх стиль і орфографію).

Іван Кушніренко (уривок з роману "Сиві жита")

Частина третя

ТРУДНІ ДНІ

І вдови плакали, кричали діти "папи",
А на сніданок — жолудні одні.
І в гарбах пнулися скелети-шкапи,
Худі, немов колгоспні трудодні.

(В. Симоненко. "47-й рік")

1.

...Катерина Горлиця уважно слухала виступаючих на районній нараді передовиків, на яку буркунівці пробилися двома кінними саньми через замети, що їх наставили рясні січневі снігопади, і прикидала в думці, що треба зробити ланкою, щоб добре і якісно підготуватися до весняних польових робіт. Коли наприкінці наради зачитували текст Звернення до всіх колгоспників, трактористів, робітників МТС і радгоспів району, вона розкрила блокнот і дещо занотувала (буде для бесіди із виборцями). А сама слухала: "Колгоспи району в 1946 році освоїли 88 процентів рільної землі. Навіть в умовах посушливого літа (останні два слова підкреслила) ми зібрали непоганий урожай... Більшовицька партія і радянський народ роблять все, щоб скоріше покращити матеріально-побутові умови для трудящих (останнє речення виділила жирними буквами і поставила знак запитання)... В минулому 1946 році ми відвоювали урожай у природи ("А це і справді так, — написала. — Але де його поділи? Забрали в того, хто його виростив". — Поставила кілька запитальних знаків, та трішки подумала і густо закреслила)... Наші завдання полягають в тому, щоб у 1947 році домогтися освоєння колгоспами рільної землі на 92 проценти і зібрати середній урожай зернових культур не нижчий як по 14 центнерів з гектара... Треба до 20 січня повністю очистити до посівної кондиції зерно і не пізніше, як до 9 лютого закінчити ремонт всього сільськогосподарського інвентаря, вивезти в поле побільше гною і організувати збір місцевих добрив, щоб внести їх весною в ґрунт.

Завдання полягають також в тім, щоб в кожному колгоспі були повністю укомплектовані бригади, ланки, за якими закріпити ділянки, щоб всі знали, де саме і яку культуру вони будуть сіяти".

— Це правильно, приїдемо додому і нехай Дмитро Литвиненко скликає бригадні збори, весна — не за горами.

Наступного дня вранці довелося поспішати у колгоспний клуб на передвиборні збори. Він зустрічав буркунівців, прикрашений портретами вождів більшовицької партії та радянського уряду, передвиборними лозунгами і плакатами.

Збори відкрив голова колгоспу, він же секретар партійної організації, Маркіян Тихонович Сологуб.

— Товариші колгоспники! Я вношу пропозицію висунути першим кандидатом у депутати до Верховної Ради УРСР - Великого Сталіна, — висловив загальну думку (як зауважив Сологуб) всіх колгоспників голова Буркунівської сільради Макар Дем'янович Голобля. Його пропозицію підтримали присутні бурхливими оплесками.

— А я пропоную, — підвівся із заднього ряду Дмитро Литвиненко, — висунути кандидатом в депутати і соратника товариша Сталіна, Секретаря Центрального Комітету КП(б)У-Микиту Сергійовича Хрущова. — Ці слова присутні зустріли овацією, а Панько Чабан лише скривився і нахилив голову, щоб сусіди не бачили виразу його очей та скептичної посмішки.

— Отже, все заново починається, — думала Катерина, пригадуючи вірш відомого поета "Перший кандидат":

"Одгриміли, одгули гармати,
Світить сонце радісно з висот,
В свій парламент першим кандидатом
Висуває Сталіна народ".

А чи знають вони про наближення голоду в Україні?: - замислилась, слухаючи слова привітальних листів Й. В. Сталіну і М. С. Хрущову, в яких збори прохали їх дати згоду балотуватися по Буркунівському виборчому округу.

Увечері вдома Тарас порадував приємною звісткою: у районній газеті повідомляли, що Рада Міністрів СРСР постановила дозволити всім колгоспам і колгоспникам районів, що виконали по району в цілому державний план заготівель хліба з урожаю 1946 року, вільний продаж хліба на сторону протягом першої половини 1947 року до початку збирання нового врожаю.

— Слава Богу, — промовила, — тепер у кого будуть гроші, то зможуть купити децицю хоч на базарі.

— Воно то так, — почухав потилицю чоловік, — але побачимо, що з того буде.

Через деякий час у тій же газеті повідомлялося, що народний суд 1 лютого 1947 року розглянув справу по обвинуваченню громадян (іде

п'ять прізвищ), які займалися систематичною спекуляцією сільськогосподарських продуктів та промислових товарів. Скуповуючи товари на ринку раймістечка і в колгоспах району, перепродували їх по спекулятивних цінах, відправляючи в м. Осипенко, Дніпропетровськ, Сталіно. Там же скуповували промислові товари (мануфактура, трикотаж та інший крам) і перепродували теж по спекулятивних цінах. І засудив суд їх від 7 до 5 років позбавлення волі з конфіскацією майна кожного.

— От тобі і вільна торгівля, — невесело посміхнувся Тарас — А у вас що? — зустрів запитанням дружину, коли та надвечір увійшла з дітьми в хату.

— Так, як сказав Маркіян Сологуб, снігозатримання на полях є одним із важливіших заходів у боротьбі за високий урожай, то займалися сьогодні снігозатриманням. Разом із Марійкою Сокіл, Сашкою Сологуб, Клавкою Прищ, Марфою Палій, Варварою Повстюк, Валентиною Рябою та Палажкою Куц ставили на озимих щити, використовували і хмиз. Намерзлися від душі.

— А як Прищиха? — поцікавився.

— І не питай. Худа, аж чорна від переживання: від чоловіка ні слуху, ні духу. А на шиї у неї троє малолітніх дітей.

— Тяжко їй, — погодився. — Ти хоч словом її підтримуй і то легше буде.

— Ходить, як у воду опущена і Валентина Ряба. Плаче та косує на Варвару Повстючку, а воно і тій урвалося. А у вас що?

— Те, що і у вас: женемо ремонт тракторів та сільгоспінвентаря, говоримо про вибори.

* * *

Морозного лютого дня звістка, що пленум райкому КП(б)У вирішив провести збір насіння у колгоспників, трактористів, комбайнерів, робітників і службовців МТС та радгоспів для збільшення посівних площ, розбурхала сільчан.

— До яких пір знущатимуться з нас? — обурювалися буркунівці. — Самим їсти нічого, а ще й останнє віддавай.

Зачувши про ці настрої, на бригадне подвір'я прибули Маркіян Сологуб, Макар Голобля та Пилип Зуб.

— Ви що тут контру розводите? — з лайкою накинулися на колгоспниць з ланки Катерини Горлиці. — В тюрму захотіли? Ану, Кате-

рино, і ти, Марфо, запрягайте волів та коней і гайда по дворах насіння збирають.

— Та чи ми супостати, — запротестувала Марфа, — щоб у людей останнє відбирати. Нікуди я не поїду.

— Ах ти, с..., — підлетів до неї лихий Зуб, — негайно забрать цю контру, — гукнув оперуповноваженому Михайлову, — і в район, там навчать, як любить Радяду і виконувать постанови партії.

— Людоньки, що ж це робиться? — зайшлася в розпачі вдова. — Чого ж ви мовчите? — Але присутні, похиливши голови, ховали очі в землю.

Коли сани з Палійкою забовваніли селом, Дмитро Литвиненко наказав стривоженому жінкам: "Ану, "дівчата", запрягайте і гайда по дворах. Беріть, хто скільки дасть. — А ти, Горлице, записуй, бо соціалізм — це облік і контроль", — невесело посміхнувся.

— Що за життя настало? — думала Катерина, тримаючи в руках віжки. Доїхавши до свого двору, зупинила коней і невеселою походою пішла до хати, що глипала до неї замерзлимими шибками. Ступила в комірчину і задумалась: "Що віддавати, як і самим їсти нічого?" Важко зітхнула, взяла клунок із кукурудзою (отримала додаткову оплату за рекордний урожай качанистої) і вийшла на подвір'я. Подивилася на сонце, що тускло пробивалося крізь сірі хмари, побачила біля воріт своїх "дівчат": Марійку Сокіл, Сашку Сологуб, Палажку Куц, що, зіпершись на тин, чекали її, і так зробилося кривдно і порожньо на душі, що не зчулася, як давучкі сльози побігли по щоках. Несла клунок, ніби своє серце, боячись упустити і розбити.

— Марійко, — обізвалася до дівчини, — запиши: "Горлиці обрвовільно здали десять кілограмів зерна кукурудзи", — а в самої сльози, як горох, порскали з очей. Коли поклала клунок на сани, глянула на зажурених подруг: "Куди тепер?"

— А хто його знає, — стенули ті плечима і опустили очі.

— Давайте потихеньку їхати та гукати до людей, запропонувала, — може, хто відгукнеться.

Але охочих добровільно віддавати свій трудно зароблений хліб було мало. Сологуб і Голобля ходили злі і невдоволені: виконання рішення пленуму райкому партії зривалося.

— Завтра направляйте активістів, комсомольців по дворах, — лаявся у телефонну трубку перший секретар райпарткому Кривуля, — і давайте додатковий посівматеріал. А незадоволених відправляйте у буцигерню.

Після "керівної" вказівки у Буркунівці кілька днів стояв крик, лемент, лилися сльози і чулися погрози. А у дворі Гаврила Троценка зчинилася бійка і господар вилами трійчатими проштрикнув бушлат об'їждчику Семену Вороні, який хапав усе, що під руки попадало.

— Ну, за це згноять чоловіка в тюрмі, — хитали головами буркунівці, бачачи, як зв'язаного, з підбитим оком тягли того до підводи Зуб з Михайловим. Ті, що так говорили, були близькі до істини.

2.

День виборів до Верховної Ради УРСР був нерадісним для буркунівців. Рано-вранці Катерина і Тарас Горлиці мовчки зібралися і попрямували до сільського Будинку культури.

Північний вітер, що дує з поля, примушував ховати щоки в комірці ватних солдатських бушлатів, що їх влітку виміняли у циган. Бушлати децю рятували від вітру та морозу, який сердито порипував під підошвами кирзових чобіт.

Стіни виборчої дільниці, як і торік, прикрашали червоні лозунги "Хай живе партія Леніна-Сталіна — натхненник і організатор наших перемог!", "Хай живе Сталін!", "Хай живе колгоспний лад - основа нашого щасливого життя!" Прочитавши їх, Катерина тільки головою похитала і мовчки опустила бюлетені у виборчу урну, за нею теж саме зробив чоловік.

— Доброго ранку, — привітався до них Назар Ковінька, коли почали прямувати до виходу.

— Здрастуй, козаче! — Тарас потис тверду руку юнака. - Як справи?

— Та оце вперше прийшов віддати свій голос, - почав хлопець.

— Молодець. А як баба Домаха?

— Дуже погано, — опустив голову. — Лежить і не встає. Майже нічого не їсть.

— Не падай духом, — обійняв за плечі. Люди в біді не залишать, Ну, йди, голосуй, — відштовхнув від себе юнака, з яким працював у бригаді МТС.

Аж тут нагодився і Макар Голобля.

— Ви вже проголосували? — кинувся до Горлиць. — От і добре. Тоді мерщій ідіть до Прищів, бо вони вчаділи. Чи то Клавка рано заслінку в димарі закрила, чи то в печі розгорілося, як вона і діти послули. А тільки сталася біда. Клавку і п'ятнадцятирічного Митька одвалали люди, а з

меншенькими семирічним Паавликом та дванадцятирічною Катрусєю сталася трагедія. І через це Клавка ніби не сповна розуму.

Несподіваний, підступний удар приголомшив буркунівців, похилив їх голови ще нижче до землі. Заставив задуматися: а для чого живемо на цій землі, для чого топчемо ряс на білому світі?

Як не важко копати мерзлу землю (і ломами били, і солону палили, щоб розтала), а поховали братика і сестричку в одній могилі, а матір ледве встигли перехопити Тарас Горлиця та Євген Мартинюк, яка намагалася кинутись слідом за навіки заснулими малими пташенятами.

Похорони, біль, розпач поселилися в серці згорьованої матері. За кілька днів Клавдія із чорнявої молодиці стала сивою розкуйовдженою бабою з палаючим навидючим поглядом. Дивились люди і головами хитали: "Ой, не жилець вона більше на цьому світі". І жаліли Митька, що неждано-негадано при живих батьках став сиротою.

А через тиждень знову поповзла, як гадина, Буркунівкою новина про сім'ю вдови Варвари Повстюк.

Всі знали, що бідує вона з трьома малолітніми дітьми, знали і те, що виручав їх, коли бригадирствував Мусій Рябий. Тому зимою їм зовсім стало непереливки. Кілька днів у хаті не бачили нічого їстівного. І мати кидалася у пошуках виходу із глухого кута.

Того дня підхопилася рано. Радіо на кухні ще тільки виводило перші слова широковідомої улюбленої радянським народом пісні "Хорошо в стране Советской жить". "Я другой такой страны не знаю" — натхненно співав артист, — "где так вольно дышет человек", "От Москвы до самых до окраин". — Ай справді, — думала Варвара, — іншої країни я не знаю, де б з голоду вмирали діти. І блюзнірськи звучали подібні пісні.

Подивилася на своїх діток, що, як колоди, лежали на печі і мовчки чекали чи то смерті, чи то дива. Знітивши серце, одягнулась, на ноги взула старі латані-перелатані валянки, обмотала зверху ганчір'ям і взяла у руки мішок.

— Що буде, те і буде, а піду до колгоспної скирти, - вирішила, - може зерна натрушу з полови та хоч якусь бовтанку приготую дітям.

Скрадаючись і оглядаючись, непомітно наблизилась у передранковій імлі до скирти. Там почула людські притишені голоси і вовтузіння. Виглянула і угледіла кількох жінок із сусіднього хутора, які щось рубали і клали в мішки. Наблизилась до них і все зрозуміла: вони ділились здохлим конем.

— Голубоньки! — впала перед ними на коліна, — будь ласка, вділіть і мені хоч шматочок: вдома троє дітей з голоду пухлі лежать.

— А це ще хто? — Кинулась одна з жінок із сокирою в руці. — Викаже нас владі, то може краще і її разом з конем, — диким поглядом пронизувала Варвару.

Чи ти сказилася? — Перехопила руку із сокирою напарниця. — Чи не бачиш, що це така, як і ми, бідолаха. Від почутих слів жінка у старій солдатській шинелі з відірваним хлястиком, ніби прийшла до тями, і опустила руку, а великі сльози покотилися по впалих щоках.

— Пробач, сестро, — нахилилася до Варвари, — через це собаче життя ледве не дійшла до гріха. На шматок конини та неси дітям.

— Ой, чи вони там хоч живі? — стрепенулась Варвара.

— На і від мене, — подала і друга жінка шмат кінської ноги. — І ніде нікому ні слова.

— Спасибі вам, сестроньки, — дякувала рятівницям. Конину, яка тоді врятувала сім'ю вдови Варвари Повстюк, діти та й сама мати більше ніколи і в рот не візьмуть, така вона їм буде огидна, як і думка про штучний голод 1946-1947 років у наших хлібних краях.

Суботнього дня Катерина Горлиця стрілася на сільській вулиці з вчителькою Пашою Іванівною, яка неквапливо поверталася з магазину. Подивилася на неї молодиця і серце зайшлося від жалю. Колись високе молоде чоло, тепер порізане глибокими зморшками, струнка постать згорбилася, демісезонне блаженське пальтечко продував холодний вітер. З-під старого, але чистого пухового платка, вибилося пасмо сивого волосся, в руках тримала плетеного кошика, накритого білим рушником.

Зупинилися, привіталися і слово по слову зав'язалася невимушена розмова, яка відкрила Катерині серце вчительки, її сподівання і тривоги. Крутилися вони навколо теми навчання і виховання дітей. ("Хлопчики і дівчатка стали нервові, худі і голодні. Вчора Галинка Волосяна з третього класу на уроці знепритомніла від недоїдання. А Петько Мартиненко плакав, що батько пішов у місто до дядька Миколи за продуктами і вже тиждень як його немає").

— А що чути від Федора Никифоровича?

— У Сибірі ліс валить, — зітхнула. — Спасибі вам, Катериню Степанівна, за добре серце, — подякувала. — Але буду іти, бо важко стояти на вітрі.

— А чи у вас хоч продукти які є? — вирвалося.

— Дякую, — подивилася на молодицю. — Є. Сестра Федора Ни-
кифоровича трішки підкинула.

— Як вона?

— Бідує. З дочкою в колгоспі.

Попрощалася з вчителькою і подумалось їй, що то не дружина репресованого директора школи неквапливо, боячись підсковзнутися на льоду, ступає сільською вулицею, а сама їхня доля, сама ненька-Україна, згорьована, упосліджена, але незломлена духом. І вогник надії затеплівся у серці: раз є такі горді люди, то переживемо цю трикляту голодну зиму, а за нею піде весна, а там і до літа недалеко.

Мрії-думки швидко летять, а події розгортаються за своїм сценарієм.

Ще лютували снігові завії й морози, але поступово сонце почало підніматися на небосхилі все вище й зінколи дули південні вітри, що, як завжди, несли із собою дощі і відлиги. І, коли в степу поменшало снігу, буркунівці, хто був ще ходячий, потяглися на торішній буряковий лан. Закоцюрбленими руками, а дехто й лопатами вигрібали, виколупували із холодної землі мерзлі буряки, що зосталися від осіннього збирання. Та і тут голодним людям не давали роздобути хоч якогось харчу уповноважені Михайлов та Зуб.

— Ану, — лютували, здіймаючи шкіряні батоги над головами виснажених недоїданням буркунівців, — зась, колгоспне добро красти. — Та ми вас усіх у міліцію, в Сибір відправимо. Це ж прямий підрив Радянської влади.

Доведені до відчаю, озвірілі мужики не побоялися батогів і стягли Пилипа Зуба із розгаряченого коня, що топтався у снігу, перемішаному з грязюкою, дико водячи налитими кров'ю очима. А Михайлов панічно утік з бурякового лану. Потовченого кулаками та ногами Зуба кинули, мов собаку, і потяглися, як журавлі, додому, несучи, хто в мішку, хто в торбині, твердий, як камінь, мерзлий буряк, не думаючи про безпеку, а про голодних дітей і батьків.

Коли поминули місток через Янчул, Панько Чабан і Сидір Кожух звернули на ледь протоптану в березі стежинку, що йшла поміж очеретами і торішніми бур'янами, а Прокіп Похила та Іван Журавель подалися головною вулицею села. Тут їх і перестріли Михайлов, Сологуб та Голобля із комсомольськими активістами Миколаю Очкурем та Якимом Сідалом, які в руках тримали мисливські рушниці.

— Лови їх. В'яжи, — побачивши чоловіків, що пнулися проти вітру в село, — загукав Михайлов до молодих посіпак.

Ті не заставили себе довго прохати і кинулися до похмурих чоловіків, що понуро стояли, тримаючи в руках мерзлі буряки.

Так і запишемо: затримані з речдоказами, — єхидно захіхікав Михайлов. — А якщо додамо, що й Зуба побили при ісполненні, то виставить Соловків на все життя.

* * *

Одного ранку Катерина Горлиця заглянула в кладовку і зажурилася: борошна було з півмішка, мисочка квасолі, а в погрібі — пара відер картоплі. — Прийде весна і що тоді садити на городі? — взялася за голову.

— Що, батьку, будемо робити? — запитала Тараса, що збирався в тракторну бригаду. — З таким запасом продуктів навряд чи дотягнемо до весни.

— Треба іти до Сологуба, може, що випише, — відповів, затягуючись самосадам.

Ходіння до голови колгоспу виявилось марним.

— Нічим я не можу, Катерино, тобі допомогти. В коморі одні миші бігають, — невесело посміхнувся Маркіян Тихонович.

3.

В самому кінці зими подався Тарас Горлиця, прихопивши Катерину шаль та свій довосний шевйотовий костюм, у гості до фронтового побратима Богдана Климчука.

— Може, хоч там щось виміняю на продукти, — казав дружині, збираючись в дорогу.

— І треба їхати, — обзивалась Катерина, — і боюся. Дорога далека: де ми, а де Львівська область? А босоти розвелось по залізницях та лісах!

— Не каркай, — хмурился. — Люди їздять у Західну Україну, то і зі мною нічого не станеться.

Прощаючись, обійняв Катерину, що мовчки витирала сльози, поцілував Соню і Миколу в щічки, зітхнувши промовив: "Бувайте здорові! Через тиждень ждіть з гостинцями".

Рипнули за ним двері, а в Катерини в душі ніби серце обірвалося, ніби вийняли його звідти, і воно безперервно кровоточило. Що не робила чи дома, чи в ланці, а думками з чоловіком: де він? Що з ним?

А гурт буркунівців, серед яких і Тарас Горлиця, товарняком прямував на захід. За пачку махорки упустив їх у напівпорожній вагон, де були тюки сіна, вусатий провідник.

— Розполагайтесь, — захоочував, — та тільки не паліть, бо згоримо. Дорога наша на Тернопіль. А там до Львова — рукою подати.

Натомлені чоловіки і, не підвечерявши чим Бог послав, попадали на тюки і майже відразу провалились у глибокий сон. Скільки вони спали, Тарас не пам'ятає, прокинувся від тиші і хропіння товаришів.

Перш за все помацав під головою: чи речовий мішок на місці? А тоді зрозумів, що вагон стоїть. Припав до бічної шпарини і побачив велику станцію, переплетену залізничними коліями.

— Приїхали, — пошепки почав будити Євгена Мартинюка та Кузьму Овчаренка. — Вставайте!

— Що таке? — потягнувся пишновусий Кузьма, аж суглоби затріщали.

— Стоїмо на станції. А де, не второпаю, — обізвався Тарас.

— А де провідник?

— Не знаю.

— Максиме Славовичу, — Кузьма погукав вусатого провідника.

— Ти де?

Але на його слона ніхто не відгукнувся.

— Це мені не подобається, — прокашлявся і Євген Мартинюк, шукаючи в темряві свій мішок. — Де ж він подівся? — лаявся чоловік, обмацуючи тюки.

— Хто? Провідник.

— Та який провідник. Туди та перетуди, — лютував Мартинюк, не знаходячи мішка.

— Так і я свого не знаходжу, — втрутився в розмову Кузьма, — Ну й діла. Оце поспали і підїхали, — розводив ручищами.

Обмацали тюки, облазили вагон, а мішків не знайшли. Ніде не було і провідника.

— Ну й паразит, — лаялися чоловіки. — Попадеться, уб'ю і рука не здригнеться, — нахвалявся Кузьма. — Обкрутив нас, як сам схотів, а ми і вуха розвісили. Осли неотесані. Що ж його тепер: чи додому повертатися, чи далі їхати?

Відсунули засув на дверях (вони були напіввідчинені): "От, гад, хоч двері не закрив", — і побачили, що їх вагон стоїть в тупику: ні парова, ні вагонів не видно.

— Що ж, хлопці, — промовив Тарас, — прийдеться тюпати у вокзал. Там перебудемо до ранку, а тоді видно буде.

Лихі, як чорти, попрямували до освітленого вокзалу. Не заходячи в приміщення, побачили, що воно аж кишить від людей, що сиділи і лежали на клунках, на дерев'яних лавах.

ТЕРОР ПРОТИ НАРОДУ

Завершення громадянської війни (1918-1921 рр.) принесло народові України встановлення більшовицької диктатури, яка здійснювалась від імені пролетаріату. Ревкоми замінили радами. 18 лютого 1921 року перший губернський з'їзд сформував Олександрівський виконавчий комітет — губвиконком. Повітові й волості виконкоми підпорядковувалися губернському. Якщо у першій половині 1921 року в Запорізькій губернії були створені виконкоми рад і комітети незаможних селян, то в Гуляйпільському повіті цей процес ще тривав. Новостворений апарат виконував роль додатка репресивної системи.

В цей час було розгорнуто кампанію "по викачуванню буржуазії і куркульства з міст і сіл і розшаруванню села за класовою ознакою на куркуля і бідняка". На початку 20-х років двадцятого століття на території губернії стають повсюдними судові процеси проти колишніх поміщиків і куркулів. Їх виселяли із займаних будинків, засилали, засуджували до ув'язнення.

Під "куркулями" та "бандитами" передусім розуміли тих, хто займав антирадянську позицію. Це були колишні повстанці, члени махновської Революційної армії. Над ними першими було занесено сокиру червоного терору.

В цей час на території нашої губернії було створено цілу мережу силових структур (Постійна губернська військова нарада з питань боротьби з бандитизмом, такі наради були в повітах і районах; міліція, надзвичайна "трійка", революційний трибунал. У листопаді 1920 року при губернському відділі юстиції створили підвідділи судово-слідчий і каральний. Такі підвідділи були і в Гуляйполі). Вони вершили "революційний суд".

Першими під радянську репресивну машину потрапили члени інших політичних партій, представники "старої" інтелігенції, колишні білогвардійці, махновці і т. д.

РЕПРЕСІЇ

В 30-х роках минулого століття в районі за неповними даними було заарештовано 622 особи. В підрахунок не увійшло виселення селян під час колективізації, тобто в результаті так званого розкуркулення.

1921-й рік

Зінченко Прокіп Сергійович, 1898 р. н., с. Гуляйполе, українець, освіта середня. Службовець Райвно у с. Гуляйполі. Заарештований 16 травня 1921 року. Звинувачення: підозра в контрреволюційній діяльності. Судовою "трійкою" ВУНК (ВУЧК) 11 грудня 1921 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1991 році.

Мартиненко Петро Андрійович, 1891 р. н. (чи 1895), проживав у с. Червоному, українець, освіта початкова, хлібороб. Гуляйпільським повітовим політбюро боротьби з контрреволюцією 13 серпня 1921 року відібрана підписка про невиїзд, 25 серпня 1921 року - замінена арештом. Колегією Гуляйпільського повітового політбюро 28 серпня засуджений до 5 років позбавлення волі.

1930-й рік

Вирок виносила Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР за ст. 54-10 і 11 Кримінального Кодексу УРСР. Звинувачення: проводили антирадянську агітацію, виступали проти кампаній на селі, закликали не виконувати план хлібоздачі тощо. Вислалась на спецпоселення в Північний край.

Деркач Олексій Ілліч, 1895 р.н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник в с. Санжарівці. Рішенням від 16 березня висланий у місця спецпоселення Північного краю на 3 роки.

Клименко Іван Маркович, 1895 р. н., с. Успенівка. Диякон Успенівської церкви. Рішенням від 11 червня висланий на спецпоселення до Північного краю на 3 роки.

Лютій Сидір Тихонович, 1873 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. Вироком від 19 грудня висланий на спецпоселення Північного краю на 3 роки.

Макуха Прохор Трифонович, 1868 р. н., с. Воздвижівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 16 лютого на 3 роки висланий на спецпоселення Північного краю.

Піддубний Василь Семенович, 1897 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник. За постановою від 16 березня висланий на спецпоселення до Північного краю на 3 роки.

Полупан Каленик Васильович, 1889 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник в с. Зелений Гай. За постановою від 16 березня висланий на спецпоселення Північного краю на 3 роки.

Соколовський Микита Савич, 1867 р. н., с. Воздвижівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 16 лютого висланий у місця спецпоселення Північного краю на 3 роки.

Соколовський Митрофан Микитович, 1892 р. н., с. Воздвижівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 12 лютого позбавлений волі на 3 роки.

Федоренко Омелян Григорович, 1875 р. н., с. Воздвижівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 19 грудня висланий на 3 роки у Північний край.

Шило Олексій Григорович, 1888 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 16 березня висланий на 3 роки в місця спецпоселення Північного краю.

Шрамко Филімон Андрійович, 1889 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник с. Ново-Запоріжжя. За вироком від 10 квітня висланий на спецпоселення на 3 роки у Північний край.

Штепа Кирило Павлович, 1881 р. н. Селянин-одноосібник х. Запорожець. За вироком від 13 січня позбавлений волі до 3 років.

Золотаренко Лука Спиридонович, 1893 р. н., с. Санжарівка, українець, освіта початкова. Селянин-одноосібник на хуторі Вороний Великоновосілківського району Донецької області. Заарештований 4 січня 1930 року. Звинувачення: колишній поміщик, у 1919 році служив у білогвардійському каральному загоні. "Трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 квітня 1930 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку та місце поховання невідомі. Реабілітований у 1990 році.

Пилипенко Іван Ількович, 1897 р. н., с. Успенівка, українець, освіта початкова. Селянин-одноосібник с. Успенівки. Заарештований 10 лютого 1930 року. Звинувачення: був членом карального загону білогвардійців. "Трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 квітня 1930 року засуджений до 8 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Сливка Степан Дмитрович, 1877 р. н., с. Туркенівка, українець, освіта початкова. Селянин-одноосібник в с. Туркенівці. Заарештований 10 лютого 1930 року. Звинувачення: був учасником білогвардійського карального загону. "Трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27

квітня 1930 року засуджений до 3-х років висилки в Північний край. Реабілітований у 1990 році.

Сунка Роман Петрович, 1874 р. н., с. Туркенівка, українець, малярограмотний. Селянин-одноосібник у с. Туркенівці. Заарештований 10 лютого 1930 року. Звинувачення: був учасником білогвардійського карального загону. "Трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 квітня 1930 року справу припинено, з-під варті звільнений.

1931-й рік

Богословський Петро Карпович, 1893 р. н., с. Цвіткове. Селянин-одноосібник. 23 квітня засуджений до 3-х років висилки до Північного краю.

Величко Петро Михайлович, 1896 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. Постановою від 28 серпня висланий на 3 роки до Північного краю.

Домбровський Яків Андрійович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. За постановою від 2 квітня засуджений до 3-х років висилки.

Зайченко Яків Павлович, 1883 р. н., с. Воздвижівка. Селянин-одноосібник. Постановою від 25 березня висланий на 3 роки на спецпоселення Північного краю.

Куц Григорій Іванович, 1870 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. Постановою від 23 квітня засуджений до 3-х років заслання.

Лук'яненко Олексій Семенович, 1900 р. н., с. Новоіванівка. Мірошник млина артілі інвалідів с. Гуляйполя. Постановою від 14 липня засуджений до 3-х років умовно.

Нагайник Данило Трохимович, 1873 р. н., с. Святодухівка. За вироком від 24 квітня засуджений до 3-х років заслання.

Пономаренко Степан Прокопович, 1895 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 30 травня засуджений до 3-х років.

Пурик Григорій Данилович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. За вироком від 5 травня висланий в Північний край на 3 роки.

Робота Михайло Єгорович, 1890 р. н., с. Капані. Селянин-одноосібник с. Новосергіївки Новомиколаївського району.

За вироком від 23 квітня висланий на спецпоселення Північного краю на 3 роки.

Савовський Павло Платонович, 1894 р. н., с. Василівка (Нововазилівка) Санжарівської сільради. Селянин-одноосібник. За вироком від 6 лютого висланий на спецпоселення в Північний край на 3 роки.

Сашко Іван Костянтинович, 1894 р. н., с. Майдорф (с. Трудове). Селянин-одноосібник. За вироком від 9 січня засуджений до 3-х років позбавлення волі.

Семенюта Василь Наумович, 1882 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. За вироком від 9 травня висланий на спецпоселення в Північний край на 3 роки.

Тарасенко Василь Трохимович, 1907 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 31 березня позбавлений волі на 3 роки.

Трюхан Роман Андрійович, 1874 р. н., с. Юрківка Бердянського повіту. Селянин-одноосібник в с. Санжарівці. Вироком від 9 травня висланий на 3 роки на спецпоселення Північного краю.

Фельдман Соломон Маркович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Рахівник єврейського колоніального товариства. Вироком від 14 липня заборонено проживання в прикордонних областях, столицях республік та великих містах.

Чаплян Петро Трифонович, 1909 р. н., с. Успенівка. Там же і проживав. За вироком від 26 серпня засуджений на 3 роки.

Чучко Герасим Якович, 1873 р. н., с. Гуляйполя. Селянин-одноосібник с. Криничного. За вироком від 23 березня позбавлений волі на 3 роки.

Шаровський Олексій Корнійович, 1890 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. За вироком 9 травня висланий на 3 роки на спецпоселення Північного краю.

Шаровський Петро Терентійович, 1907 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. За вироком від 25 травня висланий на 3 роки на спецпоселення.

Висоцький Іван Степанович, 1899 р. н., с. Нове, українець, освіта початкова. Коваль сільгоспкомуни "Більшовик" в с. Успенівці. Заарештований 19 листопада 1930 року. Звинувачення: проводив контрреволюційну агітацію. "Трійкою" при колегії ДПУ УСРР 25 серпня 1931 року засуджений до 5 років висилки в Північний край. Реабілітований у 1990 році.

Дерев'янку Павло Миколайович, 1899 р. н., с. Гуляйполе, українець, освіта середня. Учитель школи в с. Георгіївському Вільнянського району. Заарештований 23 липня 1930 року. Звинувачення: член контрреволюційної повстанської організації. Судовою "Трійкою" при колегії ДПУ УСРР 26 лютого 1931 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку та місце поховання невідомі. Реабілітований у 1991 році.

Кийко Гаврило Дмитрович, 1873 р. н., с. Успенівка. Селянин-одноосібник. Заарештований 31 грудня 1930 року. Звинувачення: систематично агітував проти хлібозаготівель і колгоспного ладу. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 25 березня 1931 року засуджений до 5 років висилки в Північний край. Реабілітований у 1989 році.

Синько Йосип Омелянович, 1890 р. н., с. Туркенівка, українець, малограмотний. Селянин-одноосібник с. Туркенівки. Заарештований 23 жовтня 1930 року. Звинувачення: агітував за збройне повалення радянської влади.

Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР 5 травня 1931 року справа припинена, з-під варті звільнений.

Філенко Петро Галактіонович, 1893 р. н., с. Гуляйполе, українець, освіта середня. Вчитель школи в с. Варварівці. Заарештований 19 березня 1931 року. Звинувачення: учасник військово-офіцерської організації. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 14 липня 1931 року засуджений до 5 років висилки в Північний край. Звільнений достроково 11 грудня 1933 року. Реабілітований у 1989 році.

1932-й рік

Звинувачення: контрреволюційна робота, шкідництво, участь в українській націоналістичній організації, антирадянська агітація, агітація не виконувати план хлібоздачі. Вироки виносила Особлива нарада при колегії ДПУ УРСР позбавлення волі і виселення на спецпоселення по ст. ст. 54-7, 54-10 і 54-11 Кримінального Кодексу УРСР.

Воробйов Яків Федорович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Працівник артілі інвалідів у с. Гуляйполі. 27 жовтня засуджений до 3 років.

Григорук Петро Андрійович, 1899 р. н., завідуючий артілю інвалідів у с. Гуляйполі. Рішенням від 27 жовтня позбавлений волі до 10 років. Згодом строк зменшили до 5 років.

Дашко Юхим Григорович, 1892 р. н. Машиніст Держмлина в с. Гуляйполі. Рішенням 27 жовтня позбавлений волі на 5 років.

Ємець Митрофан Савич, 1876 р. н., с. Новоказанувате Велико-токмацького району. Сторож нафтоскладу залізничної станції Гуляйполе. За постановою від 27 жовтня засланий в Північний край на 3 роки.

Каїра Федір Дорофійович, 1877 р. н. Вагар млина артілі інвалідів у с. Гуляйполі. За постановою від 27 жовтня засуджений до 10 років.

Лепетченко Дмитро Савелійович, 1903 р. н., с. Гуляйполе.

Рахівник елеватора на залізничній станції Гуляйполе. Постановою від 27 жовтня засуджений на 10 років позбавлення волі.

Міткалов Микола Віссаріонович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Кондитер артілі інвалідів у с. Гуляйполі. Вироком від 27 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі. В 1935 р. строк зменшили до 5 років.

Мищенко Мефодій Васильович, 1903 р. н., с. Гуляйполе. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. За вироком від 27 жовтня позбавлений волі на 5 років.

Мищенко Федір Михайлович, 1906 р. н., с. Гуляйполе. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. За вироком від 27 жовтня позбавлений волі до 5 років.

Нечай Дмитро Григорович, 1911 р. н., м. Вознесенськ Миколаївської області. Вагар 3-ї дільниці Оріхівського зернорадгоспу (нині село Комсомольське). За вироком від 27 жовтня засуджений до розстрілу.

Попов Антон Демидович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. За вироком від 27 жовтня позбавлений волі на 10 років.

Теличкан Андрій Костянтинович, 1902 р. н., с. Натягайлівка Миколаївської області. Завідуючий нафтогосподарством 3-ї дільниці Оріхівського зернорадгоспу (нині село Комсомольське). Заарештований 2 вересня. За вироком Особливої наради підданий розстрілу.

Боровик Іван Хомич, 1901 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. Заарештований 2 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Боровський Михайло Сергійович, 1904 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. Заарештований 2 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Власенко Семен Макарович, 1906 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. Заарештований 10 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Дерев'янка Яків Пилипович, 1894 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. Заарешто-

ваний 10 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Емець Леонтій Митрофанович, 1912 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Сторож нафтоскладу на залізничній станції Гуляйполе. Заарештований 6 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Листопад Іван Єгорович, 1907 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Помічник розливальника нафтоскладу на залізничній станції Гуляйполе. Заарештований 2 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Пурик Никон Овсійович, 1898 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. Заарештований 10 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом і перепродажем зерна. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Сирий (Сирий) Василь Панасович, 1904 р. н., с. Гуляйполе, українець, освіта початкова. Вантажник залізничної станції Гуляйполе. Заарештований 10 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Тихенко Архип Прокопович, 1901 р. н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Приймальник нафти на складі залізничної станції Гуляйполе. Заарештований 2 вересня 1932 року. Звинувачення: займався шкідництвом. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 27 жовтня 1932 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

1933-й рік

Звинувачення, вироки і виселки за рішенням Особливої наради при колегії ДПУ УРСР аналогічні тим, що і в 1932 році.

Беслик Павло Пилипович, 1914 р. н., с. Вільне. Працював на залізничній станції Пологи. Особливою нарадою 27 березня засуджений до 3-х років позбавлення волі.

Биковський Іван Опанасович, 1898 р. н., с. Успенівка. Конюх колгоспу "Сила сталі" Успенівської сільради. Особливою нарадою від 5 січня позбавлений права на проживання в режимних містах строком на три роки.

Білай Григорій Давидович, 1883 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. Особливою нарадою 10 травня засуджений до 3-х років позбавлення волі.

Борисенко Ярема Давидович, 1893 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник с. Ворошилівки. Особливою нарадою 15 лютого засуджений до 3-х років виселки у Північний край. Звинувачення: саботував виконання плану хлібоздачі.

Вакула Порфирій Леонтійович, 1883 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. Рішенням 1 лютого засуджений до 3-х років у Північний край.

Васецький Ілля Павлович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник. 21 січня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Варжель Семен Савелійович, 1877 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. 1 лютого засуджений до 3-х років позбавлення волі.

Верболович Олексій Йосипович, 1879 р. н., с. Гуляйполе. Жив у с. Чубарівці. Вироком 27 березня висланий на 3 роки у Північний край.

Галушка Андрій Прокопович, 1888 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу імені Карла Маркса в с. Марфополі. Постановою від 21 січня ув'язнений в концтабір на 10 років.

Галушка Яків Прокопович, 1898 р. н., с. Варварівка. Завідуючий шевською майстернею промартілі "Кусттруд" в с. Успенівці. Постановою від 21 січня ув'язнений в концтабір на 3 роки.

Дерев'яно Єгор Прокопович, 1904 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. Рішенням від 1 лютого позбавлений волі на 3 роки.

Жовніренко Феодосій Васильович, 1874 р. н., с. Крутоярівка. Постановою від 5 січня позбавлений проживання в режимних місцевостях.

Журба Кузьма Тимофійович, 1893 р. н., с. Новогригорівка. Колгоспник. Постановою від 5 січня висланий на 3 роки.

Зайковський Прокіп Мусійович, 1893 р. н., с. Копані. Селянин-одноосібник. Постановою від 25 червня висланий у Північний край на 3 роки.

Кошкалда Кирило Якович, 1899 р. н., с. Степанівна. Жив у с. Чубарівці. Вироком від 21 січня засуджений на 5 років.

Крась Гнат Миколайович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Селинин-одноосібник х. Криничного Петрівської сільської ради. Постановою від 7 січня засуджений до 3-х років заслання.

Крась Давид Микитович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Жив на х. Криничному. Постановою від 5 січня засуджений до 3-х років заслання.

Крась Платон Федорович, 1881 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу в х. Криничному. Постановою від 5 січня засуджений до 3-х років заслання.

Некель (Ніккель) Фрід (Фрідріх) Єфремович, 1908 р. н. Колгоспник колгоспу "Соцдорф" с. Новодарівки. Постановою від 15 лютого засуджений до 3-х років заслання.

Омельченко Денис Хомич, 1897 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 1 лютого засуджений до 3-х років заслання.

Палагута Дмитро Григорович, 1894 р. н., с. Новоіванівка. Жив у с. Новогригорівці. За вироком від 10 січня засуджений до 3-х років заслання.

Синько Іван Омелянович, 1905 р. н., с. Туркенівка. Колгоспник колгоспу ім. Сталіна в селі. За вироком від 7 січня засуджений до 3-х років, а від 17 липня 1944 р. — на 15 років позбавлення волі. Помер 31 жовтня 1950 р.

Солодовник Федот Гнатович, 1906 р. н., с. Привільне. Бригадир колгоспу "Слава". За вироком від 8 січня позбавлений волі до 3-х років.

Соя Демид Петрович, 1889 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 2 лютого позбавлений волі до 3-х років.

Уманський Клим Пилипович, 1900 р. н., с. Нове. Колгоспник колгоспу "Сила сталі". За вироком від 5 січня позбавлений волі на 3 роки.

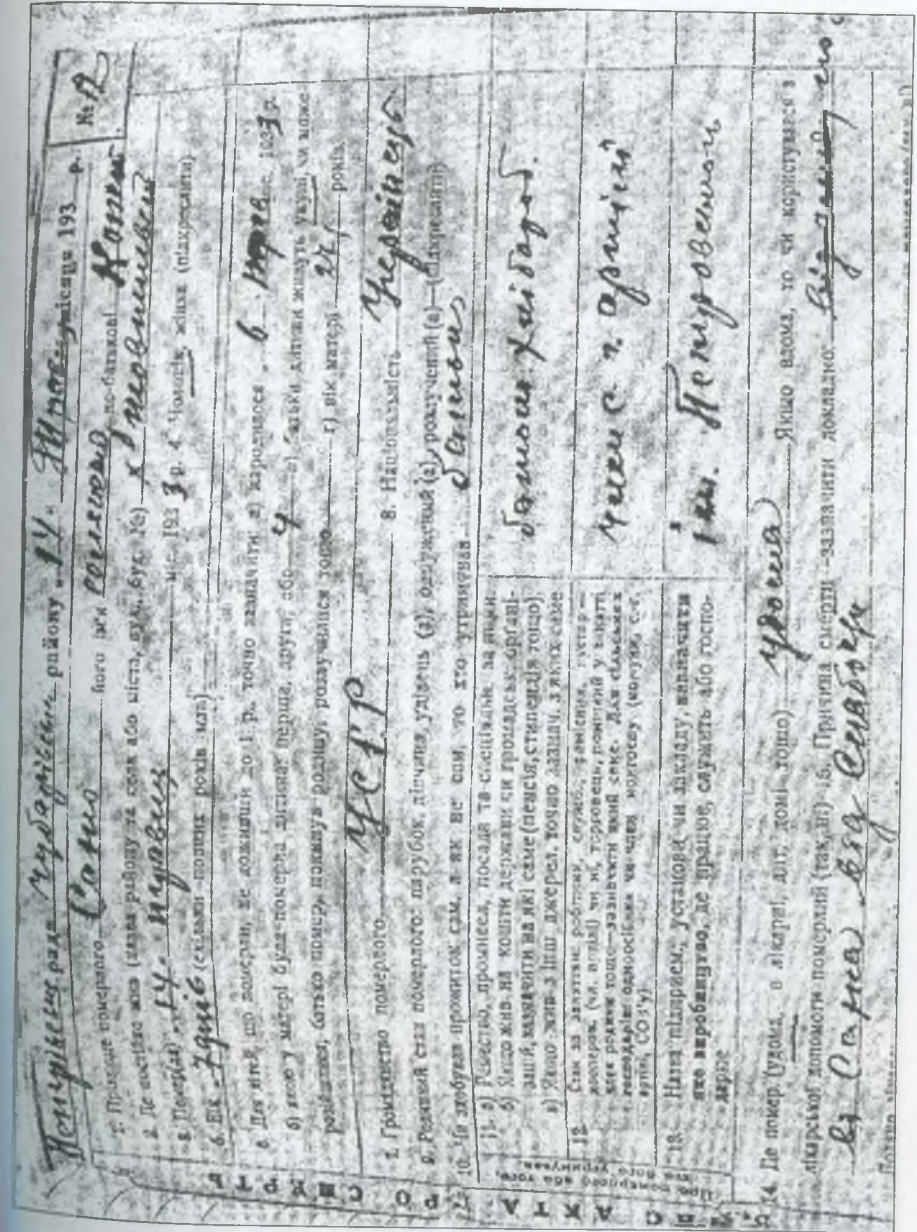
Фрай Фрідріх Валентинович, 1880 р. н., м. Донецьк. Жив у с. Арбайтгейм. За вироком від 11 січня позбавлений волі на 3 роки.

Чередник Іван Федорович, 1900 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. За вироком від 31 січня засуджений на 3 роки позбавлення волі.

Чучко Мокій Лукич, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник х. Криничного. За вироком від 31 січня засуджений на 3 роки позбавлення волі.

Шинкаренко-Білай Микола Михайлович, 1910 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник у с. Марфополі. За вироком від 5 січня висланий на 3 роки спецпоселення в Північний край.

Шмигля Василь Денисович, 1905 р. н., (ін. 1901), с. Туркенівка. Колгоспник колгоспу "Червоне поле". За вироком від 13 січня висланий на 3 роки на спецпоселення Казахстану.

Інформація про учасників цього району 1. Прізвище по батьку: Сторо 2. Де мешкає: с. Геронь 3. Де працює: б/р. 4. Де навчався: б/р. 5. Де мешкає: с. Геронь 6. Де працює: б/р. 7. Де навчався: б/р. 8. Де мешкає: с. Геронь 9. Де працює: б/р. 10. Де навчався: б/р. 11. Де мешкає: с. Геронь 12. Де працює: б/р. 13. Де навчався: б/р. 14. Де мешкає: с. Геронь 15. Де працює: б/р. 16. Де навчався: б/р. 17. Де мешкає: с. Геронь 18. Де працює: б/р. 19. Де навчався: б/р. 20. Де мешкає: с. Геронь 21. Де працює: б/р. 22. Де навчався: б/р. 23. Де мешкає: с. Геронь 24. Де працює: б/р. 25. Де навчався: б/р. 26. Де мешкає: с. Геронь 27. Де працює: б/р. 28. Де навчався: б/р. 29. Де мешкає: с. Геронь 30. Де працює: б/р.		1. Прізвище по батьку: Сторо 2. Де мешкає: с. Геронь 3. Де працює: б/р. 4. Де навчався: б/р. 5. Де мешкає: с. Геронь 6. Де працює: б/р. 7. Де навчався: б/р. 8. Де мешкає: с. Геронь 9. Де працює: б/р. 10. Де навчався: б/р. 11. Де мешкає: с. Геронь 12. Де працює: б/р. 13. Де навчався: б/р. 14. Де мешкає: с. Геронь 15. Де працює: б/р. 16. Де навчався: б/р. 17. Де мешкає: с. Геронь 18. Де працює: б/р. 19. Де навчався: б/р. 20. Де мешкає: с. Геронь 21. Де працює: б/р. 22. Де навчався: б/р. 23. Де мешкає: с. Геронь 24. Де працює: б/р. 25. Де навчався: б/р. 26. Де мешкає: с. Геронь 27. Де працює: б/р. 28. Де навчався: б/р. 29. Де мешкає: с. Геронь 30. Де працює: б/р.
--	--	---

СПРАВИ ПРИПИНЕНО

1929-й рік

Жилінський Федір Антонович, 1901 р. н., с. Санжарівка. Вчитель школи в с. Туркенівці. Арештований 7 жовтня. Від 10 жовтня звільнений.
 Шило Максим Мойсейович, 1901 р. н., с. Туркенівка. Арештований 7 жовтня. Від 10 жовтня справу припинено.

1930-й рік

Васильєв Олександр Семенович, 1875 р. н., м. Херсон. Медфельдшер в с. Туркенівці. Арештований 14 вересня 1929 р. Справу припинено у січні.
 Саливон Дмитро Филимонович, 1885 р. н., с. Санжарівка. Одноосібник. Арештований 14 вересня 1929 р. Справу припинено в січні.
 Сулименко Никифор Валер'янович, 1895 р. н., с. Туркенівка. Одноосібник. Арештований 14 вересня 1929 р. Від 16 березня звільнений.

1931-й рік

Гопка Василь Терентійович, 1904 р. н., с. Варварівка. Одноосібник. Арештований 16 жовтня 1930 р. Від 30 липня звільнений.
 Горпинич Роман Тихонович, 1898 р. н., с. Варварівка. Одноосібник. Арештований 16 жовтня 1930 р. Від 30 липня справа припинена.
 Бут Федір Григорович, 1900 р. н., с. Варварівка. Селянин-одноосібник х. Садового. 30 липня справа припинено.

1932-й рік

Дерев'яно Микола Іванович, 1904 р. н., с. Гуляйполе. Арештований 5 жовтня, а від 13 жовтня справа припинено.

1933-й рік

Драний Сергій Артемович, 1897 р. н., с. Святодухівка. Селянин-одноосібник. Арештований 5 грудня 1932 р., а 17 січня справа припинена.

Дудін Олександр Микитович, 1909 р. н., х. Скотоватий. Арештований 20 квітня, а 25 травня звільнений.

Кіх Андрій Хомич, 1896 р. н. Арештований 4 січня, а 13 квітня звільнений.

Кравченко Костянтин Гнатович, 1891 р. н., с. Новоіванівка. Колгоспник. Арештований 17 лютого 1932 р., від 15 червня звільнений.

Назаренко Лука Іванович, 1874 р. н., с. Туркенівка. Арештований 17 листопада 1932 р., а від 5 січня звільнений.

Непайда Омелян Іванович, 1873 р. н., х. Василівка Успенівської сільської ради. Арештований 17 листопада 1932 р., а від 5 січня звільнений.

Гайворонський Сергій Хомич, 1884 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоноармієць". Заарештований 28 квітня Особливою нарадою від 15 червня засуджений до 3-х років умовно. З-під варті звільнений.

Глушка Митрофан Прокопович, 1900 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Широкі лани" в с. Гуляйполі. Заарештований 1 грудня 1932 р. Дніпропетровським облвідділом ДПУ УРСР 17 січня справу припинено.

ДВІЧІ АРЕШТОВАНИ І ДВІЧІ ЗАСУДЖЕНІ

Звинувачення ті ж самі, що і в 30-х роках.

Калюта Петро Артемович, 1884 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР від 16 березня 1930 р. засуджено до 3-х років позбавлення волі. Після повернення в 1932 р. працював рядовим колгоспником в колгоспі імені Дзержинського с. Приютного. 17 серпня 1937 р. заарештований і вироком наради від 23 серпня розстріляний 2 вересня 1937 р.

Павліяченко Федір Петрович, 1888 р. н., с. Туркенівка. Селянин-одноосібник. Нарадою при колегії ДПУ УРСР від 18 січня 1930 р. засуджено до 3-х років позбавлення волі. За вироком наради від 2 вересня 1937 р. розстріляний 11 вересня.

Северин Іван Федорович, 1892 р. н., с. Туркенівка. Пастух колго-

спу "Р. Люксембург". Рішенням наради від 11 січня 1933 р. позбавлений волі на 3 роки. А вироком наради від 15 серпня 1937 р. розстріляний 20 серпня.

Зуйченко Назар Семенович, 1888 р. н. с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Селянин-одноосібник в Гуляйполі. Заарештований 31 липня 1931 року. Звинувачення: колишній махновець, агітував проти хлібозаготівель. Судовою "трійкою" при колегії ДПУ УСРР 22 грудня 1931 року засуджений до 5 років позбавлення волі. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 25 квітня 1938 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку та місце поховання невідомі. Реабілітований 1990 року.

Красюк Кузьма Прокопович, 1888 р. н., с. Туркенівка, українець, малограмотний. Селянин-одноосібник с. Туркенівка. Заарештований 23 жовтня 1930 року. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР 5 травня 1931 року засуджений до 3-х років висилки в Північний край. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 15 вересня 1937 року засуджений до 8 років позбавлення волі. Звільнений з ув'язнення 23 березня 1943 року. Реабілітований у 1989 році.

1938-й рік

Буланий Олексій Якович, 1874 р. н., с. Воздвижівка. Селянин-одноосібник. Особливою нарадою при ДПУ УРСР від 15 січня 1933 р. засуджений до 3-х років висилки в Казахстан. За вироком "трійки" розстріляний 9 травня.

Георге Яків Іванович, 1895 р. н., с. Арбайтгейм. За вироком наради від 28 квітня 1933 р. засуджений до 3-х років. За вироком "трійки" від 18 січня розстріляний 29 січня.

Педоря Яків Петрович, 1897 р. н., с. Успенівка. Вагар Гуляйпільського елеватора. Нарадою від 27 жовтня 1932 р. засуджений до 5 років позбавлення волі. За рішенням "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

РЕПРЕСІЇ (продовження)

1937-й рік

Вирок виносився "трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області або Особливою нарадою НКВС СРСР і Прокурора СРСР.

Звинувачення: проведення контрреволюційної антирадянської агітації; віщування загибелі радянської влади; висловлював тернаміри проти комуністів, колгоспного активу; агітував на користь фашистської Німеччини; брехав на Радянську Конституцію і т. ін.

Із 231 особи арештованих 87 розстріляно, 42 позбавлені волі на різні строки і 102-треба уточнювати.

Всі реабілітовані.

Азаров Гаврило Аристархович, 1905 р.н., х. Зелений. Секретар артілі на х. Зеленому Петрівської сільради.

Азаров Іван Іванович, 1888 р.н., с. Гуляйполе, колгоспник колгоспу ім. Петровського в с. Петрівці. "Трійкою" 30 листопада засуджений до 10 років позбавлення волі.

Байер Іван Іванович, 1912 р.н., с. Новодарівка.

Балак Петро Іванович, 1901 р.н., с. Марфопіль, колгоспник колгоспу ім. Карла Маркса в с. Марфополі. За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Баленко Іван Іванович, 1898 р.н., с. Санжарівка.

Баранов Яків Федорович, 1896 р.н., с. Гуляйполе.

Бендик Альберт Михайлович, 1892 р.н., с. Урицьке Люксембургського району. Колгоспник колгоспу "Безбожник" в с. Розкішному. За рішенням особливої наради від 10 листопада розстріляний 25 листопада.

Березовський Олексій Іванович, 1889 р.н.

Білий Григорій Іванович, 1887 р.н., с. Санжарівка. Пасічник колгоспу "Комуніст" с. Санжарівки.

Білий Григорій Романович, 1887 р.н., с. Охотничє Санжарівської сільради. Пасічник колгоспу ім. Свердлова у с. Охотничому. За вироком "трійки" від 27 жовтня позбавлений волі до 10 років.

Білий Семен Степанович, 1890 р.н., с. Туркенівка.

Бодня Олексій Лукич, 1914 р.н., с. Гуляйполе.

Бондаренко Леонтій Севастьянович, 1880 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 30 листопада розстріляний 8 грудня.

Боровик Максим Петрович, 1897 р.н., с. Андріївка Покровського району. Колгоспник колгоспу "Ройтер-Пойер" в німецькій колонії Арбайтгейм (с. Виноградівка). За вироком "трійки" від 29 грудня розстріляний 15 січня 1938 р.

Боровиченко Василь Пимонович, 1893 р.н., с. Голубівка Новомосковського в повіту. Секретар Гуляйпільського РК КП(б)У за вироком "трійки" розстріляний.

Бородай Ілля Лазарович, директор Гуляйпільської МТС. За вироком "трійки" розстріляний.

Бородай Марія Федорівна, 1900 р.н. Вчитель СШ № 1 у с. Гуляйполі (за іншими даними начальник райвно). За вироком "трійки" розстріляна.

Борт Антон Ілліч, 1903 р.н., с. Успенівка. За вироком "трійки" від 23 серпня розстріляний 28 серпня.

Бохан Ягор Петрович, 1887 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст".

Брегєда Йосип Гордійович, 1884 р.н., с. Обіточне Чернігівського району. Пастух колгоспу "Плугатар" Хвалибогівської сільради. За вироком "трійки" від 19 жовтня розстріляний 27 жовтня.

Брова Трохим (Трифон) Тимофійович, 1894 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник. За рішенням "трійки" від 25 жовтня розстріляний 28 жовтня.

Браун Петро Якович, 1893 р.н. За вироком "трійки" розстріляний 20 червня.

Брацило Пилип Іванович, 1893 р.н., с. Успенівка. Колгоспник. За рішенням "трійки" від 30 листопада розстріляний 8 грудня.

Бугрим Федір Давидович, 1895 р.н., с. Святодухівка. Бухгалтер колгоспу "Перемога".

Бутенко Іван Данилович, 1908 р.н., с. Успенівка. Секретар Гуляйпільського РК ЛКСМУ. За рішенням "трійки" розстріляний.

Буш Христіан Фрідріхович, 1902 р.н., с. Червоне Янисольського району. Колгоспник колгоспу "Октябрь" с. Октябрфельд. За рішенням НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 27 грудня розстріляний 9 січня 1938 р.

Вальтер Данило Якович, 1912 р.н., с. Мирське Люксембургського району. Мешкав у колонії Зільберталь (Яблуково). За вироком "трійки" від 9 грудня розстріляний 5 січня 1938 р.

Васюк Василь Дмитрович, 1904 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник.

Вдовиченко Микола Олексійович, 1893 р.н., с. Верхня Терса. Колгоспник. За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Величко Корній Силович, 1897 р.н., с. Святодухівка. Рахівник колгоспу імені Кірова тракторного загону в с. Ворошиловці. За вироком "трійки" від 2 грудня 1937 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Звільнений 4 лютого 1939 р.

Веретільник Василь Іванович, с. Гуляйполе. Землемір колгоспу "Ударник".

Вишняков Олександр Єлисейович, 1893 р.н. Голова промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" розстріляний.

Вовк Данило Якович, 1892 р.н., с. Гуляйполе. Тесляр колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" розстріляний 15 грудня.

Вовк (Вовченко) Явтух Митрофанович, 1890 р.н., с. Санжарівка. Без певного місця роботи. За вироком "трійки" від 25 жовтня розстріляний 28 жовтня.

Вовченко Митрофан Васильович, 1884 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоне Заріччя".

Волков Степан Васильович, 1888 р.н., с. Гуляйполе. Керуючий відділенням Держбанку Васильківського району Дніпропетровської області.

Воловський Семен, 1898 р.н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу ім. Калініна.

Волох Сергій Іванович, 1893 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" розстріляний 30 грудня.

Галлер Рейнольд Андрійович, 1901 р.н., с. Новозлатополь. За вироком "трійки" від 27 грудня розстріляний 9 січня 1938 р.

Гаркуша Віктор Никифорович, 1894 р.н., с. Марфополь.

Гербель Сергій Микитович, 1895 р.н.

Гербергсгаген Густав Генріхович, 1890 р.н., с. Маньєлівка Васильківського району Дніпропетровської області. Колгоспник колгоспу ім. Петровського с. Гірке (Назарівна). За вироком "трійки" від 23 серпня розстріляний 30 серпня.

Гопка Іван Юхимович, 1901 р.н., с. Варварівка. Голова колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 1 жовтня розстріляний 5 жовтня.

Горпинич Іван Потапович, 1902 р.н., с. Успенівка.

Горпинич Семен Тихонович, 1898 р.н., с. Успенівка.

Дерев'янку Максим Прокопович, 1900 р.н., с. Гуляйполе. Голова колгоспу ім. Ворошилова (с. Зелене) Петровської сільради. За рішенням "трійки" від 23 жовтня розстріляний 27 жовтня.

Гренік Федір Іванович, 1900 р.н., німецька колонія Зільберталь (Яблуково). Обліковець колгоспу "Зільберталь". За вироком "трійки" від 9 грудня засуджений до 8 років позбавлення волі.

Гринь Микола Петрович, 1899 р.н., с. Успенівка. Обліковець колгоспу "Пролетарський молот" в с. Солодкому.

Гутьяр Іван Іванович, 1896 р.н., німецька колонія Зільберталь (Яблуково). Колгоспник колгоспу "Зільберталь". За рішенням "трійки" від 9 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Дашевський Григорій Лаврентійович, 1905 р.н., с. Гуляйполе. Бухгалтер колгоспу ім. Ворошилова Петрівської сільради. (с. Зелене, рахівник). За вироком "трійки" від 16 листопада засуджений до 10 років позбавлення волі. Повернувся в 1947 р. А в 1949 р. засуджений до заслання на 5 років.

Дануель Іван Іванович, 1897 р.н., с. Новозлатополь.

Дейнега Павло Трохимович, 1893 р.н., с. Варварівка.

Демидов Тимофій Сергійович, с. Гуляйполе. Заступник директора по політчастині Успенівської МТС.

Дерев'янку Мирон Карпович, 1885 р.н., с. Гуляйполе. Безробітний. За вироком "трійки" від 6 листопада розстріляний 19 листопада.

Дерев'янку Тимофій Панасович, 1900 р.н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу ім. Молотова. За вироком "трійки" від 23 жовтня розстріляний 3 листопада.

Дерюгін Микола Никифорович, 1887 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу ім. Постишева (ім. Свердлова). За вироком "трійки" від 4 жовтня розстріляний 21 жовтня.

Драний Костянтин Михайлович, с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу "Нове життя" Туркенівської сільради.

Драх Георгій Іванович, 1906 р.н. Колгоспник колгоспу "Октябрь" с. Октябрфельд. "Трійкою" 15 вересня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Драх Єгор Якович, 1908 р.н. Колгоспник в с.Розкішному. За вироком "трійки" від 27 грудня розстріляний 9 січня 1938 р.

Енгельке Іван Мартинович, 1893 р.н. Колгоспник колгоспу "Октябрь". За вироком "трійки" від 27 грудня розстріляний 10 січня 1938 р.

Єременко Іван Лаврович. Бригадир колгоспу ім. Кірова с. Долинки.

Жилінський Федір Максимович, 1896 р.н., с. Санжарівка. Завідуючий паровим млином села. За вироком "трійки" від 22 жовтня розстріляний 27 жовтня.

Жилінський Варфоломій Савич, 1886 р.н., с. Санжарівка.

Жовніренко Макар Гаврилович, 1896 р.н., с. Крутоярівка. Колгоспник в селі Крутоярівці. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 19 листопада.

Жук Михайло Терентійович, 1914 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу "Вільний світ" у Новозлатопільському районі. За рішенням "трійки" від 15 вересня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Жук Терентій Федорович, 1892 р.н., с. Санжарівка.

Жуков Семен Ягорович, 1895 р.н., с. Успенівка.

Заїченко Семен Матвійович, 1913 р.н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу ім. Кірова в с. Долинці. Після звільнення був мобілізований до армії. Загинув 8 грудня 1943 р. під Мелітополем.

Зальцзейлер Андрій Павлович, 1907 р.н., с. Гуляйполе.

Іващенко Григорій Петрович, 1902 р.н.

Калюта Іван Леонтійович, 1896 р.н., с. Туркенівка. Без певних занять. За вироком "трійки" 19 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Карнаух Андрій Пилипович, 1898 р.н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу ім. Кагановича в с. Петрівському. За вироком "трійки" від 26 вересня розстріляний 8 вересня.

Карнаух Данило Пилипович, с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу "Червоний партизан".

Карпенко Дмитро Антонович, 1879 р.н., с. Гуляйполе. Без постійного місця роботи. За вироком "трійки" розстріляний 28 жовтня.

Касьяненко Микола Павлович, 1905 р.н., с. Нескучне Янисольського району. Колгоспник колгоспу "Октябрфельд" в с. Октябрфельд (Жовтневе). За вироком "трійки" розстріляний 28 листопада.

Качан Василь Пилипович, 1894 р.н., м. Орхів. Начальник, черговий по залізничній станції Гуляйполе. За вироком "трійки" 11 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Качан Олександр Якович, 1892 р.н., с. Гуляйполе. За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Кийко Микола Гаврилович, 1895 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу ім. 8 березня. За вироком "трійки" від 1 листопада розстріляний 27 листопада.

Кириєнко Тимофій Кирилович, 1900 р.н., с. Гуляйполе. Завгосп райспоживспілки. За вироком "трійки" 25 вересня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Кириченко Антон Павлович, 1907 р.н., с. Гуляйполе. Робітник промартілі "Червоний металіст".

Кись Григорій Леонтійович, 1893 р.н., с. Хвалибогівка. Колгоспник колгоспу "Плугатар" у с. Новий світ.

Клименко Григорій Микитович, 1889 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник. За вироком "трійки" від 18 жовтня розстріляний 2 листопада.

Клименко Харитон Микитович, 1896 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник.

Клинк Адам Христофорович, 1887 р.н., с. Розкішне.

Кобзар Іван Мусійович, 1891 р.н., с. Успенівка. Без певного місця роботи. За вироком "трійки" від 30 листопада розстріляний 8 грудня.

Коростильов Герасим. Мешкав у с. Дорожнянці.

Коростильов Никифор. Колгоспник колгоспу "Колективіст".

Кох Емануїл Християнович, 1896 р.н., Розівський район. Колгоспник колгоспу "Авангард" с. Новозлатополя. За вироком "трійки" 5 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Кошляк Омелян Якович, 1887 р.н., с. Туркенівка. Колгоспник колгоспу "Ротенпойер" Новозлатопольської сільради. За вироком "трійки" 7 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Красюк Леонтій Прокопович, 1886 р.н., с. Туркенівка. Робітник промартілі "Швець" в с. Новозлатополі. За вироком "трійки" від 10 вересня розстріляний 16 вересня.

Крігер Василь Карлович, 1890 р.н., с. Гуляйполе. Слюсар дитбудинку. За вироком "трійки" від 2 жовтня розстріляний 5 жовтня.

Крист Петро Петрович, 1888 р.н., с. Новозлатополь.

Крупа Олексій Федорович, с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак".

Крупій Григорій Сергійович, 1890 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник

колгоспу "Комсомолец". За вироком "трійки" від 28 жовтня розстріляний 2 листопада.

Кукоба Сава Іванович, 1881 р.н., с. Санжарівка.

Куцов Яків Львович, 1904 р.н., м. Макиївка. Директор Успенівської МТС. За вироком "трійки" від 1 жовтня розстріляний 5 жовтня.

Куц Іван Іванович, 1919 р.н., с. Гуляйполе.

Куц Максим Дмитрович, с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "Заповіт Леніна".

Левада Карпо Кіндратович, 1907 р.н., с. Олексіївна Куйбишевського району. Колгоспник колгоспу ім. Дзержинського с. Приютного. За вироком "трійки" від 2 грудня розстріляний 13 грудня.

Левада Сава Кіндратович, 1899 р.н., с. Олексіївка Куйбишевського району. Колгоспник колгоспу ім. Дзержинського с. Приютного. За вироком "трійки" від 14 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Лемешко Андрій Юхимович, 1901 р.н. Голова Воздвижівської сільради.

Лень Филімон Платонович, 1883 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу ім. Челюскіна. За вироком "трійки" від 27 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Лепетченко Сергій Савелійович, 1907 р.н., с. Гуляйполе. Секретар-касир промартілі "Хімік". За вироком "трійки" від 22 жовтня розстріляний 28 жовтня.

Литвиненко Андрій Петрович, 1895 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 20 листопада.

Литвиненко Іван Федорович, с. Святодухівка. Забійник бойні колгоспу "Нове життя" Туркенівської сільради.

Литвиненко Семен Костянтинович, 1897 р.н., с. Марфопіль. Колгоспник колгоспу ім. Карла Маркса. За вироком "трійки" від 30 листопада розстріляний 8 грудня.

Лошицький Іван Йосипович, 1907 р.н.

Лютий Андрій Степанович, 1895 р.н., с. Гуляйполе. Без певного місця роботи. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 20 листопада.

Лютий Антон, с. Марфопіль. Колгоспник колгоспу ім. Карла Маркса.

Лютий Кирило Мойсейович, 1893 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу ім. Ворошилова у с. Успенівці. Вироком "трійки" 3 грудня засуджений до 8 років позбавлення волі.

Лютий Микита Микитович, с. Марфопіль. Колгоспник колгоспу ім. Карла Маркса.

Лютий Микола Микитович, с. Марфопіль. Колгоспник колгоспу ім. Карла Маркса.

Лютий Павло Ілліч, 1912 р.н., с. Гуляйполе. Механік по тракторах Успенівської МТС. Спецколегія Дніпропетровського обласного суду від 24 грудня засудила до 6 років позбавлення волі. Після відбуття - 28 травня 1949 р. підданий заслання за приналежність до антирадянської організації.

Лютий Федір Панасович, 1895 р.н., с. Гуляйполе.

Максецький Дмитро Семенович, 1893 р.н., с. Варварівка. Чоботар філії промартілі в селі. За вироком "трійки" від 11 листопада розстріляний 19 листопада.

Малервейн Іван Адамович, 1878 р.н., с. Новозлатопіль.

Малько Лука Никифорович, 1896 р.н., с. Варварівка. Тракторист колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 19 листопада.

Мальц Микола Антонович, 1894 р.н., с. Новозлатопіль. Колгоспник колгоспу "Комунар" у с. Веселому (с. Гупалівка). За вироком "трійки" від 13 грудня розстріляний 25 грудня.

Мартиненко Павло Химович, 1895 р.н., с. Гуляйполе.

Мина(ов) Михайло Іларіонович, 1899 р.н., с. Марфопіль. Чоботар філії промартілі в селі. За вироком "трійки" від 23 серпня розстріляний 28 серпня.

Минак Семен Іларіонович.

Мироненко Денис Тимофійович, 1894 р.н., с. Гуляйполе.

Мирошник Олександр Трохимович, с. Успенівка.

Мищенко Пилип Аксентійович, 1887 р.н., с. Гуляйполе. Ливарник Пологівського заводу "Каолін". За вироком "трійки" від 1 жовтня розстріляний 5 жовтня.

Мофа Лука Олексійович, 1897 р.н., с. Верхня Терса. Робітник промартілі "Червоний металіст".

Нейчеваяуер (по ін. Нейчебаур) Християн Іванович, 1889 р.н., х. Красний Харківської області. Колгоспник колгоспу "Безбожник" у с. Розкішному. Вироком "трійки" 5 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Новик Семен Іванович, 1885 р.н., с. Туркенівка. Колгоспник колгоспу "Авангард" в с. Новозлатополі. За вироком "трійки" від 2 грудня розстріляний 13 грудня.

Норд Адольф Іванович, 1885 р.н., с. Зільберталь (Яблуково). Продавець крамниці в селі. Вироком "трійки" 9 грудня засуджений до 8 років позбавлення волі.

Охень Яків Степанович, 1899 р.н., с. Успенівка. Селянин-односібник в селі. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 19 листопада.

Педоненко Павло Деменович, 1914 р.н., с. Темирівка.

Перебийніс Омелян Васильович, 1899 р.н., с. Гуляйполе.

Передерій Данило Іванович, 1890 р.н., с. Успенівка. Бригадир колгоспу. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 19 листопада.

Перетятко Іван Павлович, с. Гуляйполе. Педагог педтехникуму.

Переяславець Яків Панасович, 1896 р.н., с. Туркенівка. Працював на залізничній станції Пологи. За вироком "трійки" від 26 грудня розстріляний 17 січня 1938 р.

Петик Василь Іванович, 1896 р.н., с. Новоселівка Оріхівського району. Жив і працював у с. Долинці. За вироком "трійки" від 30 листопада розстріляний 10 грудня.

Пилипенко Олексій Костянтинович, 1898 р.н., с. Красногірське. Колгоспник колгоспу ім. Горького у с. Широкому Новогригорівської сільради.

Плакса Іван Потапович, с. Гуляйполе.

Плебух Яків Якович, 1900 р.н., с. Гуляйполе.

Плясовиця Василь Карпович, 1891 р.н., с. Санжарівка. Робітник паровозоремонтного заводу в м. Запоріжжі. За рішенням "трійки" від 3 червня розстріляний 25 грудня.

Пономаренко Павло Іванович, 1887 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Ударник". За вироком "трійки" від 9 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Попович Василь Михайлович, 1883 р.н., с. Успенівка. Сторож сільськогосподарства в селі.

Порунд Густав Якович, 1900 р.н., с. Розкішне.

Прихідько Степан Васильович, 1895 р.н., с. Гуляйполе. Мірошник колгоспу "Колективіст". Вироком "трійки" 3 грудня позбавлений волі до 10 років.

Прохватило Василь Петрович, 1893 р.н., с. Кінські Роздори. Коваль колгоспу ім. Кірова у с. Долинці. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 20 листопада.

Пузанов Василь Олексентійович, 1907 р.н., с. Гуляйполе. Вантажник елеватора на залізничній станції Гуляйполе. Вироком "трійки" 19 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі. Помер в концтаборі 1 березня 1939 р.

Пурик Пантелеймон Данилович, 1891 р.н., с. Гуляйполе. Конюх колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" розстріляний 10 грудня.

Пшеничний Іван Іванович, 1912 р.н., с. Святодухівка. Працівник відділу в штабі Київського військового округу. Позбавлений волі на 8 років.

Редька Федот.

Репетун Василь Якович, 1898 р.н., с. Успенівка.

Репетун Михайло Лазарович, 1903 р.н., с. Вохдживівка. Педагог.

Репка Сергій Петрович, 1898 р.н., с. Марфопіль. Бригадир дільничої бригади колгоспу ім. Карла Маркса.

Рибка Харлампій Остапович, 1891 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 28 жовтня розстріляний 30 грудня.

Руденко Трохим Мефодійович, 1889 р.н., с. Гуляйполе. Працівник раймагу. За вироком "трійки" розстріляний 16 листопада.

Руденко Федір Мефодійович, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Завгосп середньої школи. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 20 листопада.

Рябко Андрій Харитонович, 1889 р.н., х. Заріччя. Комірник. За вироком "трійки" 3 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Рябко Гнат Семенович, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" засуджений до 10 років позбавлення волі.

Рябко Іларіон Харитонович, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" від 30 листопада засуджений до 10 років позбавлення волі.

Рябко Степан Тихонович, 1896 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак".

Савченко Аврам Устимович, 1900 р.н., с. Гуляйполе.

Савченко Григорій... с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак".
Савченко Юхим Гаврилович, 1890 р.н., с. Ремівка. Мірошник млина в с. Гіркому (с. Назарівна). За вироком "трійки" 23 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Свідерській Георгій Микитович. Завмлина колгоспу ім. 17 партз'їзду в с. Воздвижівці.

Северин Іван Іванович, 1914 р.н., с. Туркенівка. Молотобоець (ін. слюсар) Новозлатопільської МТС. Мешкав у с. Вишневому. За вироком "трійки" від 29 грудня розстріляний 15 січня 1938 р.

Северин Роман Захарович, 1893 р.н., с. Санжарівка.

Семенюта Василь Єлисейович, 1897 р.н., с. Гуляйполе.

Семенюта Іван Павлович, 1908 р.н., с. Гуляйполе.

Семенюта Максим Гнатович, 1901 р.н., с. Гуляйполе. За вироком "трійки" 11 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Семенюта Павло Володимирович, 1900 р.н., с. Гуляйполе, колгоспник колгоспу "Колективіст".

Семенюта Самійло Гнатович, 1897 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Комінтерн" с. Затишша. За вироком "трійки" від 23 серпня розстріляний 28 серпня.

Сергієнко Микола Пантелеймонович, голова Гуляйпільської сільської ради. За вироком "трійки" розстріляний.

Сірінюк Федот Платонович, 1896 р.н., с. Гуляйполе. Заступник голови колгоспу "Ударник". За вироком "трійки" від 28 грудня розстріляний 30 грудня.

Славінський Віктор Адамович, 1901 р.н. Через хвороби не працював, мешкав у с. Ворошилівці.

Славінський Іван Адамович, 1891 р., м. Вільно. Завамбулаторним пунктом у с. Ворошилівці. Особливою нарадою НКВС СРСР 22 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Славний Іван Єлисейович...

Славний Іларіон Юхимович, 1901 р.н. Голова Гуляйпільського райвиконкому. За рішенням "трійки" розстріляний.

Сова Карпо Маркович, 1902 р.н., с. Успенівка. Розстріляний 19 листопада.

Сова Костянтин Маркович, 1895 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу ім. Ворошилова. За вироком "трійки" від 16 листопада розстріляний 19 листопада.

Сова Олександр Трохимович, 1893 р.н., с. Успенівка. За вироком "трійки" від 30 листопада розстріляний 8 грудня.

Солодовник Іван Гнатович, 1902 р.н., с. Успенівка.

Стефаненко Олексій Якович, 1893 р.н., с. Верхня Терса. Колгоспник колгоспу "Комунар". За рішенням "трійки" від 16 листопада розстріляний 19 листопада.

Тарасенко Григорій Трохимович, 1901 р.н., с. Туркенівка. За вироком "трійки" від 19 жовтня позбавлений волі до 10 років.

Тарасенко Микита Андрійович, 1894 р.н., с. Варварівка.

Таузенфрейд Віктор Карлович, 1901 р.н. Директор машинно-тракторної майстерні на станції Гуляйполі. За вироком "трійки" розстріляний 22 жовтня.

Тесля Іван Несторович, с. Святодухівка. Голова колгоспу "Перемога".

Тесля Олексій Тимофійович, 1891 р.н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу ім. Калініна. За вироком "трійки" від 2 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Тесля Трохим Тимофійович, с. Святодухівка.

Тищенко Мирон Антонович, 1893 р.н., с. Гуляйполе. Бригадир будбригади колгоспу "Спартак".

Тополя Василь Якович, 1897 р.н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу ім. Калініна. За вироком "трійки" від 2 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Торукало Кузьма Гаврилович, 1895 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу "Пролетарський молот" с. Солодкого. "Трійкою" 23 серпня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Третяк Гаврило Іванович, 1902 р.н., с. Успенівка. За вироком "трійки" від 11 грудня розстріляний.

Троян Іван Павлович, 1891 р.н., с. Гуляйполе.

Трюхан Аніній, 1909 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу "Соцдорф" с. Новодарівки. За вироком "трійки" від 29 грудня розстріляний 14 січня 1938 р.

Трюхан Григорій Іванович, 1914 р.н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу "Соцдорф" с. Новодарівки. За вироком "трійки" від 23 жовтня позбавлений волі на 10 років. Помер 4 листопада 1942 р. в концтаборі Кемеровської обл..

Трюхан Іван Романович, 1893 р.н., с. Санжарівка. Конюх колгос-

пу "Соцдорф" с. Новодарівки. За вироком "трійки" від 23 серпня розстріляний 30 серпня.

Трюхан Федір Романович, 1907 р.н., с. Санжарівка. Чорнороб колгоспу "Соцдорф" с. Новодарівки. "Трійкою" 5 жовтня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Турченко Віктор Андрійович, 1897 р.н., с. Ремівка.

Тютюнник Іван Олексійович, 1895 р.н., с. Святодухівка.

Тютюнник Яків Олексійович, 1912 р.н., с. Святодухівка.

Удовенко Микола Гаврилович, 1896 р.н., с. Верхня Терса. Колгоспник колгоспу "Комунар".

Удовенко Микола Олексійович, 1893 р.н., с. Верхня Терса. Колгоспник колгоспу "Комунар". За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Улі Георгій Карлович, 1904 р.н.

Федан Харитон Антонович, 1890 р.н., станція Гайчур (сmt Тернувате). Пастух колгоспу "Плугатар" на х. Січ. За вироком "трійки" від 25 жовтня розстріляний 28 жовтня.

Фесенко Георгій Олександрович, 1909 р.н., с. Гуляйполе. Зоотехнік Тарасівської МТС Чубарівського району. Спецколегія Дніпропетровського облсуду від 24 грудня засудили до 7 років позбавлення волі.

Фесенко Микола Олександрович, 1901 р.н., с. Гуляйполе. Не працював. Мешкав у Гуляйполі. За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Фаєрштейн Мартин Іванович, 1887 р.н., с. Адамівна. Колгоспник колгоспу "Авангард" с. Новозлатополя. За вироком "трійки" від 27 листопада розстріляний 10 січня 1938 р.

Хохотва Семен Іванович, 1910 р.н., с. Темирівка. За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Чаплян Іван Тимофійович, 1904 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу "Безбожник" с. Розкішного. Рішенням "трійки" 2 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Черкун Павло Семенович, 1902 р.н., с. Туркенівка. За рішенням "трійки" розстріляний 21 листопада.

Чучко Дмитро Семенович, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Садівник колгоспу "Переможець" на х. Гіркому Верхньотерсянської сільради. За вироком "трійки" від 22 жовтня розстріляний 28 жовтня.

Чучко Яків Петрович, 1898 р.н., с. Хвалибогівка. Огородник колгоспу "Плугатар".

Шановський Іван Михайлович, с. Приютне.

Шаровський Кіндрат Григорович, 1880 р.н., с. Верхня Терса. Конох сільспоживтовариства. За вироком "трійки" від 15 листопада розстріляний 19 листопада.

Шевченко Панас Семенович, 1899 р.н., с. Гуляйполе.

Шевченко Сергій Дем'янович, 1895 р.н., с. Марфопіль. Слюсар МТС. За вироком "трійки" від 11 грудня розстріляний 30 грудня.

Шейко Іван Якович, 1896 р.н., с. Гуляйполе.

Шейко Федір Федосійович, 1903 р.н., с. Марфопіль. Голова колгоспу ім. Карла Маркса. за вироком "трійки" від 1 жовтня розстріляний 5 жовтня.

Шеленбер Микола Абрамович, 1904 р.н.

Шелех Юхим, с. Успенівка. Мешкав у с. Новому.

Шинкаренко Іван Юхимович, 1906 р.н., с. Туркенівка. Тесля колгоспу ім. Дзержинського с. Приютного. Рішенням "трійки" від 7 грудня засуджений до 10 років позбавлення волі. Помер 20 березня 1943 р. в Архангельській області.

Шмідт Леонард Іванович, 1896 р.н., с. Новозлатопіль.

Шрамко Петро Потапович, 1908 р.н., с. Гуляйполе. Робітник промартілі "Червоний металіст". Спецколегією Дніпропетровського облсуду від 24 грудня позбавлений волі на 5 років за те, що в 1931 р. входив до складу контрреволюційної групи "Борці за правду". Помер 16 березня 1939 р. в концтаборі.

Штемпель Юрій Васильович, 1900 р.н., с. Нойфельд Донецької обл. Колгоспник колгоспу "Соцдорф" с. Новодарівки. Постановою "трійки" від 4 жовтня позбавлений волі на 10 років у виправно-трудо-вих таборах.

Щербаха Єгор Іванович, 1913 р.н., с. Долинка. За вироком "трійки" від 3 грудня засуджений до 8 років позбавлення волі.

Юнкінд Леопольд Андрійович, 1907 р.н., с. Новодарівка Куйбишевського району. Проживав без певних занять в с. Розкішному. За рішенням НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 27 грудня розстріляний 11 січня 1938 р.

Юрик Яків Андрійович, 1907 р.н., с. Туркенівка. Директор непов-

ної середньої школи у с. Воздвижівці. За вироком "трійки" від 22 жовтня розстріляний 28 жовтня.

Абрасимов Володимир Іванович, 1913 р.н., с. Гуляйполе, українець, освіта початкова. Слюсар комбінату "Запоріжсталь" м. Запоріжжя. Заарештований 17 липня 1937 року. Звинувачення: агент польської розвідки. За вироком НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 14 вересня 1937 року розстріляний 22 вересня 1937 року в м. Запоріжжі. Реабілітований у 1990 році.

Білоконь Василь Герасимович, 1909 р.н., с. Темирівка, українець, малограмотний. Без певних занять в с. Темирівці. Заарештований 18 жовтня 1937 року. Звинувачення: проводив контрреволюційну агітацію, спрямовану проти радянської влади. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 28 жовтня 1937 року розстріляний 30 грудня 1937 року в м. Дніпропетровську. Реабілітований у 1989 році.

Борт Дмитро Михайлович, 1899 р.н., с. Успенівка, українець, освіта початкова. Без певного місця роботи в с. Успенівці. Заарештований 24 вересня 1937 року. Звинувачення: систематично проводив контрреволюційну діяльність. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 3 грудня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Гаркуша Віктор Никифорович, 1894 р.н., с. Туркенівка, українець, освіта початкова. Конюх-кучер сільської лікарні в с. Новозлатополі. Заарештований 26 жовтня 1937 року. Звинувачення: займався контрреволюційною діяльністю. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 1 листопада 1937 року розстріляний 20 листопада. Реабілітований у 1989 році.

Жук Яків Терентійович, 1912 р.н., с. Санжарівка, українець, освіта початкова. Маляр колгоспу "Соцдорф" у с. Новодарівці. Заарештований 5 жовтня 1937 року. Звинувачення: проводив контрреволюційну агітацію, закликав до терору. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 23 жовтня 1937 року розстріляний 3 листопада 1937 року в м. Запоріжжі. Реабілітований у 1989 році.

Заїченко Давид Федорович, 1895 р.н., с. Болгарське Великокнязівського округу Донської області, українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу "Вільний степ" у с. Вільному. Заарештований 4 грудня 1937 року. Звинувачення: проводив серед селян контрреволюційну повстанську агітацію. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській

області 7 грудня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Помер в ув'язненні 27 січня 1942 року в Пермській області. Реабілітований у 1989 році.

Капшук Данило Іванович, 1893 р.н., с. Туркенівка, українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу імені Чубаря в с. Туркенівці. Заарештований 7 жовтня 1937 року. Звинувачення: систематично проводив контрреволюційну діяльність. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 25 жовтня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Коробко Омелян Дмитрович, 1888 р.н., с. Святодухівка, українець, освіта початкова. Селянин-одноосібник с. Ворошилівки (нині Любимівка). Заарештований 8 вересня 1937 року. Звинувачення: займався контрреволюційною агітацією. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 5 жовтня 1937 року розстріляний 21 жовтня 1937 року в м. Запоріжжі. Реабілітований у 1990 році.

Кубах Павло Зіновійович, 1906 р.н., с. Санжарівка, українець, неписьменний. Без певних занять у с. Санжарівці. Заарештований 1 жовтня 1937 року. Звинувачення: систематично проводив контрреволюційну агітацію. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 27 вересня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1989 році.

Мелешко Омелян Карпович, 1885 р.н., с. Воздвижівка, українець, освіта початкова. Завгосп поштового відділення у м. Великий Токмак. Заарештований 29 жовтня 1937 року. Звинувачення: систематично агітував громадян проти радянської влади. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 16 листопада 1937 року розстріляний 22 листопада 1937 року в м. Дніпропетровську. Реабілітований у 1989 році.

Михайлик Денис Петрович, 1900 р.н., с. Святодухівка, українець, освіта початкова. Забійник худоби на бойні с. Ворошилівки. Заарештований 29 листопада 1937 року. Звинувачення: займався антирадянською агітацією. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 2 грудня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Онищенко Дмитро Гаврилович, 1902 р.н., с. Затишся, українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу "Комінтерн" в с. Затишші. Заарештований 1 листопада 1937 року. Звинувачення: член релігійної

секти, проводив антирадянську агітацію. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 30 листопада 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1989 році.

Полулях Федір Іванович, 1898 р.н., с. Святодухівка, українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу "Перемога" у с. Ворошиловці. Заарештований 5 жовтня 1937 року. Звинувачення: проводив серед колгоспників контрреволюційну діяльність. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 23 жовтня 1937 року розстріляний 3 листопада 1937 року в м. Запоріжжі. Реабілітований у 1989 році.

Портний Микита Іванович, 1888 р.н., с. Санжарівка, українець, малограмотний. Без певного місця роботи на с. Охотничому. Заарештований 1 жовтня 1937 року. Звинувачення: систематично проводив контрреволюційну діяльність серед колгоспників. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 20 жовтня 1937 року розстріляний 28 жовтня 1937 року в м. Дніпропетровську. Реабілітований у 1990 році.

Тищенко Олексій Антонович, 1899 р.н., с. Гуляйполе, українець, малограмотний. Колгоспник колгоспу "Спартак" у с. Гуляйполі. Заарештований 4 жовтня 1937 року. Звинувачення: служив у банді Махна та в армії Денікіна. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 19 жовтня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1989 році.

Третяк Іван Йосипович, 1904 р.н., с. Веселе (нині Ремівка), українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу "Комунар" Новозлатопільського району. Заарештований 4 жовтня 1937 року. Звинувачення: займався контрреволюційною діяльністю серед населення. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 23 жовтня 1937 року розстріляний 3 листопада 1937 року в м. Запоріжжі. Реабілітований у 1989 році.

Третяк Петро Хомич, 1888 р.н., с. Веселе (нині Ремівка), українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу "Комунар" у с. Веселому. Заарештований 25 листопада 1937 року. Звинувачення: звеличував банду Махна. "Трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 2 грудня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1989 році.

1938-й рік

Арешти проводились групами, групами виносились і вироки. Їх виносили в основному "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області, деяким і НКВС СРСР і Прокурор СРСР.

Звинувачення: належність до контрреволюційної повстанської військової махновської організації; учасник контрреволюційної військової махновської організації; поширення провокаційних чуток про загибель радянської влади; вихваляння фашистського ладу в Німеччині; учасник контрреволюційної фашистської повстанської організації тощо.

За вироком групами і розстрілювали.

З 293 осіб заарештованих 265 розстріляно, 4-х позбавили волі, дані про 24 осіб треба уточнювати.

Наприклад, за вироком 19 березня розстріляно 37 осіб, за вироком від 1 квітня розстріляно у квітні 40, від 11 квітня — 88 і від 20 квітня — 25 осіб.

Авдієнко Степан Михайлович, 1895 р.н., с. Гуляйполе. Водій колгоспу "Комінтерн" с. Затишшя. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Батрак Гордій Сафронович, 1900 р.н., с. Гуляйполе. Рахівник райспоживспілки. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Батрак Ягор Степанович, 1888 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Переможець" х. Гіркого Верхньотерсянської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Бальсанко Семен Наумович, 1900 р.н., с. Гуляйполе. Голова колгоспу "Плугатар" с. Нове Запоріжжя. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Берлін Абрам Соломонович, 1896 р.н., с. Новозлатопіль. За вироком "трійки" від 27 березня розстріляний 7 квітня.

Бик Василь Пилипович, 1900 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 25 березня розстріляний 14 квітня.

Биковський Савелій Павлович, 1894 р.н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Білай Антон Данилович, 1901 р.н., с. Гуляйполе. Голова (ін. кол-

госпник) колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Білай Григорій Данилович, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Токар Гуляйпільської МТС. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Білай Дмитро Романович, 1893 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Білий Яків Андрійович, 1896 р.н., с. Санжарівка. Бригадир колгоспу імені Котовського. За вироком трійки від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Богдан Йосип Олефірович, 1897 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Ударник". За вироком "трійки" від 25 березня розстріляний 14 квітня.

Бодня Іван Максимович, 1916 р.н., с. Гуляйполе. Кухар їдальні райспоживспілки в м. Василівці. За вироком НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 27 березня розстріляний 13 квітня.

Бодня Степан Радивонович, 1894 р.н., с. Гуляйполе. Роз'їздний працівник залізничного поштового відділення станції Оріхів. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 27 березня.

Бондаренко Павло Іванович, 1895 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак". За рішенням "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Боровик Митрофан Артемонович, 1900 р.н., с. Верхня Терса. Тракторист тракторної бригади колгоспу "Комунар". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 16 травня.

Боркульо Дмитро Каленикович, 1894 р.н., с. Гуляйполе. Тракторист тракторної бригади в колгоспі "Червоний колос". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Бохан Дмитро Остапович, 1897 р.н., с. Гуляйполе. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Бохан Остап Остапович, 1903 р.н., с. Гуляйполе. Завгосп СШ № 1. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Брацило Давид Іванович, 1898 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу "Пролетарський молот". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Брацило Іван Іванович, 1894 р.н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу "Слава". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Брацило Федот Іванович, 1901 р.н., с. Успенівка. тракторист тракторної бригади в колгоспі імені Сталіна. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Бугасов Василь Петрович, 1895 р.н., с. Гуляйполе. Працівник коксохімзаводу м. Запоріжжя. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 19 червня.

Бутко Петро Опанасович, 1878 р.н., с. Гуляйполе. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Вал Едуард Іванович, 1906 р.н., с. Гуляйполе. Мірошник млина в с. Санжарівці. За вироком "трійки" розстріляний 9 травня.

Варжень Степан Іванович, 1899 р.н., с. Святодухівка. Робітник промартілі "Хімік" в Гуляйполе. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Васецький Кирило Онисимович, 1894 р.н., станиця Іванівська Кубанської області. Бригадир промартілі "Кусттруд". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Васман Йосип Петрович, 1896 р.н., с. Новозлатопіль. За вироком "трійки" від 27 березня розстріляний 14 квітня.

Великий Ларіон (Варивон) Макарович, 1899 р.н., с. Гуляйполе. Голова ревкомісії колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Вербицький Дмитро Лукич, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "КіMOVEць" с. Дорожнянки. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Веретільник Іван Каленикович, 1898 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Переможець" с. Гіркого Верхньотерсянської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Віценко Демид Васильович, 1897 р.н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу "Перемога". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Власенко Олексій Сидорович, 1897 р.н., с. Степанівна. Електрик алюмінійового заводу в м. Запоріжжя. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 16 червня.

Вовк Іван Денисович, 1896 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Вовк Михайло Васильович, 1891 р.н., с. Гуляйполе. Колгоспник

колгоспу "Червоне Заріччя". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Вовченко Іван Іванович, 1899 р. н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу імені Свердлова. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Войцеховський Микита Овсійович, 1884 р. н., с. Гуляйполе. Коваль колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Волох Михайло Іванович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спратак". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Волох Федір Григорович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 30 квітня.

Воробйов Микола Ілліч, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Заввиробництвом заводу "Комунар" в Запоріжжі. За вироком "трійки" від 29 вересня розстріляний 16 жовтня.

Галлер Християн Андрійович, 1899 р. н. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 8 жовтня.

Галушка Митрофан Прокопович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Швець промартілі "Спартак". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Ганзуленко Никифор Гнатович, 1904 р. н., с. Воздвижівка. Бригадир городньої бригади колгоспу імені Будьонного Хвалибогівської сільради. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Георге Данило Валентинович, 1907 р. н. За вироком "трійки" розстріляний 13 лютого.

Герус Василь Сергійович, 1898 р. н., с. Санжарівка. Колгоспник.

Гончаренко Іван Вакулович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Горда Микола Федорович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Тесляр колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Городовий Андрій Каленикович, 1897 р. н., с. Марфопіль. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Горпинич Гаврило Данилович, 1897 р., с. Варварівка. Бригадир колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Горпинич Іван Федотович, 1900 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Горпинич Роман Тихонович, 1898 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Горпинич Федір Юхимович, 1894 р. н., с. Варварівка.

Горпинич Юхим Якович, 1899 р. н., с. Варварівка. Обліковець ошадкаси (інспектор, рахівник) у Гуляйполі. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Григорук Олександр Андрійович, 1903 р. н., с. Гуляйполе. Швець промартілі "Кусттруд". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Григорук Сергій Андрійович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Головний бухгалтер райспоживспілки. За вироком "трійки" від 27 січня розстріляний 8 лютого.

Губань Юхим Денисович, 1889 р. н., с. Марфопіль. Конюх колгоспу імені Карла Маркса. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Гура Сергій Іванович, 1883 р. н., с. Гуляйполе. Коваль колгоспу "Кімовець" на х. Вільному Дорожнянської сільради. За вироком "трійки" від 10 квітня розстріляний 28 травня.

Дейнега Клим Андрійович, 1884 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Данцель Іван Іванович, 1897 р. н. Виноградар колгоспу "Октябрь". За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Дмитренко Матвій Петрович, 1887 р. н., с. Санжарівка. Розстріляний.

Дік Вільгельм Вільгельмович, 1899 р. н., с. Варварівка. Жив у Чернігівському районі. За вироком "трійки" від 18 січня розстріляний 7 лютого.

Домашенко Іван Герасимович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу імені Куйбишева у с. Грушевому. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Домашенко Петро Герасимович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Зав-

транспортним відділом райспоживспілки. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Домашенко Федір Семенович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Коваль колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Ернст Едуард Георгійович, 1897 р. н., обліковець тракторної бригади колгоспу "Октябрь". За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Єна Архип Григорович, с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу 17 партз'їзду.

Єна Олександр Степанович, 1900 р. н., с. Воздвижівка. Бригадир колгоспу ім. 17 партз'їзду. За вироком трійки від 20 квітня розстріляний.

Жовніренко Антон Іванович, 1899 р. н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу "Слава" с. Павлівки. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Жовніренко Іван Антонович, с. Санжарівка.

Жовніренко Іван Федорович, 1891 р. н., с. Павлівка. Колгоспник колгоспу "Слава". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Жовніренко Микола Федорович, 1894 р. н., с. Павлівка. Колгоспник колгоспу "Слава". За вироком "трійки" від приблизно 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Забава Яків Григорович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Заблодський Василь Іванович, 1910 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст". За вироком "трійки" від 9 жовтня розстріляний 31 жовтня.

Заблодський Петро Григорович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Конюх колгоспу "КіMOVEць" с. Вільного Дорожнянської сільради. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 9 травня.

Заблодський Семен Леонтійович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "КіMOVEць" с. Вільного Дорожнянської сільради. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Заблодський Степан Олександрович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Пресувальник промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Задов (Зіньковський) Лев Миколайович, 1893 р. н., колонія Весела Новозлатопільського єврейського приказу (волості). Оперуповноважений іноземного відділу НКВС по Одеській області. Військова колегія Верховного Суду СРСР 25 вересня присудила до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 25 вересня.

Зімбицький Єгор Овсентійович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Пресувальник Гуляйпільського держмлина. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Зуйченко Назар Семенович, 1888 р. н., с. Гуляйполе. Вагранник промартілі "Червоний металіст".

Зуйченко Павло Іванович, 1902 р. н. с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Іваненко Григорій Леонтійович, 1895 р. н., с. Санжарівка (с. Луначарівка). Колгоспник колгоспу імені Котовського. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Іващенко Федір Федорович, 1903 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу імені Свердлова с. Василівки Санжарівської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Іллі (Ілі) Георг Карлович, 1904 р. н. Комірник колгоспу "Октябрь". За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Ісаєнко Лука Мусійович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Бухгалтер Держсортфонду в селі Гуляйполі. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Калиниченко Захар Карпович, 1893 р. н., с. Гуляйполе. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Каретник Степан Васильович, 1898 р. н., с. Марфопіль. Агротехнік колгоспу імені Карла Маркса. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Каретник Яків Мусійович, 1900 р. н., с. Марфопіль. Ветсанітар (фельдшер) у колгоспі імені Карла Маркса. За вироком "трійки" від 22 жовтня розстріляний 27 жовтня.

Карпенко Матвій Савович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Тракторист тракторної бригади в колгоспі "Комунар" у селі Верхня Терса. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Качан Василь Павлович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Секретар колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Качан Павло Никифорович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Плугатар" с. Хвалибогівки. За ви роком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Качан Лука Демидович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Конюх колгоспу "Заповіт Леніна". За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Кириченко Андрій Іванович, 1893 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст". За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Кириченко Іван Тихонович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Ударник". За ви роком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Кириченко Ілля Никифорович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир бригади колгоспу імені Куйбишева в с. Грушевому Варварівської сільради. За ви роком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Кириченко Кузьма Євтихійович, 1888 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак". За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Крюковський Микола Петрович, 1902 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Зільберталь" с. Яблукового. За ви роком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Кобзар Іван Мефодійович, 1900 р. н., с. Успенівка.

Козачок Яків Гнатович, 1883 р. н., с. Туркенівка. Вчитель середньої школи в м. Пологах. Заарештований 5 червня. Ви роком Особливої наради при НКВС СРСР від 11 липня 1942 р. позбавлений волі на 5 років.

Комнік Едуард Давидович, 1903 р. н., с. Яблуково. Голова колгоспу "Зільберталь". За ви роком "трійки" від 22 жовтня розстріляний 27 жовтня.

Конопля Микита Андрійович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Секретар райвідділу наросвіти в Новомиколаївці. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Коропець Андрій Миколайович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Завмолочнотоварної ферми колгоспу "Колективіст". За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Коростильов Дмитро Яремович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Завгосп колгоспу "Червоний колос". За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Коростильов Іван Семенович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст". За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Коростильов Макар Павлович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний колос". За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Коростильов Нестор Прокопович, 1897 р., с. Гуляйполе. За ви роком "трійки" розстріляний 5 травня.

Костоглод Овксентій Омелянович, 1899 р. н., с. Воздвижівка. Вагар колгоспу імені 17 партз'їзду. За ви роком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Кох Андрій Карлович, 1907 р. н., с. Яблуково. Колгоспник колгоспу "Зільберталь". За ви роком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Кравченко Семен Аврамович, 1896 р. н., с. Марфопіль. Коваль колгоспу імені Карла Маркса. За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Крат Павло Григорович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Заповіт Леніна". За ви роком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Краузе Василь Якович, 1880 р. н., с. Новозлатопіль. За ви роком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Крист Адам Петрович, 1885 р. н., с. Новозлатопіль. За ви роком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Крупа Володимир Федорович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Мірошник колгоспу "Спартак". За ви роком "трійки" від 10 травня розстріляний 8 червня.

Крупій Микита Володимирович, 1895 р. н., с. Санжарівка. Бригадир городньої бригади колгоспу "Комсомолец".

Крупій Охрім Федорович, 1896 р. н., с. Санжарівка. Обліковець тракторної бригади в селі Ольгівському.

Кубах Григорій Хомич, 1892 р. н., с. Санжарівка. Колгоспник колгоспу "Комуніст". За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Кудельник Іван Омелянович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Тракторист тракторної бригади в с. Затишші. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Куценко Лаврентій Іванович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник

колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Кущенко Тимофій Петрович, 1896 р. н., с. Гуляйполя. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Куц Василь Іванович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Водій Гуляйпілької заготконтори. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Куц Володимир Іванович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Водій Гуляйпільської МТС. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Куц Дмитро Дмитрович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Куц Іван Дмитрович, 1890 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Куц Іван Карпович, 1903 р. н., с. Гуляйполе. Директор Успенівської МТС. За вироком "трійки" розстріляний 26 травня.

Куц Іван Олексійович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Агротехнік колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Куц Іван Сергійович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Селянин-одноосібник в с. Дорожнянці (за ін. калькуляторник Гуляйпільської районної споживспілки). За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 22 квітня.

Куц Кузьма Хомич, 1902 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "Червоний колос" (за ін. колгоспник). За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Левицький Федір Іванович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Левнер Володимир Августович, 1907 р. н., с. Гуляйполе. Завідуючий планово-виробничим бюро цеху заводу "Комунар" м. Запоріжжя. За вироком "трійки" від 9 жовтня розстріляний 13 листопада.

Лен Фрідріх Фрідріхович, 1893 р. н. Завідуючий фермою колгоспу "Безбожник" с. Розкішного. За вироком "трійки" від 9 жовтня розстріляний 29 жовтня.

Леонов Сергій, 1900 р. н., с. Воздвижівка. Бригадир колгоспу імені 17 партз'їзду.

Лепетченко Павло Савелійович, с. Гуляйполе. Комерційний агент "Курахівгресбуд" Сталінської області.

Лернер Хаїм Абрамович, 1899 р. н., с. Студениця Вінницької області. Тракторист в колгоспі "Октябрь" с. Октоберфельд (с. Жовтневе). Рішенням НКВС і Прокурора СРСР від 29 січня розстріляний 8 лютого.

Лисенко Василь Денисович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Коваль колгоспу "Коллективіст". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Лисенко Максим Федорович, 1914 р. н., с. Воздвижівка. Конюх колгоспу "Більшовицька боротьба":

Лисенко Михайло Кіндратович, 1897 р. н., с. Воздвижівка. Учитель НСШ в с. Кінські Роздори. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 9 травня.

Лисенко Семен Денисович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Водій воєнізованої пожежної охорони водного транспорту в м. Запоріжжі. За вироком "трійки" від 15 жовтня розстріляний 29 листопада.

Литвиненко Олексій Костянтинович, 1895 р. н., с. Марфопіль. Колгоспник колгоспу імені Карла Маркса. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Литвиненко Прокіп Артемович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Переможець" с. Гіркого Верхньотерсянської сільради. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Лукс Яків Іванович, 1897 р. н., с. Яблуково. Тракторист Упенівської МТС колгоспу "Зільберталь". За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Люневський Каспар Матвійович, 1902 р. н. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Лютий Григорій Іванович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Вантажник радгоспу "Червоний". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Лютий Григорій Сидорович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Вантажник промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Лютий Іван Миколайович, 1888 р. н., с. Гуляйполе. Завідуючий фермою колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 10 травня розстріляний 8 червня.

Лютий Микита Кузьмич, 1877 р. н., с. Гуляйполе. Конюх радгоспу "Червоний". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Максецький Іван Семенович, 1896 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Дніпрельстан". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Максимюк Іван Степанович, 1896 р. н., с. Примерки Садлецької губернії (Польща). Завідуючий шевською майстернею в с. Воздвижівці. За рішенням НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 18 січня розстріляний 27 січня.

Майєр Георг Георгійович, 1895 р. н., Розівський район. Слюсар Новозлатопільської МТС. За вироком "трійки" від 9 жовтня розстріляний 14 листопада.

Майєр Християн Матіасович, 1885 р. н. Розівський район. Колгоспник колгоспу "Безбожник" с. Розкішного. За вироком "трійки" від 28 серпня розстріляний 9 жовтня.

Малєрвейн Іван Якович, 1881 р. н., с. Новозлатопіль. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Малько Володимир Свиридович, 1894 р. н., с. Варварівка. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Мальц Марія Онисифорівна, 1893 р. н., с. Веселе. Вироком від 8 січня засуджена до 10 років позбавлення волі.

Мартиненко Павло Трохимович, 1895 р. н., с. Марфопіль. Моторист радгоспу "Червоний". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Мартиненко Степан Андрійович, 1899 р. н., с. Марфопіль. Чабан колгоспу імені Карла Маркса.

Махно Ларіон Панасович, 1897 р. н., с. Воздвижівка. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Мертенс Данило Якович, 1895 р. н., с. Мирівка. Колгоспник колгоспу "Октябрь" с. Октоберфельд (с. Жовтневе). За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Мірошніченко Купріян Никифорович, 1897 р. н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу "Більшовицька боротьба".

Мирошніченко Павло Захарович, 1901 р. н., с. Воздвижівка.

Мороз Яків Артемович, 1889 р. н., с. Гуляйполе. Чорнороб медшколи. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Мута Григорій Гнатович, 1895 р. н., с. Святодухівка. Бригадир колгоспу імені Калініна. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Ненайда Іван Іванович, 1894 р. н., с. Успенівка. Шорник колгоспу "Сила стали" х. Нового. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Нестеренко Дмитро Григорович, 1897 р. н., с. Ремівка. За вироком "трійки" розстріляний 23 липня.

Новохатько Пантелеймон Маркович, 1896 р. н., с. Марфопіль. Конюх колгоспу імені Карла Маркса. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Норд Федір Опанасович, 1897 р. н. За вироком "трійки" розстріляний 28 жовтня.

Оленберг Едуард Адамович, с. Новозлатопіль. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Оленберг Олександр Пилипович, 1899 р. н., с. Новозлатопіль. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Оленберг Ягор Пилипович, 1891 р. н., с. Новозлатопіль. За вироком трійки розстріляний 26 жовтня.

Онищенко Іван Платонович, 1897 р. н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспник імені Молотова. За вироком "трійки" від 10 травня розстріляний 8 червня.

Онищенко Пилип Андрійович, 1902 р. н., с. Гуляйполе. Тесля елеватора "Заготзерно". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Онішняк Ягор Васильович, 1878 р. н., с. Святодухівка. За вироком "трійки" від 15 квітня розстріляний 23 липня.

Остапенко Антон Кузьмич, 1898 р. н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу імені Ворошилова. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Падалка Григорій Гурійович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Муляр колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Панага Василь Макарович, 1896 р. н., с. Успенівка. Чередник (пастух) худоби в Макіївці. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Петров Степан Павлович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" розстріляний 28 серпня.

Пітьковський Антон Вікентійович, 1901 р. н., Розівський район. Працівник сирзаводу с. Октябрфельд (с. Жовтневе). За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 9 жовтня.

Піка Василь Никифорович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Підгорний Тит Олексійович, 1885 р. н., с. Гуляйполе (с. Сігорь). Конюх колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Підойма Федір Григорович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу імені Карла Маркса с. Марфополя. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Педоря Яків Петрович, 1897 р. н., с. Успенівка. Колгоспник колгоспу імені Ворошилова. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Підрепний Іван Дмитрович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Ударник". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Пістоленко Іван Сидорович, 1882 р. н., с. Новоуспенівка. Священик. Перед арештом листоноша Бердянської райконтори зв'язку. За вироком "трійки" від 27 вересня розстріляний 7 жовтня.

Плющій Семен Васильович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Плясовиця Єлисей Григорович, 1883 р. н., с. Гуляйполе (ін. с. Сан-жарівка). Продавець сільспожспілки (ін. колгоспник). За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Помилуймо Антон Іванович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Тесляр колгоспу імені Куйбишева с. Грушевого. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Популях Федір Іванович, 1898 р. н., с. Святодухівка. Колгоспник колгоспу "Перемога". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Попов Василь Михайлович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Сторож

райспоживспілки. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Продан Йосип Євдокимович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Водій промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Прокопенко Дмитро Миронович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Бухгалтер райспоживспілки. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Про(и)пихайло Тимофій Єлисейович, 1888 р. н., с. Старий Янисоль Маріупольського повіту. Бригадир колгоспу "Ударник" в с. Гуляйполі. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Пурик Яків Васильович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Рибальченко Федір Юхимович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Слюсар механічного цеху промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Рибальченко Яким Юхимович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Ветеринарний санітар колгоспу "1-ше серпня". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 9 травня.

Рижко Микола Миколайович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Економіст-статист першої контори Дніпропромторгу заводу "Запоріжсталь" в м. Запоріжжі. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 19 червня.

Розкаряка Олексій Степанович, 1897 р. н., с. Успенівка. Рахівник-касир (обліковець) колгоспу "Більшовик" с. Добровільного Варварівської сільради. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 7 липня.

Руденко Трохим Мефодійович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Безробітний. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Рябко Нестор Харитонович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Рябко Никифор Григорович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Комірник промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Рябко Петро Семенович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Працівник маслозаводу. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Рябко Трохим Павлович, 1893 р. н., с. Біяво Полтавської області. Тракторист шляхвідділу с. Гуляйполя. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Савченко Петро Павлович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Електрик машинно-тракторної майстерні станції (МТМ) на залізничній станції Гуляйполе. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Сапун Тит Порфирович, 1899 р. н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу "Більшовицька боротьба". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Свиридов Кирило Васильович, 1903 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Северин Антон Назарович, 1900 р. н., с. Санжарівка. Заступник голови колгоспу імені Хатаєвича (Свердлова) Санжарівської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Северин Захар Романович, 1893 р. н., с. Санжарівка. Комбайнер Успенівської МТС в с. Санжарівці. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Семенченко Явтух Макарович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Коваль промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Семенюта Андрій Григорович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Бухгалтер педшколи. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Семенюта Борис Мусійович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Заповіт Леніна". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Семенюта Корній Петрович, 1886 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "Колективіст". За рішенням "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня. В 1933 р. позбавлявся волі до 2 років.

Семенюта Костянтин Федорович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Садівник колгоспу "Плугатар" Хвалибогівської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Семенюта Павло Григорович, 1892 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Семенюта Степан Микитович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Колективіст". За вироком "трійки" від 14 квітня розстріляний 26 квітня.

Семенюта Федір Філонович, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Тракторист колгоспу "Зоря" с. Решетилівки Пологівського району. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Сергієнко Іван Іванович, 1893 р. н., с. Санжарівка. Комбайнер Успенівської МТС в с. Санжарівці. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 9 травня.

Середа Дем'ян Григорович, 1901 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу "Червоний прапор". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Середа Микита Никонович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Коваль Гуляйпільської МТС. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Сивоненко Іван Омелянович, с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу імені Чапаєва.

Силенко Микола Григорович, 1897 р. н., с. Успенівка. Завідуючий сільською бібліотекою. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Синенко Іван Омелянович, 1898 р. н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу імені Чапаєва.

Синенко Кузьма Тимофійович, 1895 р. н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу імені 17 партз'їзду. За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Синенко Трифон (Трохим) Андрійович, 1897 р. н., с. Воздвижівка. Коваль колгоспу імені 17 партз'їзду. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Синенко Микола Григорович, 1897 р. н., с. Воздвижівка.

Сірінюк Василь Єлисейович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Ветсанітар колгоспу "Червоний колос". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Сірінюк Никифор Тимофійович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Модельник промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Сірінюк Пилип Пантелеймонович, 1891 р. н., с. Гуляйполе. Чабан колгоспу "Колективіст". За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Сіріньок Сила Хомич, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "Плугатар" у с. Січ Хвалибогівської сільради. За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Скотський Олександр Францович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир будбригади колгоспу "Колективіст". За ви роком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Спиця Олексій Тимофійович, 1905 р. н. Учитель СШ № 1 с. Гуляйполя. За ви роком "трійки" розстріляний.

Соя Іван Кіндратович, 1883 р. н., с. Святодухівка.

Сліпченко Аврам Устинович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Столяр колгоспу "Плугатар" у с. Січ Хвалибогівської сільради. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Старокоженко Григорій Парфентійович, 1887 р. н., м. Токмак. Шорник промартілі "Червоний металіст" у с. Гуляйполі. За ви роком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Стасик Пилип Семенович, 1899 р. н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу "Більшовицька боротьба".

Стовба Василь Федорович, 1894 р. н., с. Верхня Терса. Коваль промартілі "Червоний металіст" у с. Гуляйполі.

Стовба Іван Никонович, 1921 р. н., с. Верхня Терса. Колгоспник колгоспу "Переможець" в с. Гіркому Верхньотерсянської сільради.

Сур Павло Овсійович, 1892 р. н., с. Кінські Роздори Пологівського району. Жив у с. Зелений Гай. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Таран Іван Григорович, 1906 р. н., с. Святодухівка. Вантажник на залізничній станції у смт Розівка. Особливою нарадою при НКВС СРСР від 4 серпня засуджений до 8 років позбавлення волі.

Таран Іван Павлович, 1891 р. н., с. Гуляйполе. Швейцар СШ № 1 в м. Гуляйполі. За ви роком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Таран Федір Іванович, 1893 р. н., Чернігівський район. Жив у с. Зелений Гай. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Тарасенко Антон Андрійович, 1891 р. н., с. Варварівка. Колгоспник колгоспу "Дніпрельстан". За ви роком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Тертишний Стефан Наумович, 1893 р. н., с. Гуляйполе. Слюсар Гуляйпільської МТС. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Тесле Едмунд Радіонович, 1889 р. н., с. Зільберталь (Яблукове). Садівник-огородник при райвідділі с. Розівки. За ви роком "трійки" від 22 вересня розстріляний 4 жовтня.

Тихенко Іван Тихонович, 1891 р. н., с. Гуляйполе. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Тищенко Макар Антонович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Ветфельдшер колгоспу "Спартак". За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Тищенко Петро Сергійович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Моторист промартілі "Червоний металіст". За ви роком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Троценко Павло Панасович, 1904 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир колгоспу "Колективіст". За ви роком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Троян Данило Зіновійович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Тракторист колгоспу "Кімовець" с. Вільного Дорожнянської сільради. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Троян Сидір Павлович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Доставщик пошти Гуляйпільського райвузла зв'язку. За ви роком "трійки" від 2 жовтня розстріляний 11 жовтня.

Тупіков Олександр Дмитрович, 1895 р. н., с. Гуляйполе. Обрубник прокладок Запорізького заводу "Ударник". За ви роком "трійки" від 20 квітня розстріляний 19 червня.

Тютюнник Никифор Васильович, 1888 р. н., с. Святодухівка. Ветлікар у с. Ворошилівці. За ви роком "трійки" від 15 квітня розстріляний 23 квітня.

Удовенко Федір Ісакович, 1899 р. н., с. Марфопіль. Тракторист колгоспу "Плугатар" с. Січ Хвалибогівської сільради. За ви роком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Федько Олександр Венедиктович, 1895 р. н., с. Санжарівка. Конюх. **Філенко Лука Гаврилович**, 1898 р. н., с. Воздвижівка. Колгоспник колгоспу "Більшовицька боротьба". За ви роком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Філенко Радіон Кирилович, 1897 р. н., с. Воздвижівка. Тракторист колгоспу імені Чапаєва.

Філенко Улян Іванович, 1899 р. н., с. Воздвижівка. Ветсанітар

(колгоспник) колгоспу імені Чапаєва. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Філіпченко Іван Дмитрович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Економіст райспоживспілки. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Хайло Олексій Тарасович, 1891 р. н., с. Святодухівка. Колгоспник. За вироком "трійки" від 15 квітня розстріляний 23 липня.

Хижняк Антон Євтихійович, 1886 р. н., Новомиколаївський район, с. Николаївка друга. Слюсар дитбудинку — інтернату № 48 с. Гуляйполя. За вироком "трійки" від 25 березня розстріляний 19 квітня.

Хохотва Іван Федорович, 1896 р. н., с. Воздвижівка. Ремонтний робітник на залізничній станції Гайчур. За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 8 травня.

Хохотва Сергій Максимович, 1896 р. н., с. Воздвижівка. Бригадир тракторної бригади Гуляйпільської МТС в колгоспі імені Постишева (потім ім. Чапаєва). За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 23 квітня.

Цесарюк Гнат Костянтинович, 1893 р. н., с. Гуляйполе. Вантажник на залізничній станції Гуляйполе.

Циганок Іван Карлович, 1897 р. н., с. Санжарівка. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Черненко Гордій Федорович, 1890 р. н., с. Санжарівка. Жив у с. Луначарівці. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Черненко Давид Никифорович, 1902 р. н., с. Санжарівка. Жив у с. Луначарівці. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Черненко Олександр Васильович, 1902 р. н. За вироком "трійки" розстріляний 2 вересня.

Чучко Іван Минович, 1893 р. н., с. Гуляйполе. Коваль промартілі "Червоний металіст". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Чучко Сидір Іванович, 1894 р. н., с. Гуляйполе. Жерстяник колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Шамрай Аврам Аврамович, 1897 р. н., с. Гуляйполе. Завфермою колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Шамрай Герасим Васильович, 1887 р. н., с. Гуляйполе. Коваль колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" від 1 квітня розстріляний 25 квітня.

Шамрай Іван Панасович, 1896 р. н., с. Заріччя (с. Гуляйполе). Рахівник колгоспу "Червоне Заріччя". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Шаповал Артем Терентійович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Пасічник колгоспу "Спартак" (х. Дачний). За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Шаровський Василь Михайлович, с. Гуляйполе. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Шаровський Матвій Прокопович, 1888 р. н., с. Гуляйполе. Колгоспник колгоспу імені Комінтерну в с. Нижня Хортиця. За вироком "трійки" від 29 вересня розстріляний 17 жовтня.

Шаровський Петро Кіндратович, 1899 р. н., с. Верхня Терса. Бригадир — садовод в колгоспі. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Шевченко Андрій Дмитрович, 1898 р. н., с. Павлівка. Колгоспник.

Шевченко Микола Андрійович, 1896 р. н., с. Марфопіль. Колгоспник колгоспу імені Карла Маркса. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 9 травня.

Шейко Павло Якович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Чабан колгоспу "Червоноармієць". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Шепель Кирило Якович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Приймальник зерна на Гуляйпільському елеваторі. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Шингур Никифор Миколайович, 1898 р. н., с. Гуляйполе. Бригадир тракторної бригади Гуляйпільської МТС в колгоспі "Колективіст". За вироком "трійки" від 25 березня розстріляний 19 квітня.

Шмідт Теодор Андрійович, 1888 р. н., с. Різдвянка. Колгоспник колгоспу "Окtoberфельд" с. Окtoberфельд (с. Жовтневе). За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Шмідт Лідія Карлівна, 1900 р. н., с. Криничне. Вчителька середньої німецької школи в с. Терсянці Новомиколаївського району. Постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 29 жовтня позбавлена волі на 3 роки.

Шпундра Леонтій Олексійович, 1885 р. н., с. Коврай Черкаської області. Заготовлювач сільспоживспілки у с. Верхній Терсі. За вироком "трійки" від 30 листопада 1937 р. розстріляний 8 червня 1938 р.

Штанько Данило Іларіонович, 1889 р. н., Сталінська область. Колгоспник колгоспу "Октоберфельд" у с. Октоберфельд (с. Жовтневе). За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Штемпель Василь Васильович, 1890 р. н., с. Нейфельд. Колгоспник колгоспу "Соцдорф" в с. Новодарівці. За вироком "трійки" розстріляний 16 лютого.

Штемпель Георг Фрідріхович, 1898 р. н., Розівський район. Тесляр колгоспу "Октоберфельд" у с. Октоберфельд (с. Жовтневе). За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 29 листопада.

Штрекер Еміль Генріхович, 1893 р. н., Новомиколаївський район. Колгоспник колгоспу "Октоберфельд" у с. Октоберфельд (Жовтневе). За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Шумахер Християн Генріхович, 1896 р. н., Розівський район. Колгоспник колгоспу імені Карла Лібкнехта в с. Гупалівці Новозлатопільської сільради. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Шушура Ягор Антонович, 1889 р. н., с. Гуляйполе. Конюх колгоспу "Червоне Заріччя". За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 25 квітня.

Щербак Григорій Самсонович, 1893 р. н., с. Гуляйполе. Сторож колгоспу "Спартак". За вироком "трійки" від 20 квітня розстріляний 15 травня.

Щербак Лаврін Пантелєймонович, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Тракторист Гуляйпільської МТС в колгоспі "Кімовець" с. Дзержинського Дорожнянської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Юдичев Іван Сергійович, 1896 р. н., с. Гуляйполе. Швець. За вироком "трійки" від 19 березня розстріляний 25 березня.

Юнкінд Йосип Андрійович, 1888 р. н., с. Новодворівка (нині Розівський район). Жив у с. Розкішному. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Яланський Стефан Спиридонович, 1898 р. н., с. Гуляйполя. Комірник колгоспу "Плугатар" у с. Нове Запоріжжя Хвалибогівської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Яценко Семен Аврамович, 1895 р. н., с. Успенівка. Завферми колгоспу "Плугатар" у с. Нове Запоріжжя Хвалибогівської сільради. За вироком "трійки" від 11 квітня розстріляний 26 квітня.

Яуфман Яків Францович, 1880 р. н., Херсонська область. Обліко-

вець колгоспу в с. Розкішному. За вироком "трійки" від 28 вересня розстріляний 10 жовтня.

Енгельке Веніамін Веніамінович, 1898 р. н., с. Рівнопіль Великоновосілківського району Донецької області, німець, освіта початкова. Помічник обліковця колгоспу "Ройтерпойер" в с. Артбайтгейм (потім Виноградівка). Заарештований 19 грудня 1937 року. Звинувачення: проводив контрреволюційну агітацію і діяльність на користь Німеччини. За вироком НКВС і Прокурора СРСР від 27 січня 1938 року розстріляний 17 липня 1938 року. Реабілітований.

Каганович-Левінсон Лев Йосипович, 1898 р. н., с. Холмічи Речицького району (Білорусія), єврей, освіта середня. Заступник заваптекою № 45 в Гуляйполі. Заарештований 18 січня 1938 року. Звинувачення: учасник сіоністської організації. За вироком "трійки" УНКВС по Київській області від 29 серпня 1938 року розстріляний 2 вересня 1938 року. Реабілітований у 1989 році.

Лернер Ісаак Вольфович, 1888 р. н., смт Гусятин Тернопільської області, єврей, освіта початкова. Сторож колгоспу ім. Петровського в с. Гірке Новозлатопільського району. Заарештований 26 лютого 1938 року. Звинувачення: проводив активну контрреволюційну діяльність. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 3 жовтня 1938 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку невідома. Реабілітований у 1990 році.

Лернер Нойях Шльомович, 1896 р. н., с. Черче Хмельницької області, єврей, освіта початкова, інструктор заводу "Маслопром" в с. Новозлатополі. Заарештований 16 грудня 1937 року. Звинувачення: підозра у зв'язках з польською розвідкою. За вироком НКВС СРСР і Прокурора СРСР від 27 січня 1938 року розстріляний 9 лютого 1938 року. Реабілітований у 1989 році.

Магазінер Лейб Гершкович (Гіршевич), 1873 р. н., м. Гродно (Білорусія), єврей, освіта початкова. Чоботар колгоспу "Жовтень" в с. Октоберфельд (нині Жовтневе). Заарештований 11 лютого 1938 року. Звинувачення: підозра у шпигунстві на користь іноземної держави. За вироком "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області 3 жовтня 1938 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку та місце поховання невідомі. Реабілітований у 1990 році.

Штемберг Володимир Йосипович, 1897 р. н., с. Вишків Волинського району Івано-Франківської області, німець, освіта середня.

Агроном управління Держсортфонду в Гуляйполі. Заарештований 30 червня 1938 року. Звинувачення: займався шпигунською діяльністю на користь однієї з капіталістичних країн. Особливою "трійкою" УНКВС по Дніпропетровській області 3 жовтня 1938 року засуджений до розстрілу. Дата виконання вироку та місце поховання невідомі. Реабілітований у 1989 році.

* * *

Нагадаємо ще раз, що найбільший "спалах" терору припав на 1937-1938 роки, хоча почався той терор значно раніше і тривав довше.

У липні 1937-го з'явився диявольський циркуляр "Про антирадянські елементи". Упродовж 18 місяців потому було вбито 681692 людини (цифру цю наводить відомий громадський діяч, колишній політ'язень Василь Овсієнко), понад половина з них — українці. Москва "спускала рознарядки" стосовно кількості "ворогів народу", котрі мали бути знищені, місцеві енкавеесівці їх сумлінно виконували й перевищували. Тодішній головний катюга України Ізраїль Леплевський тричі звертався до Москви з проханням збільшити "рознарядку", його наступник на посаді "шефа" НКВС УРСР Олександр Успенський — двічі.

Максимум розстріляних припадає на 1937, 1938, 1941 роки — відповідно жовтневі, травневі та липневі дні.

1942-й рік

Віхерт Франц Фрідріхович, 1886 р. н., с. Гуляйполе, німець, неписьменний. Маляр міськхарчоторгу у м. Запоріжжі. Заарештований 22 червня 1941 року. Звинувачення: проводив антирадянську агітацію. Особливою нарадою при НКВС СРСР 18 квітня 1942 року засуджений до 5 років висилки на спецпоселення до Башкирської АРСР. Звільнений від покарання 16 липня 1946 року. Реабілітований у 1989 році.

Кобзар Іван Сидорович, 1905 р. н., с. Успенівка, українець, малограмотний. Проходив військову службу в прикордонних військах НКВС. Заарештований 4 квітня 1942 року. Звинувачення: займався антирадянською агітацією, мав зрадницькі наміри. Особливою нарадою при НКВС СРСР 25 листопада 1942 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1991 році.

Скомський Андрій Францович, 1900 р. н., с. Гуляйполе, українець, освіта початкова. Тесляр колгоспу "Коллективіст" в м. Гуляйполі. Заарештований 26 червня 1941 року. Звинувачення: агент румунської і англійської розвідок. Особливою нарадою при НКВС СРСР 16 травня 1942 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

1943-й рік

Яуфман Яків Якович, 1914 р. н., м. Миколаїв, німець, малограмотний. Колгоспник колгоспу "Безбожник" в с. Розкішному. Заарештований 3 вересня 1941 року. Звинувачення: батько репресований органами НКВС у 1938 році. Особливою нарадою при НКВС СРСР 17 лютого 1943 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Помер 13 січня 1943 року (до винесення вироку) у Тавртаборі НКВС СРСР (Свердловська область, Росія). Реабілітований у 1989 році.

1944-й рік

В 1944-1946 роках вироки виносила Особлива нарада при НКВС СРСР.

Звинувачення: зрада батьківщині: під час німецької окупації заєєстровувались як "фольксдойч"; зрадницька поведінка під час перебування на окупованій території; отримання спецпайка в німецькій крамниці; дружина зрадника батьківщини тощо.

За неповними даними репресовано 19 осіб, в основному жінок:

Гайко Віра Трохимівна, 1926 р. н., м. Сталіно. Проживала в м. Гуляйполі. Постановою від 11 листопада вислана на спецпосланя в Новосибірську область на 5 років.

Жиронкіна Ольга Миколаївна, 1904 р. н., с. Гуляйполе. Домогосподарка. Постановою від 26 серпня ув'язнена в концтабір на 5 років.

Костенко Катерина Яківна, 1900 р. н., с. Гуляйполе. Медсестра поліклініки м. Гуляйполя. Піддана заслання на 3 роки.

Лобова Меланія Федорівна, 1899 р. н., с. Гуляйполе. Німкеня. Колгоспниця колгоспу "1-ше серпня". Рішення від 20 травня піддана ув'язненню на 3 роки в концтаборах.

Лобова Раїса Дмитрівна, 1924 р. н., с. Гуляйполе. Дочка німкені. Охоронник поштового відділення в м. Гуляйполі. Рішенням піддана за-сланню в концтаборі Новосибірської області.

Гармаш Сергій Олексійович, 1913 р. н., с. Успенівка. За постановою від 15 квітня засуджений до 10 років позбавлення волі.

Вучичевич Ольга Опанасівна, 1888 р. н., м. Кронштадт (Росія), росіянка, освіта вища. Проживала в Гуляйполі. Заарештована 3 грудня 1943 року. Звинувачення: під час окупації співробітничала з окупантами - працювала перекладачкою в райуправі. Особливою нарадою при НКВС СРСР 7 жовтня 1944 року засуджена до 5 років висилки у Джамбульську область (Казахстан). Реабілітована у 1990 році.

Герц Марія Яківна, 1920 р. н., с. Гуляйполе, німкеня, освіта середня, член ВЛКСМ в 1935-1941 роках. Тимчасово не працювала, проживала в м. Пологи. Заарештована 8 березня 1944 року. Звинувачення: під час німецької окупації зареєструвалася як "фольксдойче", одержувала спецпайок. Особливою нарадою при НКВС СРСР 13 травня 1944 року засуджена до 5 років позбавлення волі з утриманням у Чорногорському спецвиправтудтаборі НКВС СРСР. Реабілітований у 1992 році.

Таким був продпайок "фольксдойче": борошна — 3 кг, олії — 400 гр., пшона — 3 кг, м'яса давали не постійно, хліба отримувала на себе 300 грамів, на робітника — 500 на день, все інше на місяць. Як "фольксдойче" була прикріплена до німецького магазину.

Калюжний Максим Якимович, 1888 р. н., с. Темирівка, українець, освіта початкова. Колгоспник колгоспу "Шлях Леніна" в с. Темирівці. Заарештований 11 грудня 1943 року. Звинувачення: співробітників з окупантами. Особливою нарадою при НКВС СРСР 15 липня 1944 року засуджений до 5 років позбавлення волі. Реабілітований у 1990 році.

Кузьменко Марія Йосипівна, 1880 р. н., с. Гуляйполе, українка, неписьменна. Домогосподарка в Гуляйполі. Гуляйпільський РВ НКВС 19 вересня 1944 року відібрана підписка про невиїзд. Звинувачення: під час німецької окупації зареєструвалася як "фольксдойче". Особливою нарадою при НКВС СРСР 11 грудня 1944 року засуджена до 5 років заслання в Сузунський район Новосибірської області. Реабілітована у 1989 році.

Ляшенко Катерина Остапівна, 1921 р. н., с. Санжарівка, українка, учениця швейпрому в м. Гуляйполі. Заарештована 29 квітня 1944 року. Звинувачення: під час німецької окупації зареєструвалася як "фольксдойче". Особливою нарадою при НКВС СРСР 7 жовтня 1944 року засуджена до 5 років висилки в Сузунський район Новосибірської області. Реабілітована у 1989 році.

Малах Марія Лаврентіївна, 1914 р. н., с. Хвалибогівка, українка, малограмотна. Шліфувальниця заводу "Червоний металіст" у м. Гуляйполі. Заарештована 29 квітня 1944 року. Звинувачення: під час окупації зареєструвалася як "фольксдойче". Особливою нарадою при НКВС СРСР 8 липня 1944 року засуджена до 5 років позбавлення волі з утриманням в Чорногорському спецвиправтудтаборі НКВС СРСР. Реабілітована у 1989 році.

1945-й рік

Звинувачення ті ж, що і в 1944 році.

Войцель Генріх Єгорович, 1899 р. н., Автономна республіка німців. Жив у с. Степанівні. Рішенням від 8 травня засуджено до 8 років.

Гольц Харитина Антонівна, 1891 р. н., с. Гуляйполе. Дружина німця. Рішенням від 3 листопада позбавлена волі на 5 років.

Гольц Євгенія Єфремівна, 1919 р. н., с. Гуляйполе. Рішенням від 3 листопада позбавлена волі на 4 роки.

Діденко Йосип Максимович, 1886 р. н., с. Новогригорівка Чернігівського району (нині Пологівський). Жив у німецькій колонії Зільберталь (с. Яблукове). Постановою від 3 листопада ув'язнений в Чорногорський концтабір на 5 років.

Діденко Катерина Сергіївна, 1913 р. н., с. Гуляйполе. Домогосподарка. За постановою від 17 лютого вислана на спецпоселення в Новосибірську область на 5 років.

Діденко Марія Йосипівна, 1918 р. н., м. Штольт (Німеччина). Жила в с. Яблукове. За постановою від 21 листопада вислана у містя спецпоселення Новосибірської області на 5 років.

Діденко-Шуль Міна Андріївна, 1891 р. н., м. Бітове (Німеччина). Колгоспниця колгоспу "Зільберталь" (нині в с. Яблуковому). За постановою від 3 листопада вислана в містя спецпоселення на 5 років.

Жовнір Анастасія Гнатівна, 1911 р. н., с. Успенівка. Колгоспниця колгоспу імені 8 березня у с. Розкушному. Постановою від 21 квітня засуджена на 5 років заслання.

Сидорова Ганна Фетисівна, 1899 р. н., Росія. Колгоспниця в с. Гуляйпалівці. За вироком від 24 листопада як член родини зрадника батьківщини позбавлена волі на 5 років.

Баранник Анна Іванівна, 1903 р. н., с. Гуляйполе, німкеня, неписьменна. Колгоспниця колгоспу "1-ше серпня" у м. Гуляйполі. Гуляйпільським РВ НКВС СРСР 24 вересня 1944 року відібрана підписка про невиїзд. Звинувачення: під час окупації зареєструвалася як "фольксдойче". Особливою нарадою при НКВС СРСР 20 січня 1945 року засуджена до 5 років заслання в Сузунський район Новосибірської області. Реабілітована у 1989 році.

Донець Ольга Гнатівна, 1909 р. н., с. Санжарівка, українка, освіта початкова. Рядова колгоспниця колгоспу імені 8 Березня в с. Майндорф (потім Трудове). Заарештована 14 вересня 1944 року. Звинувачення: дружина зрадника батьківщини. Особливою нарадою при НКВС СРСР 12 листопада 1945 року засуджена до 5 років заслання в Талди-Курганську область (Казахстан). Реабілітована у 1989 році.

Ланг Ганна Іванівна, 1910 р. н., с. Гуляйполе, німкеня, малограмотна. Прибиральниця на залізничній станції Пологи. Пологівським РВ НКВС 4 грудня 1944 року відібрана підписка про невиїзд. Звинувачення: під час окупації зареєструвалася як "фольксдойче". Особливою нарадою при НКВС СРСР 3 березня 1945 року засуджена до 5 років позбавлення волі з утриманням в Чорногорському спецвиправтудтаборі НКВС СРСР. Померла в м. Запоріжжі в 1985 році. Реабілітована в 1989 році.

Лоскутов Олександр Тимофійович, 1889 р. н., м. Василівка, росіянин, освіта незакінчена вища. Завідуючий юридичною консультацією в м. Гуляйполі. Заарештований 29 листопада 1943 року. Звинувачення: зрадив батьківщину, прислужував німцям. Особливою нарадою при НКВС СРСР 6 січня 1945 року засуджений до 8 років позбавлення волі. Реабілітований у 1991 році.

Міллер (Мілер) Євдокія Никифорівна, 1910 р. н., с. Гуляйполе, українка, малограмотна. Ніде не працювала. Гуляйпільським РВ НКВС 24 вересня 1944 року відібрана підписка про невиїзд. Звинувачення: під час окупації зареєструвалася як "фольксдойче". Особливою нарадою при НКВС СРСР 20 січня 1945 року засуджена до 5 років позбав-

лення волі з утриманням у Чорногорському спецвиправтудтаборі НКВС СРСР. Реабілітована у 1989 році.

Неграй Марія Якимівна, 1919 р. н., с. Гуляйполе, українка, освіта початкова. Помічник кухаря піонерського табору в м. Гуляйполі. Гуляйпільським РВ НКВС 3 липня 1944 року відібрана підписка про невиїзд. Звинувачення: дружина зрадника батьківщини. Особливою нарадою при НКВС СРСР 10 лютого 1945 року засуджена до 5 років заслання в Джамбульську область (Казахстан). Реабілітована у 1989 році.

Скубенко Іван Сидорович, 1924 р. н., с. Приютне, українець, освіта середня. Технік військового управління будівельних робіт № 164 в м. Мелітополі. Заарештований 10 січня 1944 року. Звинувачення: підозра у шпигунстві на користь фашистської Німеччини. Особливою нарадою при НКВС СРСР 3 жовтня 1945 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований у 1996 році.

1946-й рік

Штейнфельд Іван Якович, 1924 р. н., с. Гуляйполе. Мешкав у Новомиколаївському районі. За вироком від 27 березня позбавлений волі до 5 років.

Штейнфельд Марія Іванівна, 1890 р. н., с. Новозлатопіль. Мешкала в Новомиколаївському районі. За вироком від 27 березня як фольксдойч позбавлена волі до 5 років.

Ілієнко Євдокія Спиридонівна, 1905 р. н. Запорізьким облсудом від 6 грудня по ст. 54-10 Кримінального Кодексу УРСР засуджена на 10 років позбавлення волі.

НЕ ПАМ'ЯТАЮ СВОГО БАТЬКА

* * *

Старенька жінка стояла біля хати й з сумом дивилася вслід людям, що проходили вулицею. Вони йшли і йшли. Здебільшого сім'ями, але були й поодинокі.

То були весняні дні Пам'яті, коли люди йшли до могил та обелісків, на яких викарбувані імена полеглих і похованих не тільки на нашій

землі, а й на неосяжних просторах далеких країв, йшли, щоб віддати скорботну шану тим, хто залишив їх, і покласти до підніжжя обелісків квіти вдячності.

— Куди ж нам нести квіти? — запитала зажурена жінка, коли я зупинився біля неї. — Де шукати могили наших батьків?

Ольга Сергіївна — так звали жінку — дочка Сергія Івановича Гури, репресованого в лихолітні роки. Багато людей знали його як хорошого трудівника, добру людину. Але те, що вона розповіла про нього і сім'ю, вразило мене до краю.

Коли їх наділили землею на хуторі Вільному, котрий тільки почали заселяти, вони поставили за мету побудувати собі там і хату. Сім'я була велика — дев'ятеро дітей, тому вирішили зводити споруду простору, де б могли жити й діти, разом господарювати на землі.

— Були ми з бідняків, — продовжувала Ольга Сергіївна. — Коштів не вистачало, то цеглу, наприклад, використовували побиту, яку доставляли із зруйнованої економії, розташованої за декілька кілометрів. Батько, звичайно їхав із старшими дітьми працювати в поле, а ми, малеча, з матір'ю возили цеглу короною. Коли ж її треба було доїти, то випрягали, давали можливість попастися і відпочити. У цей час її змінювала мати, а ми допомагали їй, обліпивши ту бричку з усіх боків.

За кілька років хату побудували. Радості не було меж. Але незабаром, прийшла колективізація, а разом з нею — й завірюха розкуркулювання... Після будівництва ми залишилися зовсім голодранцями, проте місцеві керівники вирішили забрати хату. Прохання й плачу нашого ніхто не хотів слухати.

— Надходить зима, а колгоспних волів немає куди ставити, — пояснив один із керівників і, grimнувши, дав строк, за який ми повинні вибратися.

Нас порятував один бідняк. Побачивши, що коїться, підійшов до батька й сказав: "Віддаю, Сергію, тобі свою хату, бо ти пропадеш взимку зі своєю кагалою. Хоч вузенька й низенька, а все ж таки хата".

Слід сказати, що перші колгоспи ще багато років нічого не будували. Бо, як відомо, будівництво — то дуже копітка справа... Так і залишилися ми жити в тій хаті. Працювали всі в колгоспі. Батько тоді мав професію коваля, без якої господарство не могло обійтися. Хорошим був трудівником, не любив, коли не по-господарськи ставилися до колгоспного добра. На одних зборах виступив і сказав: "Що ж ви за гос-

подарі? Хоч би жнивarki взимку поховали. Ми, ковалі, зубилами коси з них вирубували, бо вони заржавіли там так, що не витягнеш".

Не сподобалась така критика керівникам, які не дали й домоворити і до того ж обізвали захисником старорежимних порядків.

Згодом забули про той епізод. Але не всі.

Настав 1937 рік. Почалися арешти. Одного вечора прийшли до нас. Батько був спокійний, сказав, що ні перед ким не завинив, що незабаром повернеться. Але найменшого Василька взяв, погладив по голівці, а нам сказав: "Бережіть його, щоб не простудився, бачите, що холодно надворі".

У ту пору з невеликого тоді хутора Вільного забрали п'ять чоловік.

Чекали ми батька тижні, місяці, роки, але ніякої вісточки від нього не було. А через багато років прийшов до нас один чоловік, що був разом з батьком, і розповів жакливу історію:

"Довго ганяли по різних таборах. Згодом почали відправляти ще кудись. Цілий день гнали засніженою тайгою. А під вечір старший конвою сказав: "Хочете жити, беріть у санках ломи та пилки і будуйте собі житла". Для харчування в тих санках була тільки мерзла картопля.

Стояв мороз. Знесилені люди, довбаючи мерзлу землю, падали з ніг, декотрі вже й не піднімалися, інші розпалювали багаття, рятувалися. Із 200 чоловік до весни залишилося зовсім мало. Загинув тоді й ваш батько. Хворий, з обмороженими руками й ногами, він усе хотів узнати, за що його так карають. Але так і не дізнався.. Бо то було звичайне винищення ні в чому не винних людей", — закінчив розповідь чоловік.

Але трагедія для нашої сім'ї не закінчилась. Виріс і пішов до лав Червоної Армії найменший — Вася. Служив хорошо, за що командування дало йому рекомендацію для вступу в комсомол. Але на зборах, коли його приймали, один із політпрацівників сказав: "Тобі, Гура, не місце серед них, ти — син "ворога народу". Не витримало молоде серце такого приниження й образи, вийшов він із зборів і застрелився. Ось так одна трагедія породила іншу.

Невдовзі нас викликали в район і сказали, що наш батько невинний і посмертно реабілітований. Виплатили тоді нам 75 карбованців, тобто, оплату його ковальської праці в колгоспі за два місяці.

Залишився він навічно у тій вічній мерзлоті. Але ж ми живі, ЖИВУТЬ наші діти й онуки, живуть кругом люди. Хотілося, щоб і вони знали про тих невинних, не тільки про відомих діячів, а й рядових жертв

того часу беззаконня. Потрібний і їм теж пам'ятник, у нас, у Гуляйполі. Як і всім іншим, щоб не відійшли вони згодом у небуття.

Коштами ми б, родичі, допомогли. Гадаю, що й інші не відмовилися б. Треба тільки відчути людський біль і швидше вирішити цю гуманну справу. Того вимагає людська пам'ять.

2.12.1989 р.

О. ШТЕПА
сількор, ветеран праці

В ІМ'Я СПРАВЕДЛИВОСТІ

Найхвилюючі листи від дітей репресованих.

"Будучи проїздом у Гуляйполі, прочитав матеріал в місцевій газеті про незаконно репресованих, — пише **В. Н. Ганзуленко**, наш земляк, який зараз мешкає в місті Донецьку. — Згадав свого батька Никифора Гнатовича Ганзуленка. Сім'я наша мешкала в селі Новий Світ колишньої Хвалибогівської сільської Ради. В тамтешньому колгоспі імені Будьонного він працював бригадиром городньої бригади.

Все було добре до того дня, коли весною 1937 року звалилось горе і на нашу сім'ю: арештували батька і він більше не повернувся додому. А що таке жити в селі, де до вас ставляться з презирством, як до сім'ї "ворога народу". І ми вимушені були залишити обжиті місця...

Де тільки ми не звертались! Відповіді були однозначні — винен. А в 1945 році нам повідомили, що Н. Г. Ганзуленко помер від раку нирок у Сталінграді.

Але ми не вірили в те, що батько в чомусь завинив перед народом, країною. Думалось, що то якесь непорозуміння. І тільки в 1959 році з Одеського військового трибуналу повідомили, що Никифір Гнатович Ганзуленко ні в чому не винен і його помертню реабілітовано.

Прошу не забувайте і мого батька"...

"...Наша сім'я до війни мешкала в Гуляйполі по вулиці Червоноармійській, — згадає **Г. В. Галатан** з Новогригорівки. — Мій батько, Василь Михайлович Попов, працював сторожем магазинів. Добре запам'ятала: на День Радянської Армії, 23 лютого 1937 року, він так і не повернувся з роботи додому. Як ми дізналися згодом, його було заарештовано..."

Семирічна Галя, її братик і сестричка вранці на прохання матері пішли розшукувати батька. Що ж трапилось? — бідкалися. Таке свято, хотіли його привітати...

Діти пішли в організацію, де працював батько. І там добре нічого не знали, направили до міліції. А там коло воріт уже багато людей зібралось. Виявилось, тієї ночі було заарештовано багатьох гуляйпільців. Тієї ночі забрали і сусіда Попових - Івана Філіпченка - батька п'яťох дітей.

— Мама, — пише Ганна Василівна, — дуже хворіла. Прийшли згорьовані сусіди, потужили — і все. І потекли наповнені смутком дні, місяці, роки. Напівсиротами діти росли...

Вчителька — пенсіонерка **Л. Я. Буряк** з Добропілля повідала про свою гірку долю і про те, як загинув у сталінських катівнях її батько, Яків Андрійович Юрик, котрий працював в 1937 році директором Воздвижівської середньої школи і секретарем партійної організації тамтешніх колгоспів.

Лілія Яківна не пам'ятає батька, бо їй всього чотири роки було. З розповіді матері переповідає деталі. Разом з батьком: у 1937 році було заарештовано і завгоспа школи Трифона Андрійовича (прізвище його на жаль, авторка не пам'ятає).

Я. А. Юрика було реабілітовано посмертно в 1958 році.

28.06.1990 р.

І. КРАВЕЦЬ

* * *

Жінка в скорботі, полоні гірких спогадів. **Тамара Сергіївна Редько**: їй нелегко ворухити старе, ятрити болючі рани. Вони довіку не загояться. Пам'ять дитяча — то на все життя. Все, що в ті роки вкарбувалось у свідомості, вона пам'ятає добре. Сумна тінь впала на лице літньої жінки. Скам'яніли уста, серце болить. А згадати треба. Сергій Савелійович Лепетченко батько Т. С. Редько, працював секретарем-касиrom куспромартілі "Хімік" в Гуляйполі. Жили вони дружно. Донька згадує, з якою ніжністю любив її батько. Завжди провадив з нею і братиками Олександром і Віктором вільний час. Допоки не стряслась та біда.

Тамара Сергіївна добре пам'ятає той день, коли арештували батька. Це було 25 серпня 1937 року. Це чорна дата в її житті. Бать-

ка забрали в обідній час. Тамара була в школі. Мама, Таїсія Іванівна, потім часто-часто згадувала батькові слова: "Я ні в чому не винний... Винним себе не визнаю... І за що така наруга наді мною..."

Так молодий, здоровий, завжди щирий, в розквіті сил і щастя тридцятилітній С. С. Лепетченко потрапив у сталінсько-беріївську м'ясорубку і загинув.

Як жили Лепетченки? Жили надією, що там, "на верху", розберуться, що допущена прикра помилка і батька реабілітують, справедливість восторжествує. Але спливав рік за роком, а від Сергія Савелійовича — ні вістки.

Нелегко жилось Таїсії Іванівні, нелегко було її діткам. Її, як дружину "ворога народу", часто звільняли з роботи, перебивались тим, що дозволяли працювати прибиральницею. Дітей на кожному кроці картали за батька.

Тамара Сергіївна згадувала, як на одне із Новорічних свят їх, малих Лепетченків, привселюдно обділили подарунками, заявивши, що діти "ворога народу" не достойні їх.

— Можете уявити мій і моїх братів стан, — каже Т. С Редька. — За слізьми не бачила дороги, коли бігла зі школи. І уявіть, вечером до нас прийшла вчителька Галина Іванівна Давидкова і принесла подарунки. Утішала, як могла. Той її вчинок, її людяність, я повік не забуду. Та не всі люди сприймали однозначно ті арешти, не всі рвалися сліпо вперед, аби вислужитися. І як не важко було, діти Сергія Савелійовича стали на ноги, вивчилися, ніколи не носили камінь за пазухою. Не були злобними. І весь час вірили в справедливість. Тамара Сергіївна має нагороди як учасниця трудового фронту.

І дружина, сини та дочка дочекались таки правди: батька реабілітували 6 березня 1989 року. Повідомили також, що С. С. Лепетченко помер від розриву серця там, в таборах.

Така ж доля спіткала і старшого брата Сергія Савелійовича - Павла Савелійовича Лепетченка, комерційного агента "Кураховгребуду". Його арештували 15 квітня 1938 року за постановою горезвісної "трійки" УНКВС Донецької області. Загинув у сорок років.

Тепер обом братам повернуто їх чесні імена.

31.05.1990 р.

І. НЕЖИЖИМ

"Я НЕ ПАМ'ЯТАЮ СВОГО БАТЬКА..."

... Була весна тридцять восьмого, Раділи їй люди — бо прийдешне завжди вселяє надію на краще, світліше. Чекала її приходу і дружна сім'я Боровиків з Верхньої Терси. Митрофан Автономович і Варвара Михайлівна були щасливі тим, що їм під радянською зорею в колективному господарстві все легше стає жити. А саме в колгоспі — вони впевнені — й крила розправили.

Це, дякуючи громаді М. А. Боровик вивчився на тракториста. А до заліза і техніки йому не звикати: в ковальській справі добре знався. То й всяке діло в чоловіка ладилося.

— Жили тоді дружно, — згадує Варвара Михайлівна. Вже вісімдесят п'ятий розміняла, а пам'ять чітко тримає подробиці далеких років. — І сім'я чимала була: чотири доньки й синок, при нас жила вже в літах свекруха, а, знаєте, у відчай не впадали: з піснею на роботу й з роботи йшли.

Винятковий ентузіазм радянських людей, викликаний твердою вірою в краще майбутнє, додавав їм і сил, і бадьорості, і натхнення.

Та не судилося сімейній зорі довго світити.

4 квітня 1938 року на обійстя Боровиків зайшли голова сільської Ради і два молодики. Поцікавилися батьком.

— А де ж йому бути — на роботі, — відказала мати, — То в якійсь нагальній справі? Щось йому передати?

— Обійдемося і самі.

З тим похмурі гості пішли з двору.

Невдовзі додому прийшов Митрофан Автономович. Якийсь, зажурений, заклопотаний. В очах закарбувався смуток. Попросив налагодити одяг, щоб переодягнутися. Все робив мовчки.

Посидів біля дітей. В колисці бавилася однорічна Катруся. Ніжними ручками тяглася до батька, а він обцілював їх, примовляючи слова. Тулилися до батька Оля, котрій пішов п'ятий рік, і шестирічна Галя. (Старші Марійка й Сава були в школі).

Гладить дівчаток по голівках і напучує: "Слухайте маму й бабусю, допомагайте їм. Старших треба шанувати..."

Ще раз заглянув до колиски, поцілував Катю і почав збиратися.

— Жаль, що не побачу Саву й Марійку. Так хотілося мені синочка бачити...

Не стримався і гірко, гірко заплакав. Так і попростував до сільської Ради.

Додому більше не повернувся.

Варвара Михайлівна не раз оббивали пороги в'язниць. І в Гуляйполі і в Дніпропетровську, куди були вивезені арештовані. І все безрезультатно. Жодної передачі, жодного побачення.

"Геть, облудники!.. Пригріли "ворогів народу"! І вам туди дорога!.." — ці слова супроводжували Боровиків впродовж багатьох років.

— А яке випробування лягло, на плечі нашої мами, — розповідає К. М. Шаповал. — Тяжка праця, війна. Та ніщо не зламало матусю. Вона мужньо все перестраждала все перенесла, аби поставити нас на ноги. І поставила. Звичайно, вченими ми не стали, але наша мама виплекала в наших душах любов до хліборобської праці, до землі. Все своє життя і працю ми віддали рідному колгоспові.

Марія Митрофанівна Прихидько, Ганна Митрофанівна Шаровська й Ольга Митрофанівна Бикова до пенсії працювали доярками. І нині продовжують працювати в колгоспі.

— Ми, сестри, часто збираємося в маминій оселі, — продовжує Катерина Митрофанівна. — Пригадуємо своє життя, сумуємо, що були позбавлені батьківської ласки. А мені найменшій, найтяжче: адже я не пам'ятаю свого батька...

Добре, що хоч правда восторжествувала.

8.02.1990 р.

І. НЕЖИЖИМ

ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Микола Микитович Войцеховський подав два офіційні документи. То були відповіді із солідних відомств.

— Це все, що я одержав на мої запитання, — сказав. — І все, що лишилось від батька.

Перший папір — з управління Комітету державної безпеки Української РСР по Запорізькій області. В ньому, зокрема, йдеться: "На Ваше прохання повідомляємо, що, Войцеховський Микита Овсійович, 13 вересня 1884 року народження, уродженець міста Гуляйполя, коваль колгоспу "Червоний прапор", рішенням "трійки" УНКВС УРСР по

Дніпропетровській області від 19 березня 1938 року підданий розстрілу у звинуваченні в належності до підпільної махновської повстанської організації. Рішення приведено до виконання 25 березня 1938 року в місті Дніпропетровську.

На жаль, встановити місце поховання Войцеховського М. О. не вдалося..."

Інший документ — довідка із Запорізького обласного суду: "Справа по звинуваченню Войцеховського Микити Овсійовича переглянута Президією обласного суду 16 квітня 1958 року. Постанова "трійки" УНКВС по Дніпропетровській області від 19 березня 1938 року скасована і провадження справи припинено.

Войцеховський М. О. по даній справі реабілітований"...

Посвідку про реабілітацію батька одержала ще мама в серпні п'ятдесят восьмого року, — продовжував М. М. Войцеховський. — Це я вже тепер дізнався. А тоді мати, мабуть, не хотіла ятрити рани. Хоча в сім'ї ми всі були однієї думки: батько не винен, просто трапилось якесь непорозуміння.

Жила людина — і не стало. Безслідно. Навіть могили ніхто, не може вказати.

Страшна була сталінська репресивна машина. Знищення людей поставили на конвейєр.

Ось Микита Овсійович. Був заслуженим трудівником, доброго ремесла навчився у свого батька — відомого на окрузі коваля. В перші дні колективізації Войцеховські в колгосп "Червоний прапор" передали кузню, пару коней, увесь наявний інвентар і реманент. Все те — нажите власним горбом. Як стахановця його сфотографували біля брички. І те фото висіло на Дошці пошани. На зборах часто підкреслювали: "Трудіться так, як Микита Овсійович. Це віддана справі соціалізму людина..."

Так, шанувався людьми не тільки Микита Овсійович, а й його численна родина. Бо працювали на совість, у всьому були безвідмовними, чесними.

І ось той страшний день заступив сонце. Якраз, свято Червоної Армії і Військово-Морського флоту — 23 лютого 1938 року. У дві години ночі прийшли голова колгоспу Чуприна і працівники НКВС.

— Зброя є? Зізнавайтесь по-доброму. Не викручуйтеся!

— Яка зброя? Схаменіться, люди добрі. Що в кузні маю — молоток і кліщі. Ото і вся моя зброя".

Зробили ретельний обшук. Звісно, зброї не знайшли.

— Одягайся. Пішли з нами...

Дружина знепритомніла. Діти плачуть. Хто поспівчуває, підтримає?

— Після того, як забрали батька, ми допитувалися у мами, і вона нас заспокоювала, що тато ні в чому не винен, він скоро повернеться.

Не повернувся... І скільки мати не їздила до в'язниці, побачення не дозволили.

А долю Микити Овсійовича слідчі і горезвісна "трійка" порішили швидко. Через місяць "небезпечного злочинця" із міфічної махновської повстанської організації розстріляли. Про смерть батька сім'ю, звісно, не повідомили. Дружина і діти жили лише надією, що все переглянеться, що ось-ось і листа від батька одержать, а там, незабаром, і він сам, ось так, без попередження, переступить поріг.

Вимріяні думки не здійснилися. Важкий шлях довелося пройти Войцеховським. Діти "ворога народу" ні від кого не могли чекати допомоги. Навіть в армію не брали хлопців — не довіряли. Тільки з початком Великої Вітчизняної війни М. М. Войцеховського призвали в армію, і то спершу на Уралі, в будівельному батальоні перебивався. А на початку сорок другого року необстріляних хлопців кинули на північно-західний фронт — в саме пекло війни. Це було під Старою Русою в знаменитому Дем'янському котлі.. Були у Миколи і поранення... А війну закінчив офіцером-артилеристом під Кенігсбергом...

— Тепер ми знаємо, в чому корінь зла і чому батько став жертвою сталінських репресій — каже М. М. Войцеховський. — Хай близькі і далекі родичі знають про невинність Микити Овсійовича, мого батька. А щодо служак і посіпак із НКВС, які скалічили батькову і багатьох інших доль, то їм суддя Совість. Чи живі вони? Чи пам'ятають про свої злодіяння? Чи не мучать їх ночами жахи? Невже і на заході життя не шкодують про скоїне? Ці питання вже багато років не дають спокою Миколі Микитовичу.

Звичайно, син не хоче крові помсти за батька. Ні. Він хоче одного — утвердження справедливості. І мова не тільки про меморіали загиблим — про вічну пам'ять. Мабуть, це єдине, чим ми можемо полегшити біль не лише М. М. Войцеховському.

І. НЕЖИЖИМ

ПРАВДА ЗАВЖДИ ОДНА

"Свиридов Кирило Васильович, 1903 року народження, робітник олійниці, репресовано в 1938 році..."

Скупі рядки. А за ними ж було життя людини. А що лишилося?

— Добра, гірка пам'ять про дорогу людину, — крізь сльози мовить Н. М. Сірінюк, жителька-пенсіонерка міста Гуляйполя.

Кирило Васильович Свиридов став мені батьком, коли мала три роки, — згадує жінка. — Від мами, а згодом і від самого батька дізналася про його нелегку сирітську долю.

... Кирило з батьками мешкали в Орловській губернії. Важко жилося бідності, злидні обсідали з усіх боків. Одне запам'яталося добре — завжди дуже хотілося їсти.

У сім років хлопчик залишився сиротою. "А далі як жити хлопцеві?" — бідкалися сусіди.

— Збирайся забери з собою до Олександрівська, — сказав хлопцеві його старший брат по матері. — Вже якось перебиватимемося разом.

... Дитяча цікавість потягла хлопця на ярмарок. Та так захопився побаченим, що й заблукав. Змилювалися чужі дядьки:

— Не пропадати ж дитині... Сідай до нас на воза, — запропонували.

— Пізніше, може, й рідня знайдеться.

Заможний мельник, на обійстя якого привезли хлопця, дізнавшись про його одісею, обійшовся милосердно: дозволив жити в сім'ї свого конюха.

Кирило Васильович все життя дякував тим незнайомим, щедрим на добро людям.

Хлопця привчати до праці не доводилося: до роботи він був беручим і легким на руку. За що б не брався, у нього все якось виходило легко, звично. Наче весь час займався однією справою.

— Тато справді мав золоті руки. Чинив шкіру, виготовляв зброю, паяв, лудив, лагодив різні машинки, — згадує дочка. — От який самородок. До всього доходив своїм розумом, А був же безграмотним, працював різноробом на олійниці,

— Навчи мене, Надю, грамоті, — попросив якось мене. — Як не як, а без цього не обійтисся.

І тут Кирило Васильович виявився вірним своїй натурі: взявся за гуж — то не кажи, що не дуж. Терпляче, але вперто опановував школярську науку. Навчився читати й писати. А як радів, коли став самостійно розписуватися, коли виводив літери і потім читав слова.

— Від задоволення татові очі сяяли такою не підкупною радістю щастя, що важко передати. Тож, мабуть, було його внутрішнє і духовне зростання. Мов зараз, через стільки десятиліть, бачу перед собою гаряче палахкотіння тих гарячих очей. "Спасибі, донечко"... — і досі вчуваються татові слова.

Про майстровитого, метикуватого, із золотими руками юнака якось дізнався сам батько Махно і забажав такого майстра мати у своєму війську. Прибічники Нестора Івановича упевняли Кирила згодитись на службу славнозвісному "батькові". — Який з мене вояка? Ліпшої роботи, ніж копатися в механізмах, я не знаю. Ні-ні, що не кажіть мені, а ось вдихнути життя в якусь зіпсовану штуківину, о, тут я мастак. А де точиться війна, кров... Не силуйте проти волі, — намагався переконати непроханих гостей.

Розгнівався "батько" відмовою Кирила і наказав прибічникам дати неслухові добрячого прочухана. А ті раді старатися: підвісили за ноги юнака і всипали гарячих.

Та моральна травма залишила слід на все життя.

К. В. Свиридов, переживши ту екзекуцію за правду, все ж залишився напрочуд товариською людиною. Вечорами й у вихідні на обійсті Свиридових обов'язково бували друзі, знайомі. А ще Кирило Васильович любив посидіти з вудкою десь у мальовничому тихесенькому куточку на березі річки. І не тільки з-за улову. Його душа бажала відпочинку на лоні природи.

До Свиридових навідувався перший секретар райкому партії Василь Пимонович Боровиченко. Частенько засиджувалися за розмовами, нерідко і на рибалку разом тягло.

Та ось і біда із-за рогу вигулькнула. В місті згорів млин і підозра в підпалі впала на Кирила Васильовича. Два місяці був під арештом, тривало слідство, допоки розшукали винуватця.

Тоді правда верх взяла. А страшну ніч 18 березня 1938 року запам'ятала Н. М. Сірінюк на все життя.

— Достоту все знаю, — згадує вона. — Хтось гучно і нетерпляче

постукав у двері. Мама вийшла і відчинила двері. До кімнати увійшов голова колгоспу. А за ним — три міліціонери. Мені запам'яталися люди високого зросту. Обшук тривав довго: ретельно обстежували всі кутки. Навіть подушки порізали. А як мені боляче було, коли скидали з етажерки книжки. А зошити з історії, російської мови і математики забрали з собою.

— Збирайся, підеш з нами, — наказали батькові.

Тато одягнувся. Як їм не хотілося лишати нас!..

— Дорогі мої, дружино, діточки. Я ні в чому не винен. Не їла душа часнику — не буде тхнути. Повірте, правда візьме своє, бо правда — завжди одна...

— І коли ми всі кинулись до тата, щоб поцілувати, на нас накинулись міліціонери, загнали в другу кімнату, наказали не виходити з хати, — продовжувала гірку оповідь дочка. — Ото востаннє ми бачили тата.

А який недобрий розголос пішов у педтехнікумі, де я навчалася. Тавро "дочка ворога народу" зразу вліпили мені. "Таким не місце в нашому технікумі... Всі вони, як і батьки, одним миром мазані"... — Найбільш активні підлабузники з числа учнів кидали ці гіркі слова прямо у вічі. Але, дякуючи педагогам — повік їх не забуду — Павлові Івановичу Плачинді і Поліні Федорівні Кучмі, котрі мене відстояли — я продовжувала вчитися.

Отак і жили-переживали...

Прикро було і дуже. Думала, ну чому люди такі злі, не милостиві, розтоптали б нас живцем. А за віщо? Невже мене батько чомусь поганому навчав? Було, не раз нам, дітям, казав: "Зміст життя людини у тому, щоб бути потрібним країні, сім'ї, рідним. Щоб жити красиво, світло, перш за все треба багато знати, багато передумати, навчитися працювати і головою, і руками". І ось таких людей знищували. Робили їх козлами відпущення.

Після війни я багато писала, добивалася правди. Повідомили: "Свиридов К. В. помер від хвороби серця, в 1943 році". Ніхто не знає і місця поховання.

І ось тільки тепер повернено чесне ім'я батька. Очищення, йде правдою, а правда завжди одна.

25.09.1990 р.

І. НЕЖИЖИМ

СПАСИБІ ВАМ, МАМО

"Спасибі Вам, мамо, спасибі Вам, мамо, за ваше тепло і довгі недоспані ночі..."

За вервечкою років Євгенії Іванівни Ісаєнко довге-довге життя. Вважайте, дев'яносто п'ять літ тому на всеосяжному небосхилі всесвіту спалахнула і її, Євгенії, зірка... А що вже було впродовж цього часу, того — не злічити. Пам'ять закарбувала і сонячні, і похмурі днини її життя. Не приховувала ні від кого: не раз хатній поріг переступали і глибокий відчай, і гіркий смуток. Але ця жінка не здавалася на поталу долі. Згадувала, що сил додавало одне усвідомлення: дітей на ноги ставити треба. Щоб разом з усіма йшли в строю, у дружній сім'ї людей. І древо життя Євгенії Іванівни ще глибше укорінювалось, міцніло, його кристалістість ширшала.

... Навіть важко уявити: у 1917 році Євгенії Іванівни виповнилось 22. Вона вже звідала й наймитування у заможних селян. Добре пам'ятає в ті роки неспокій і сподівання на краще життя.

— Як мама згадує ті роки, то тільки сумно посміхається, — розказує дочка Галя. — Мабуть, жалкуючи, що її молодість стала вже історією.

Втім, не лише оті факти біографії викликають велику повагу. Євгенія Іванівна була очевидцем і учасником усіх визначних подій, що відбулися у житті нашої країни. Вона дожила до епохи, коли наш народ, віддавши в музеї постолі й соху, здолав тягар патріархальної спадщини, здивував світ своїм не лише ратним, а й трудовим подвигом і повів за собою інші народи.

— Довгі мої літа, ох довгі. Як та стежка серед степу. Чи то зозуля співуча їх наспівала, а чи ворожка наворожила? — було гомонить старенька, ніби виправдовуючись, перед людьми за своє довголіття.

Не відлежувалась на печі, не ледарювала, все переробила: сапала, орала, скиртувала, снопи в'язала, косила, пряла, прала, садила, молотила... Пережила і не одну війну. Тепер гарно і весело жити, аби ніколи більше війни не знати...

Гай-гай, надивувалася на білому світі, наслухалася. Розказує правнучкам, а вони лише оченятами світять: для них життя наше — казка.

"Спасибі вам, мамо, спасибі, мамо, за вічну любов і неоплачену ласку..."

Євгенія побралася з Лукою Ісаєнком в революцію. Жили дружно, троє серденьток у них найшлося: Василько, Луна (так в сім'ї синочка Луку звали) і найменшенька Галя (через рік після ленінського похорону знайшлася донечка).

Жили-росли діти, батька-матір шанували... Перший удар долі стався влітку 1935 року, коли гроза вразила Луку Мусійовича. Ніхто не думав, що житиме. Довго відлежувався, лікувався. Здолав недугу, став на ноги. І тільки дякувати вірній дружині та дітям — виходили батька. "Вдруге народився. Тепер тобі, Лука Мусійович, жити та жити", — підбадьорювали односельчани.

Л. М. Ісаєнко працював бухгалтером у Гуляйпільському держсортфонді, старший син вчився у педтехникумі. Туди збирався і Лука... Розпочалася хвиля беззаконня, яка захлинула країну. І у самий розпал кампанії по викриттю "ворогів народу" — 3 квітня 1938 року — забрали і Луку Мусійовича. Через 20 днів відбувся суд, і відтоді пропали сліди цієї людини. "Винним себе не визнаю"... — останні слова, почуті Євдокією Іванівною від чоловіка.

Безперечно, для того, щоб вичавлювати з себе раба, породженого сталінізмом, треба мати мужність. Але, очевидно, ще більшу мужність "треба мати, щоб за будь-яких обставин не стати рабом. Бути і залишатися Людиною.

Діти широко відкритими очима дивилися на матір, намагаючись у її погляді знайти відповідь на болісне запитання; чому в хаті печаль?

А що могла відповісти їм Євгенія Іванівна? І сказала, що вірить батьковому слову, що він не винен, і що треба вірити у справедливість. І збрала всі свої сили, усміхнулася широко і добре, як колись.

Усмішка матері... Хто не знає її, кого минула вона в юні роки? Увесь добрий, теплий світ зібраний у ній. Стільки ж сили в тобі, жінко, якщо ти умієш так тримати в шорах своє горе!...

Доля не раз випробовувала матір на мужність. Опісля - ще була війна, що смерчем увірвалася в сонячне життя радянських людей. Василь і Лука Ісаєнки пішли захищати Батьківщину. За роки окупації гітлерівці декілька разів намагалися відправити у рабство Галину, але вона щоразу втікала. Одного разу на допиті матір так побили, що вже думала і не видужає.

А в сорок третьому з фронту обізвалися лейтенанти Лука і Вася. Ось Луна хвалився, що боронив колиску Жовтневої революції, що ось

тільки отримав медаль "За оборону Ленінграда", сфотографувався з солдатами своєї роти і надіслав картку. І так хотів побачитися з рідними.

В одному з листів, датованому 13 листопада 1943 року, син писав мамі: "Сейчас всех роднее ты мне и дороже. И ближе к горячему сердцу солдата. И если с Победой вернусь я попозже, я знаю: на встречу ты выбежишь с хаты. К тебе припаду я как воин, увижу морщины и проблемски седин. Ты ведь, моя мама, я буду достоин. Надейся всегда, что я верный твой сын..."

Не судилось матері дочекатись з фронтової дороги Луню. Одержала похоронку. "Загинув смертю хоробрих...". А Вася таки повернувся додому, добивав ворога і за брата. По війні (учителював у Воздвижівці) далось взнаки фронтове лихоліття — рано пішов із життя.

Повернувся з небуття і батько. Це був рік 1957, офіційний папір сповіщав: "Ісаєнко Лука Мусійович реабілітований посмертно".

Євдокія Іванівна доживає віку в доньки. З усім гаразд, здоровилося б тільки, то і гріх жалітися. А на серці все неспокій...

Ніхто не хоче вірити смерті. А тим більше мати. Чекає Євдокія Іванівна Луню з війни. Чекає терпляче, роками. І вірші синові з його листів часто декламує напам'ять. Вистраждані спогади. Печаллю напоєні по самі вінця.

29.03.1990 р.

Іван НЕЖИЖИМ

РОЗСТРІЛЯНЕ СЕРЦЕ

"Є імена і дати є нетлінні..." — такий запис у своєму щоденнику зробив О. Твардовський.

Для пенсіонера, колишнього працівника машинобудівного заводу Г. П. Опиценка, як і для його братів, ідеалом у житті був батько. Та мало тішилися діти батьком, а він — синами. 2 квітня 1938 року о першій годині ночі до хати Пилина Андрійовича Онищенко увірвалося троє енкавееців на чолі з Колесниковим і без пред'явлення ордеру робили поголовний обшук. (Ордер за № 127 "на обшук і арешт громадянина Онищенко П. А." було виписано тільки наступного дня). При обшуку був присутній понятий Циганок Н. Н. Та нічого компрометуючого не було виявлено.

То була жаклива ніч для родини Онищенко. Посеред хати стояв безпомічний батько. Побивалася, не тямлячи себе, мати, Олександра Мануїлівна. Плакали, прокинувшись і малолітні діти. Вася, Коля, Гриша, Володя. Незнайомі надто сердиті дядьки не підпускали їх до батька. Навіть попрощатись не дозволили. І як не тягнувся рученятами до батька найменшенький Володя, Колесников був невмолимий, наче без серця.

— Мабуть, така моя доля. Але я не винний ні в чому. А ти, мати, учи дітей, постав їх на ноги. Прощавайте...

Пилип Андрійович хотів ще щось сказати, але Колесников не дав говорити, запричастив поспішати. Діти запам'ятали батькові карі очі — стільки в них було смутку і невимовного горя. Віднині вони не почують його тихого голосу, не побачать підбадьорюючої усмішки. Батькові тоді йшов тридцять шостий рік.

Чим завинив перед радянською владою столяр елеватора "Заготзерно" П. А. Онищенко? Самотужки вибився в люди, хоч був і малограмотним. Вважався здібним фахівцем. Казали, у його руках фуганок співає. А що мав золоті руки і світлу голову, — то це так. За що б не брався Пилип Андрійович, всьому давав лад. Онищенки такі були всі. Це у них щось родинне.

Онищенко рід мешкав на Гурівці. Сім'я була велика, дружна і ще казали, що й культурна. У дідуся Івана Давидовича Онищенка (він дожив до 1942 року і помер у 102 роки) було 10 дочок і син, батько Пилипа Андрійовича. Та ще в батька було троє синів. Ось так гуртом тривалий час і жили. У родині високо цінувався культ дідуся і батька, тому, мабуть, і порядок, і злагода там панували.

Іван Давидович мав неабиякий хист до всього. Добре знався в кувальстві, бондарстві, в теслярстві, шевстві, жерстянстві, у слюсарстві, і пасіку мав гарну. Отож діти і внуки переймали те надбання від старших і теж згодом славилися здібними умільцями. "У житті все згодиться..." — любив повторювати старійшина роду.

... Та ніч для працівників Гуляйпільського райвідділу НКВС була особливо напруженою. Хвиля арештів прокотилася селами. Забрали й сусідів Онищенко — бригадира колгоспу "Червоний колос" (територія нинішнього колгоспу імені Карла Маркса) Д. К. Борулька, колгоспника цього господарства О. О. Бохана, у цей вир втрапили С. Х. Сірінюк, С. А. Кравченко, К. Є. Кириченко, Ф. С. Домашенко, С. Р.

Бодня, А. І. Кириченко, П. І. Бондаренко, Г. С. Щербак, Д. В. Діденко, Д. Є. Коростильов, Г. Г. Мута, М. І. Волох, Л. М. Ісаєнко, М. Ф. Горда, Н. Г. Ганзуленко, Н. Х. Рябко, М. П. Сергієнко, М. П. Короситльов...

Нестерпне життя Онищенків почалося вже наступного дня. І Олександра Данилівна, і її діти ходили до в'язниці, аби передати татові їжу, побачити його бодай краєм ока. Де там! Їх виштовхували звідти геть і наказували не приходити зовсім. На дітей "ворога народу" тикали пальцями і дорослі, і школярі.

Репресивна машина працювала на повну силу. Арештованих "опрацьовували" уповноважені НКВС Є. Жонкін (першим у районі удостоєний знака "Почесний працівник міліції"), Сова, Колесников, сержант держбезпеки Масенко. Операцією керував молодший лейтенант держбезпеки Шишацький. Не гребували нічим, добиваючись у арештованих признання, — ні катуваннями, ні шантажем.

— В той час поряд із огорожею райвідділу міліції був невеликий парк, — пригадує В. П. Онищенко, тоді йому було 12 років. — Ми, діти арештованих, залазили на дерева, щоб хоч здалеку побачити рідних. Коли їх виводили з камери на прогулянку, то було видно, що у багатьох, і в тата теж, кисті рук були забинтовані. То були сліди катувань...

Поєдинки арештованих із слідчими були не на рівних. Он Сова серед своєї братії, потираючи руки, вихвалявся: "Онищенко я змусив розколоти. Підписав усе. Ми знищимо все їхнє кодрло, і дітей не пожаліємо..."

Щоб зрозуміти всю абсурдність, безглуздість тогочасного судочинства, я наведу витяги із протоколу допиту від 9 квітня 1938 року. Ось як фабрикувались гучні справи з грубим порушенням закону.

Запитання слідчого Сова: "Ви служили в банді Махна?"

Відповідь Онищенко: "Так, служив у банді у 1918 році в обозі".

Запитання: "Ви викриті як учасник контрреволюційної махновської повстанської організації".

Відповідь: "В цю організацію мене завербував (далі іде прізвище — Авт.), котрий працює в колгоспі "Червоний колос", в квітні 1937 року.

Його я знаю з дитинства, живемо в сусідах. Мене він запросив якось до хати, випили, опісля пішли до нього в садок... Він повідомив, що в Гуляйполі організується контрреволюційна махновська повстанська організація, яка існує на нелегальному становищі і ставить своєю метою повалення радянської влади. Він запропонував стати учасником цієї організації, і я погодився".

Коли знайомишся зі справою, то бачиш, що все це сфальсифіковано. П. А. Онищенко примусили "зінтатися", що він є членом підпільної організації, до якої завербував сусід і ще й кум.

Пилип Андрійович ніколи не знався з Махном, гнила версія енкавееців про проведення ним антирадянської агітації. На кожному кроці слідчого кричущі факти порушення законності: необ'єктивність, упередженість, не людяність, знущання над особистістю, глум і приниження людської гідності, формалізм і зарозумілість.

Ось який обвинувальний висновок зробило слідство. Можна тільки позаздрити фантазії виконавців чужої волі. Подаємо у скороченому вигляді:

"У лютому 1938 року по Гуляйпільському райвідділу НКВС надійшов матеріал про те, що в Гуляйполі і селах району нелегально існує військово-махновська повстанська контрреволюційна організація, яка ставить своєю метою збройне повалення існуючого ладу радянської влади шляхом повстання, підризу могутності колгоспного будівництва, шляхом вчинення диверсійних актів над відповідальними радянськими працівниками.

... Шляхом попереднього слідства встановлено, що всі арештовані учасники організації, будучи незадоволеними заходами партії і радянської влади, в минулому активні махновці, з метою боротьби з радянською владою сформували військово-махновську повстанську дивізію (керівник котрої арештований) з метою збройної боротьби проти радянської влади шляхом контрреволюційного повстання.

... Обвинувачувані, будучи учасниками контрреволюційної організації, серед населення проводили контрреволюційну роботу, направлену на зрив заходів, які проводять партія і радянська влада, доводячи нерентабельність колгоспної системи і активно готували диверсійні акти на державних і колгоспних об'єктах, а також, що вони готувались здійснити теракти над активом села, комуністами і комсомольцями в першу чергу, чим вчинили злочин, передбачений ст. 54-7, 54-8, 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР".

Справу № 21317 по звинуваченню названих осіб на заключному етапі розглянула особлива "тройка" НКВС по Дніпропетровській області. 20 квітня 1938 року вона винесла рішення розстріляти усіх членів контрреволюційної махновської організації. У справі є акт від 15 травня 1938 року, що "цього числа було виконано вирок — розстріляно усіх засуджених рішенням "тройки". Тіла поховані в землі".

Пилипа Андрійовича розстрілювали четвертим... Що думала чесна людина, дивлячись в обличчя ката?

Старшно читати ті документи. Тільки з Гуляйпільля за одну ніч розстріляли 21 невинного чоловіка. Хто був той кат, що так масово відправляв на той світ людей? До революції, засвідчують документи, в Росії був один кат, виконавець смертної кари, а під час сталінської інквізиції, охочих було хоч відбавляй.

Сім'я Онищенків так нічого і не знала про долю Пилипа Андрійовича: забрали людину і канула вона у безвість. Все було глибоко утаємничено. Було сфабриковано навіть причину і дату смерті: "Помер 10 квітня 1945 року від крупозного запалення легень" (такий папірець надійшов сім'ї у 50-ті роки):

Пилипа Андрійовича Онищенка реабілітовано посмертно в 1957 році.

Олександра Мануїлівна так до самої смерті чекала на чоловіка: ось-ось цокне у дверях клямка і поріг хати переступить її Пилип і скаже так проникливо, і так привітно, як це робив тільки він один:

— Здрастуйте, дорогенькі. Пробачте, що затримався...

— Нічого, Пилипе...

— Я так довго не навідувався додому, затримався у дорозі...

— Але ж вернувся, і ми щасливі... Без тебе я, як цвіт без сонця, в'яну.

Без тебе, ох як тяжко жить. Коли б ти знав мою журбу та муку, коли б знав, що я пережила... Як присягалася тобі, що збережу дітей, на ноги поставлю і виведу в люди — так і зробила. Не порушила слова ні на граминочку, не оступилася ні на півкроку, а ждала й вірила. І в ім'я тої віри — чи, скоріше, завдяки їй — ставала всесильною, бо все змогла, все здужала, через усе пройшла і не скорилася печалі своїй, ні життєвим нестаткам. І росила дітей своїх осиротілих не в журбі, а нехай і в скупій, та все ж таки — радості. Скільки мала її — всю віддавала...

То був сон чи, може, вимріяна роками зустріч. Циганка наворожила Олександрі Мануїлівні, що її чоловік живий. З тією святою не правдою так і звікувала.

Ні, не червонів би Пилип Андрійович, за своїх синів. Важко їм було пробивати собі шлях у житті, їм постійно нагадували, що вони діти "ворога народу". Їх підтримували стримана ласка маминої руки і мамине добре нелукаве слово, в якому жила любов до всього нашого, рідного, в якому дихала висока поезія праці і краса життя.

Мужнім солдатом на війні був Василь Онищенко. Має бойові нагороди. Залишив автограф на рейхстазі в Берліні. По війні закінчив інститут, живе і трудиться в Москві. Удостоєний почесного звання "Заслужений раціоналізатор і винахідник Росії". Дисциплінованим воїном був і Григорій. За виконання урядового завдання удостоєний нагороди Китайської Народної Республіки. Опісля більше 36 років відпрацював на машинобудівному заводі. З відзнакою закінчив заочно технікум, і горів роботою. Славився як конструктор-інструментальник, очолював цех. А для душі захоплюється ще й теслярством, і в нього, як і батька, в руках виспіває фуганок. Рід Онищенків-умільців продовжується.

— Великі розміри пережитої трагедії, — така думка Василя Пилиповича. — А ми мусимо знати всю правду про неї. Мертвим не болять. Але болять живим. Біль — совість, наша. Вклонімося ж світлій пам'яті загиблих.

22.02-1.03.1994 р.

Іван НЕЖИЖИМ

1948-й рік

Секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов поставив питання перед ЦК ВКП(б) про те, щоб надати право членам колгоспу вирішувати питання про виселення із сіл осіб, які ведуть "паразитичний спосіб життя". Й. В. Сталін підтримав цю пропозицію і 21 лютого 1948 року Президія Верховної Ради СРСР ухвалила таємний (не підлягав публікації) Указ "Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві та ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя".

Хоч сам Указ не друкувався, але в архівах зберігаються матеріали про виселення колгоспників до Сибіру і в інші віддалені місцевості СРСР. Серед них протоколи загальних зборів колгоспників, про виробіток трудовнів, характеристики тих, кого виселяли, рішення та інформації райвиконкому. У списках на виселення були переважно жінки, вдови, що мали малолітніх дітей, догляд за якими не дозволяв їм виконати злочасний "мінімум".

Як же воно відбувалося насправді?

На зборах і на сільських сходах заслуховувалась доповідь голови

колгоспу "Про стан трудової дисципліни в колгоспі". Після нього представник району чи області зачитував Указ Президії Верховної Ради СРСР і розпочиналося обговорення названих у доповіді кандидатур.

Рішення про виселення або громадський приговор (присуд — Авт.), як воно називалося в документах того часу, приймалося відкритим голосуванням присутніх на зборах, а потім затверджувалося у райвиконкомі.

На зборах приймали рішення про попередження колгоспників, які погано працювали. З них брали підписку, що вони почнуть краще працювати в колгоспі.

Ставлення селян до Указу було неоднозначним. Багато з них схвалювало круті заходи щодо осіб, які ухилялися від участі у роботі в громадському господарстві. Але були й такі, що не підтримували суворі покарання до осіб, які не заслуговували цього. Тому організатори зборів часто для виконання вказівок "зверху" тисли на селян, а іноді й фальсифікували протоколи зборів. Під тиском інколи виносилися рішення про виселення інвалідів і багатодітних.

3 квітня 1948 року в колгоспах нашого району пройшли загальні збори, на яких згідно і з згаданим Указом засуджували своїх односельчан за погану роботу і виносили громадський вирок: "виключили з членів колгоспу і виселити з Гуляйпільського району за межі Української РСР".

Так, 18 травня 1948 року загальні збори колгоспників артiлі "Новий шлях" Туркєнівської сiльради прийняли рішення про виселення за межі України С. Г. Прилiпка і його дружини В. П. Прилiпка і в протоколі зборів, і в характеристиці, підписаній заступником голови райвиконкому, говориться, що С. Г. Прилiпка "повернувся з Радянської Армії в 1944 році, займався крадіжками та спекуляцією. За крадіжку майна і зерна був засуджений до 3-х років тюремного ув'язнення, звідки повернувся взимку 1947 року. В 1948 році в колгоспі не працював".

Того ж дня, 18 травня, на хуторі Степному в присутності уповноваженого Гуляйпільського райвідділу міліції Третяка склали опис майна С. Г. Прилiпка, а бригадиру колгоспу "Новий шлях" доручили "зберігати майно".

20 травня райвиконком прийняв рішення про виселення подружжя Прилiпків і подав громадський вирок на затвердження виконкому Запорізької обласної Ради депутатів трудящих.

Хто ж був С. П. Прилiпка? Його, колгоспника, інваліда війни засудили за крадіжку зерна на 3 роки тюремного ув'язнення згідно з Указом від 7 серпня 1932 року, що звався в народі законом "про п'ять колосків". Крім того, в протоколі зборів згадується, що батько його дружини у тридцять років як куркуль був виселений.

Яке ж майно мало подружжя Прилiпків? В описі перелічено всього 8 речей, а найбільшою цінністю виявилися дзеркало і сукняна ковдра — вартістю по 50 карбованців і три алюмінієві миски по 10 карбованців кожна. В цінах 1948 року все майно коштувало 245 карбованців.

Згідно зі ст. 3 згаданого Указу виконком райради затвердив рішення загальних зборів колгоспників артiлі імені Сталіна Успенівської сiльради від 3 квітня 1948 року про виселення за межі Української РСР Сухова Івана Івановича, Буряка Кузьму Прокоповича, Циб Ірину Дмитрівну, Буряка Марка Михайловича за злісне ухилення від трудової діяльності в сiльському господарстві і ведення антигромадського паразитичного способу життя.

А такою була характеристика на Камаїв з Гуляйполя.

Камай Марія Федорівна, здорова, 1913 року народження, не виробила мінімуму трудоднів у 1946 і 1947 роках. Не брала участі в роботі колгоспу. В 1948 році на попередження правління колгоспу і загальних зборів колгоспників про участь її на колгоспних роботах не реагувала і свою поведінку не виправила.

Чоловік її, Камай Василь, працюючи старшим охоронником в колгоспі і очолюючи групу злодіїв по викраденню з комори колгоспного хліба, в 1947 році був спійманий з краденим і засуджений нарсудом на 5 років позбавлення волі... (В 1947 р. був голод — Авт.).

Згідно з Указом колгоспників, які в 1946-1948 роках не виробили мінімуму трудоднів, на загальних зборах попереджали, з них брали письмові зобов'язання, в яких вони обіцяли "чесно і добросовісно трудитися в колгоспі, берегти і зміцнювати колгоспне господарство, вчасно виходити на роботу, виконувати встановлені норми виробітку".

21 квітня 1948 року в колгоспі "Політвідділ" Новогригорівської сiльської ради загальні збори, на яких було присутніх 74 колгоспники (голова зборів Іван Андрійович Різниченко, секретар Іван Омелянович Ткаченко, член президії зборів Олена Павлівна Мурашко) обговорювали Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР від 21 лютого 1948

року "Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя".

Основні положення Указу зачитав і пояснив голова колгоспу Ф. Г. Галаган.

В обговоренні першим виступив І. І. Терещенко, який сказав, що Указ спрямований на подальший розвиток і піднесення сільського господарства, але для цього всім колгоспникам необхідно чесно трудитись, брати активну участь у колгоспному виробництві, зміцнювати колгоспну власність.

— У нас у господарстві, — говорив виступаючий, — є колгоспниця Настя Антонівна Борт, яка в 1948 році виробила всього 10 трудоднів, користується присадибною ділянкою, має корову, користується пасовищем, систематично ухиляється від трудової діяльності.

Іван Михайлович Ледньов у 1947 році виробив 72 трудодні, а в 1948 році — жодного. Живе за рахунок нетрудових доходів. Має олійницю, шеретовку, від яких має великий прибуток з колгоспників за переробку соняшника на олію, бере великі побори, і, по суті, веде паразитичний спосіб життя.

Я закликаю колгоспників взяти активну участь в обговоренні Указу Президії Верховної Ради СРСР і пропоную виключити із членів колгоспу Борт Анастасію Антонівну і Ледньова Івана Михайловича і винести громадський присуд про виселення їх із села.

Далі говорив на зборах Іван Андрійович Різниченко:

— Колгоспниця Повод Ольга Гордіївна протягом двох років працює в колгоспі погано, мінімум трудоднів не виробляє. За 1947 рік має 87 трудоднів, формально ставиться до громадського обов'язку, не береже, не зміцнює колгоспне селянство, завжди веде до того, щоб потрудитись поменше — урвать побільше. Я також настоюю, щоб до колгоспниці Повод Ольги Григорівни застосувати присуд зборами колгоспників у відповідності до Указу Президії Верховної Ради СРСР про виселення її із села.

Г. Д. Галаган: "Я пропоную обговорити питання про відношення до колгоспу колгоспниці Бобир Ганни Кузьмівни. Як відомо, вона з року в рік не виконує встановлений мінімум трудоднів. В колгоспі працювати не хоче, а його благами користується. Я пропоную відповідно до Указу виселити її із села".

Д. Шульга: "Я хочу поставити питання Ледньовій Марії Іванівні, яка в колгоспі працювати не хоче. В 1948 році не має жодного трудодня і живе за рахунок спекуляції. Живе від олійниці і будує своє особисте благополуччя.

Як відомо, колгоспниця Гуртова Наталія Григорівна в 1948 році на роботу в колгосп не ходила. Син її покинув колгосп без дозволу і тим сприяв розкладанню дисципліни в колгоспі. Я вважаю, що необхідно прийняти присуд зборів колгоспників у відповідності з Указом Президії Верховної Ради СРСР про виселення їх з села".

О. С. Качан: "Я підтримую виступаючих колгоспників, які вказали на людей вашого колгоспу і запропонували у відношенні Борт А. А., Ледньова І. І., Повод О. Г., Бобир Г. К., Ледньової М. І. та Гуртової Н. Г., але ми повинні попередити всіх, тих колгоспників, які не беруть активної участі у колгоспному житті. Такі теж можуть скотитись до паразитичного способу життя, а тому треба вимагати від них чесно і добросовісно працювати в колгоспі".

Н. А. Квітко, І. М. Корнєв, К. Д. Корнєв запропонували, щоб названі б чоловік дали клятву перед колгоспниками, що вони хочуть бути в колгоспній сім'ї, або хай відбувають з нашого колгоспу.

Першою із слів розкаювання виступила на зборах Ганна Кузьмівна Бобир: "Я перед всіма колгоспниками засуджую свої вчинки щодо порушення Статуту сільгоспартілі.

Я допускала часті невиходи на роботу без поважних причин, допускала запізнення, вибирала легку роботу, несумлінно ставилась до майна, порушувала внутрішній розпорядок тощо. Визнаю, що така моя поведінка сприяла розладу і дезорганізації в колгоспі, нанесення збитків інтересам загальноколгоспним і колгоспників, зниження вартості трудодня в грошовій і натуральній оплаті. Каючись по минулому, я даю зобов'язання:

1. Чесно і добросовісно трудитись в колгоспі.
2. Берегти і зміцнювати колгоспне господарство.
3. Своєчасно, без запізнення виходити на роботу.
4. Виконувати установлені норми виробітку.
5. Берегти машини, сільгоспреманент, майно; добре доглядати худобу колгоспу.

6. Працюючи в рілній бригаді, забезпечити одержання врожаю зернових не менше 20 центнерів з гектара.

7. Своім чесним і добросовісним трудом всемірно сприяти дальшому зміцненню свого колгоспу, його загальноколгоспних багатств, покращення матеріального та культурного рівня всіх трудящих колгоспників.

Тільки не виселяйте мене із села", — такими словами закінчила своє розкаювання Г. К. Бобир.

Збори прийняли клятву одногосно.

Такі ж клятви давали А. А. Борт, О. Г. Повод, І. М. Ледньов, Н. Г. Гуртова, М. І. Ледньова (в архіві збереглися письмові їх пояснення, схожі слово в слово, як близнюки. Ці тексти писали за одним шаблоном, мабуть, вчителі, бо почерки круглі, каліграфічні, а колгоспники їх тільки незграбно підписували 21 квітня 1948 року - Авт.). На основі цих клятв загальні збори, враховуючи їх щирість, попередили всіх шістьох колгоспників, якщо вони не виконають свої обіцянки до 15 вересня 1948 року, то їх буде виключено з колгоспу і виселено із хутора Широкого.

І як результат, ініціатор таких Указів М. С. Хрущов з гордістю розповідав на XVII з'їзді КП(б)У 25 січня 1949 року про те, що у Вінницькій, Чернігівській, Сумській, Дніпропетровській, Херсонській та Станіславській областях кількість осіб, які не виробили мінімуму трудоднів скоротилася в 1948 році в порівнянні з 1947 роком у два рази, а в Одеській і Запорізькій — у три.

На 30 серпня 1948 року з України в райони Сибіру, Далекого Сходу було виселено 8670 осіб, тоді, як з Білорусії — 150, Казахстану — 734, Узбекистану — 243, Грузії — 53, а всього по СРСР — 30869. Уже в менших масштабах проходило виселення колгоспників до 1950 року.

У 1993 році на екранах кінотеатрів демонструвався художній кінофільм "Секретний ешелон", поставлений за сценарієм земляка-гуляйпільця члена Спілки письменників України Олександра Олександровича Михайлюти. Дехто дивувався, дехто обурювався побаченим, але в основі лежали факти, що мали місце у повоєнні роки на Україні — виселення селян-колгоспників за межі республіки за невиконання мінімуму трудоднів.

Олександр Михайлюта

СЕКРЕТНИЙ ЕШЕЛОН

(уринок з повісті)

В основу повісті молодого запорізького журналіста Олександра Михайлюти "Секретний ешелон" покладено реальні події, з учасниками яких зустрічався автор у Гуляйполі, — примусове виселення сотень українських колгоспників у період повоєнних масових репресій. Але повість не є хроніко-документальним твором, і якщо навіть дехто згадає себе під іншим прізвиськом, або певний епізод здасться дуже схожим на реальність, слід пам'ятати, що тут присутній і художній домисел, і авторське осмислення фактів минулого.

1.

Станція Гуляйполе. Три колії. Короткий перон. Поряд - склади "Заготзерна" і цистерни пального. Кілька десятків вантажників і експедиторів біжать до тісного привокзального майдану на жіночі голосіння.

— Люди добрі, пожалійте дитину!

— Батько-каліка зостається... Хто ж йому хоч води подасть!

— Христа ради, відпустіть дочку... Христа ради!

— Мамо, матусю, куди ж ви? Івась помирає, палить його, па...

— Софіє! Де ти, Софіє, Соню!

— Ой, пропала ж моя головонька!

— Поїзд! Прощайте, бережіться...

— А-а-ай..

— Господи!

— Ма-мо-о...

Вирус, хвилюється майдан у сльозах і прокльонах, у жалобі і лайці, у стогонах і суцільному крикові. Нагнали з усього району жінок, репресованих за невиконання мінімуму трудоднів у колгоспах, і відправлятимуть спецешелоном у колонії.

Секретар райвиконкому походжає зі списками біля офіцера охорони. Офіцер подає знак. Охоронці відтісняють проводжаючих, яких сюди ніхто не кликав. Якби не такий м'якотілий офіцер, їх усіх можна б затримати або доставити в міліцію. Нехай би сплатили штраф. А то — здійняли базар.

Гамір не стихає. Один з конвоїрів піднімає над головою зброю і заглушує неспокійне море людське довгою автоматною чергою.

Перекличка. Секретар зачитує прізвища. Глухий горлатий сержант вигукує їх. Кожного, хто відповідає, — поглядом припечатує, а секретар позначає хрестики в списку,

— Єна!

— Тут...

— Щербак!

Тихо.

— Щербак Улита?

— А, є, ось я.

Стрельнув нагай через плечі.

— Що ж ви робите, баба глуха! - Голос у гурті.

— Глуха? Хто пащекує, ну?

— Я.

— Хвемілія?

— Руденко.

— Розберьомся. Станов-вісь!

— Отрішко!

— Є.

— Тертишна!

— Тут.

— Явір?

— Є...

Конвоїри розбирають групи й упихають їх по вагонах. Чахає паровоз. Гудок.

До останнього вагона хтось із проводжаючих прив'язав рушник вишиваний. Як білий закривавлений птах тріпотить він на вітрі.

Прощайте, рідні! Прощай, Гуляйполе! Прощай, Україно!

Квітневий вечір поглинає ешелон. А кожен вагон гуде, ніби вулик, в якому зачинено льотки. Квітневий вечір сорок восьмого року.

2.

Десь недалеко, в Нешкрєбівці, просурмили треті півні, і Святослав скочив з ліжка. Він завжди прокидався найраніше і розколушував увесь вагончик:

— Підйом, козаки! Мотори розігрівать пора!

Сам він збирався надвір, біг умиватися до Дніпра, робив зарядку на березі. А коли вертався — бригада вже ворушилася: голилися, кип'ятили чай на примусі, хтось уже вовтузився біля машини.

Та сьогодні шоферська команда наче вимерла — вихідний. Уперше за кілька місяців.

Обережно, щоб кого не розбудити, Святослав одягнув позичений у виконроба чорний у сіру тоненьку смужечку костюм — увечері носився з ним аж у дівачий гуртожиток, аби напросувати — надраєні до блиску ялові чоботи і попрямував на трамвайну зупинку. Шкода, святкової сорочки не вдалося дістати. Гімнастєрка не дуже пасує до костюма, та що вдієш — зате з білим комірцем.

Святослав — міцний, худорлявий на лиці, але дебелий у плечах і твердий на ногах юнак. Обстрижений коротко — солдатська звичка. Жорсткий чорний чуб, акуратно підрівняні смолянисті вуса — неширокою смужкою. Повні губи і кирпатий ніс, правильне, ледь випукле підборіддя з родимкою справа. Смаглявий.

Коли недільного дня хдопці-шофери ватагою мчали купатися в Дніпрі, а потім грали у волейбол — не одна юна будівельниця задивлялася на сильну атлетичну постать Святослава. Певне, летіли якісь бісики з його вогнистих очей. А очі в нього — перський овал.

Сьогодні Святослав поспішав у Будинок культури "Комунар". Обласна комсомольська конференція відкривалася там. Явора обрано делегатом.

Дістався переповненим трамваєм. Біля Будинку культури грала духова. Скромно червоніли знамена і транспарант із привітанням.

Після реєстрації Святослав здивався з делегацією їхнього управління. Заклопотаний комсорг, якого вже ввели до однієї з робочих комісій, виринув з юрби, перепитав, чи готовий Явір сказати промову, щось позначив на папірці й зник у тій же юрбі делегатів. З'їздилися колгоспники, прибули бердянці, мелітопольці, а земляків Святослав помітив тільки тоді, коли пролунав дзвоник. Починалося ранкове засідання. Доповідь тривала зо дві години, і Святослав був увесь поглинутий нею. Перед ним поставали панорами відродження промислового вузла, лави ентузіастів колгоспних ланів, жадібні до знань студентські колективи, а поряд з цим — нерозпорядливі керівники, затишувачі ініціативи, постійно відстаючі бригади та інше, що підлягало осуду, і Святослав у душі приєднувався до позиції доповідача.

Оголосили перерву, але зал стояв незрушно. Кінець першої частини доповіді потонує у бурхливих оплесках. Яка сила, яка єдність, думав Святослав, скільки рішучості й ентузіазму — гори вергати можна.

Разом з усіма попрямував до виходу, а у вухах ще лунали бадьорі слова промовця: "Успішно завершено тисяча дев'ятсот сорок сьомий рік — другий рік нової Сталінської п'ятирічки, який ввійде в історію нашої Батьківщини як рік великих перемог, одержаних радянським народом під керівництвом партії більшовиків, під проводом творця нашого щастя, любимого вождя і вчителя товариша Сталіна!"

Фойє Будинку культури "Комунар" вирувало людськими голосами. Ніжний аромат живих квітів біля портрета Генералісимуса. Стрункі піонери затамували подих у почесній варті. А далі вглиб — яства небачені: смажена картопля, котлети, пончики, морозиво. Буфетниці не встигають наповнювати з мензурок тонкостінні чарочки "Московською" горілкою.

— Культура! — не переставав дивуватися хтось із заводських. — І, ти диви, на блюдечку все.

— Чш-ш, — осмикував його жіночий шеліт. — Скажуть: село задріпане, ніякого поняття.

Святослав уздрів знайомих, делегатів із Гуляйполя, попрямував до них, і мало не збив з ніг першого секретаря обкому Михайла Андросова, який крокував назустріч.

— Тихіше, гвардія, — заточився Андросов, упізнавши Явора. — Не бетон же везеш на домну.

— Ой, скільки народу, не розминутися...

— Пусте. Виступатимеш, бачив твою записку.

— Як слово дадуть.

— Усиплюш за пазухи жару? — Андросов прищурився, не зводячи з нього запитального погляду. — Давай, нехай почухаються, кому слід.

Секретар кілька днів тому відвідував їхню дільницю, був на загальних зборах, де Святослав прямо й гостро критикував і керівників тресту за безладдя на будмайданчиках: простої, нестачу машин, відсутність гарячих обідів і таке інше. Андросов підтримав його на зборах, запам'ятав.

І ось головуючий запрошує на трибуну. Здалося: всі обернулися і стежать за ним. Ішов розпашілий, трохи розгублений, пригладжуючи на ходу настовбурчений чуб на маківці. Вічно ці кудли задираються.

— Товариші! — мовив якомога голосніше, аж на гальорці виникло пожвавлення. — Нам не дають працювати. Хто! Я назву директора, інженера, начальника дільниці нашого тресту. Чому ми вимушені годинами тинятися, курити в холодочку в той час, коли будова буквально задихається без автомашин. Перекиньте нас на інші об'єкти, ми хочемо скоріше запустити "Запоріжсталь" і вернутися в село, земля чекає наших чоловічих рук!

Зал вибухнув оплесками. І Святослав, висловивши пропозицію направити на всі дільниці загони легкої кавалерії,* переможно залишив трибуну.

Весь час Явір сидів і палав, почувавши себе героєм — уперше виступив на такому форумі. Цікаво, як йому гикнеться, коли

* - Так іменувалися комсомольські "прожектористи".

дізнається начальство, і нехай — діло робити треба. Ось хоч би взяти і його: вдома, у Санжарах, — дружина, донька, хату пора лагодити, а він мусить тут прохолоджуватися.

Потім настала друга перерва. Святослав очима відшукав земляків, але тільки-но почав пробиратися до них, якийсь чоловік явно не комсомольського віку з суворим виразом обличчя узяв його за лікоть:

— Хвилиночку, товаришу Явір.

Він відвів Святослава вбік, поправив окуляри на перенісці:

— Що ж ти, Явір, сім хвилин кричав у мікрофон, а Генерального секретаря товариша Йосипа Віссаріоновича Сталіна жодного разу не назвав?

— У мене тема інша.

— Інша? Може, ти й про іншу платформу думаєш!

— Яку платформу, ви що городите?

— Див-вись, Явір, — постукав нігтем по кришці портсигара. — Нам відомо, що ти з Гуляйполя... та й тобі відомо: саме там було ліквідоване гніздо троцькістів!

— Не треба стригти всіх під один гребінець. — Святославу б стриматися, та він не стерпів.

— Усіх? — знайшлася нова зачіпка. — Чи не маєш ти на увазі таємну організацію?

— Тю на вас! — ступив крок убік Святослав, аби спекатися настирливого співбесідника, тим більше, що юнак здогадався, з ким має справу. Але той притримав Явора за рукав:

— Раджу обміркувати свій незрілий виступ сьогодні... Ми продовжимо розмову в парткомі вашого тресту. Звідти також є сигнали.

Прозумкотів і зник у натовпі. А Святослав позадкував до стіни і не міг заспокоїтися — завіщо його мокрим рядном накривають.

Біля портрета Генералісимуса змінювалася почесна варта.

3.

"Здрастуй, наш дорогий тату!

Якби ти знав, як нам погано без тебе. Звідки це горе впало на нас? Я третю ніч очі скліпити не в змозі. В Устини була висока температура. Везуть нас у вагонах для худоби, ці пульмани смердять тваринячим духом. А везуть невідомо куди, за що і про що, і що з нами зроблять — ніхто не знає. Одні кажуть: у заслання в Середню Азію, інші — на сибірські рудники. А мені здається, це все не насправді, це якийсь дивний сон, і нас скоро відпустять.

Слава, але ж це — дико, дико, дико. Вони прийшли вночі. Двоє в цивільному, міліціонер з наганом і наш новий голова Сахацький. Отой, привезений з району, в шкірянці й синіх галіфе, що за нього не хотіли голосувати. Всі хотіли Марфу Петелько — вона ж із сорок третього в нас, жінки за неї кричали, та не допомоглося. Тепер йому всі кішки сірі.

Так от один із цивільних позаглядав усюди та питає: "Што это вы, гражданка, ночами гас палите, га? Може, на власть недовольствие, і сочиняете літературу?" — "Ні, кажу, не сочиняю. Пряду коли". — "Тек, а ви заявляли на улице, што енкеведе схватило начальника політвідділу МТС Лихваря даром, через що його жінка тихопомішана?" Я мовчу, згадую, кому я хвалилася, крім тебе, про Оксану Лихваря. А воно ж так і є: перед самісінькою війною заарештували Лихваря, як наче він стояв на платформі Троцького, та й по цей день — ні слуху, ні духу. Оксана ж не витримала — скаламутилося в неї в голові, так ото поки я прикидала, хто б це взяв під олівець, а другий цивільний — високий такий, ніс переломлений і очі маленькі та холодні — як гаркне: "Ти диви! Ти диви! Енкеведе не хвата! Енкеведе зна, що робить!" Далі вони ще щось погрожували, а тоді Сахацький виходить наперед — ну чистий лакей — і читає якісь папери. Я тільки вловила наше прізвище і постанову: вислати за невиконання мінімуму трудоднів, так мене, мов ошпарило. Як же це, кажу. Дім наш тут, чоловік завод будує, куди ж ми з малою дитиною. А міліціонер сказав: через дві години щоб була коло сільради з речами, не то — силоміць притягнемо.

А я сама не своя. Побігла по сусідах — ніхто не відчиня, глупа ніч, видно, бояться: минулого тижня урки зарізали дві сім'ї за барахло. Забрала я всі харчі — сухарі, три цибулини, сало, що ти привіз, гроші взяла. Одяг у вузол, і пішли ми з донечкою до сільради, наче на розстріл. Ноги не несуть, а треба йти.

Учора цілий день простояли на станції Межевій. Нікого не випускали. Для туалету ми відвели один куток, відгородили його по-рожніми ящиками.

Холодно. Жінки грюкали в двері, вимагали чогось гарячого для дітей. Ніхто не озивається. Стає страшно. Якщо нас везуть у тайгу, то не довезуть — ми позамерзаємо.

Нас із Устинкою рятує твій кожух: закутуємося з головою, нічого. Устинка вередує, вона ж ніколи не їздила в поїзді. А тут ще, — то-варний вагон. Дуже проситься до вікна, та вікон тут не має. Мене саму нудить.

Слава, що з нами буде? Хіба ми мало натерпілися за війну, хіба нам мало окупації було. Я думала: Сахацький записав нас у чорний список випадково, розумне начальство розбереться. Де там, ніякого начальства. Зігнали нас на машину, відправили на станцію і — у вагон. А відправили повну машину. Тітка Оляна тут, і тітка Одарка, і Настя Курінна, і сирота Леся Орел... Я штовхаю отого, що в цивільному до нас приходив, кричу, куди ж ви дитину, вона ж неповнолітня! А він за кобуру хватається: "Мол-чать!" Слава, що це робиться!

Знайди нас, забори додому. Твої навіки Ольга і Устинка. Станція Межева.

РЕПРЕСІЇ (продовження)

1949-й рік

В березні 1949 року п'ятьох хлопців-гуляйпільців заарештували. Їх звинуватили в антирадянській діяльності (ст. ст. 54-1а, 54-10 і 54-11 Кримінального Кодексу УРСР).

12 червня Військовий трибунал військ МВС по Запорізькій області засудив їх до позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. Ось їх імена:

Зінченко Василь Якович, 1928 р. н., с. Гуляйполе. Швець взуттєво-швейної фабрики. Позбавлений волі до 10 років. Звільнений з ув'язнення 16 червня 1955 року.

Новак Григорій Якович, 1929 р. н., с. Новоселівка Оріхівського району. Майстер взуттєво-швейної фабрики. Позбавлений волі на 10 років. Звільнений з ув'язнення 11 травня 1956 року.

Семенюта Володимир Трохимович, 1929 р. н., с. Гуляйполе. Швець райпобуткомбінату. Позбавлений волі до 10 років. Звільнений з ув'язнення 8 травня 1956 року.

Семенюта Павло Михайлович, 1929 р. н., с. Гуляйполе. Швець взуттєво-швейної фабрики. Позбавлений волі до 10 років. Звільнений з ув'язнення 9 лютого 1955 року.

Чуприна Володимир Єгорович, 1929 р. н., с. Гуляйполе. Позбавлений волі на 7 років. Звільнений з ув'язнення 10 липня 1956 року.

Всі реабілітовані в 1992 році.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ

У 2008 році відзначалося дві трагічні річниці — 70-ті роковини Великого терору 1937-1938 років та 75-ті роковини Голодомору 1932-1933 років. "Мало яка нація після таких жакликих катастроф змогла б вижити й піднятися на ноги. Але ми сильний і гордий народ, у наших жилах "козацька кров пульсує і гуде". Ми вистояли, ми перемогли, ми відродили незалежну й демократичну Українську державу, — 18 травня 2008 року зазначив Президент України Віктор Ющенко.

Тодішньому режимові не потрібні були розумні, свідомі, незалежні громадяни, потрібне було лише бидло для рабської праці. От і винищував цвіт народу, кращих його синів і дочок. І найбільше лиха зазнала Україна, бо саме її люд із волелюбною вдачею, козацькими традиціями становив смертельну загрозу режимові. Тож і карав його режим смертельно — голодоморами, розстрілами, каторгами, концтаборами — усім, що зветься комуністичним терором.

А напередодні, 17 травня, об одинадцятій годині дня в центрі села Малинівки Гуляйпільського району Запорізької області біля Меморіалу слави зібралися і дорослі, і малі. Тут же голова районної державної адміністрації О.І. Дудка, голова районної ради Є.Г. Коровка, заступники голови райдержадміністрації П.П. Науменко, О.О. Попович, районний прокурор В.М. Плохий, директор ТОВ "Батьківщина" В.М. Савовський, учасники районного семінару голів місцевих рад, працівники районного краєзнавчого музею, інших організацій, малинівці.

Стихає останній акорд музики і над притихлим людом линуць слова ведучого: "Шановне товариство! Сьогодні нас зібрав біля могил пращурів дух милосердя і скорботи, яких безневинно знищено у роки великого голоду 1932-1933 років. І щоночі чути, як оплакують ці могили солов'ї та зозулі, білий цвіт садків та цвинтарні бужки, журавлиними ключами ячать над ними їхні душі".

Пам'ятний знак на честь померлих в голодоморі 1932-1933 років відкривають голова районної державної адміністрації О.І. Дуд-

ка, голова районної ради Є.Г. Коровка та сільський голова Малинівки Р.І. Продан.

З пам'ятного знака знято біле покривало і кожен з дорослих подумки вертається до трагічних подій тридцятих років минулого століття.

Першим говорить О.І. Дудка: "Шановні жителі Малинівки, гості села, присутні! Кожен із вас гортає у пам'яті історію народу. На жаль, дуже трагічна сторінка у ній — це події 1932-1933 років. Без пам'яті немає майбутнього. Тому дуже хотілося, щоб такі сторінки не повторювалися при нас, при наших дітях. І ми сьогодні звертаємось до всіх пам'ятати! Пам'ятати демографію тих років, бо п'ята частина населення України була знищена голодомором, це при тому, що наша земля найбагатша у світі. Я закликаю всіх пам'ятати ту жакливу трагедію, історію, а вам, дорогі мої земляки, зичу щастя безмежного, безжмарного голубого неба. Хай завжди над вами світить сонце, злагоди, добра і достатку вам і всім вашим родинам!".

— Сьогодні визначна подія у нашому селі, — говорить Р.І. Продан, — це відкриття пам'ятного знака жертвам голодомору 1932-1933 років, який є страшною трагедією всього українського народу. Пам'ять про події тридцятих років має об'єднувати всіх нас, не зважаючи на політичні переконання і партійну приналежність. Ми, молоде покоління, маємо пам'ятати жертви і не допустити, щоб подібні жахи повторювалися на нашій українській землі.

До слова запрошувалася також директор районного краєзнавчого музею Л.Г. Геньба-Мартиненко, яка розповіла про жертви голодомору. Тоді в Туркенівці (стара назва Малинівки — Авт.), від штучного голоду померло 162 особи, з них 72 дитини. Голод почався з липня-серпня 1932 року, коли зібрали рясний урожай і насильно відібрали його у селян у фонд хлібозаготівлі.

Від голоду померли Калюта Марія... Кулич Петро... Грім Олександр... Шинкаренко Нимидора... Біла Тетяна... Сунка... Прихожий і... Іменем матері-України пам'ятаймо їх і робімо все, щоб голодомори ніколи не повторювалися.

Молоде покоління малинівців біля
пам'ятного знака

Присутні запалюють свічки і настоятель гуляйпільської Свято-Тихонівської православної церкви Іоанн проводить поминальний молебен. По його завершенні квіти лягли до пам'ятного знака.

Нашадки пам'ятають невинно погублені душі.

Встановлення пам'ятного знака жертвам голодомору 1932-1933 років у Малинівці — це тільки початок увічнення пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій, яких зазнали гуляйпільці у двадцятому столітті.

З надією, що жахи минулого не повторяться, і працювали над даною книгою Автори.

Виступає голова райдержадміністрації О. І. Дудка

Поминальний молебен

Горять свічки пам'яті

Горять свічки пам'яті

Ми пам'ятаємо невинно загублені душі

Голова райдержадміністрації О. І. Дудка і голова районної ради Є. Г. Коровка у почесній варті

Для малинівців пам'ять нетлінна

Учасники мітингу біля пам'ятного знака

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. О.М. Мовчан. Голод 1921-1923 рр. на Україні// Український історичний журнал — 1990, № 10, с.39-45; № 11, с.30-36.
2. П. Панченко. Перший радянський голод на Україні // Сільські обрії — 1990, № 11, с.14-16.
3. В.І. Жилінський. Перше пограбування церкви// Голос Гуляйпільця — 1992 — 16 червня.
4. В.І. Жилінський. Перший голод// Голос Гуляйпільця — 1992 — 24 березня, 7, 21 квітня, 2 червня.
5. В.І. Жилінський. Перший повітовий// Голос Гуляйпільця — 1991 — 27, 29 серпня.
6. Газета "Красное Запорожье" — 1922 — 21 вересня.
7. В.І. Жилінський. Другий повітовий// Голос Гуляйпільця — 1992-28 листопада.
8. А.Н. Солопов. Кого считали кулаком в 20-е годы// Вопросы истории КПСС — 1990 - № 10, с. 59-71.
9. В.І. Жилінський. Розкуркулення у Санжарівці// Голос Гуляйпільця — 1998 — 18 лютого.
10. В.І. Жилінський. Другий радянський голод// Голос Гуляйпільця — 1993 — 6, 17, 24 липня.
11. І.К. Кушніренко. День пам'яті і скорботи// Голос Гуляйпільця — 1993 — 14 вересня.
12. П. Пархоменко. Слово, що здолало смерть// Літературна Україна — 1992 — 7 травня.
13. І.П. Сухар. Вічні сурми. Гуляйполе. 1998, с. 26-27.
14. Л.А. Гавриленко. Скорбота серця. З., Просвіта. 2003.
15. І.М. Маковійчук, Ю.Г. Пилявець. Голод на Україні у 1946-1947 рр.// Український історичний журнал — 1990, № 8, с. 14.
16. П. Діденко. Хліб післявоєнний// Зоря комунізму — 1975 — 9 травня.
17. І.К. Кушніренко. Слово — пам'ять про загублене покоління// Голос Гуляйпільця — 2007 — 15 серпня.

18. В.І. Жилінський. Репресії 1948 року// *Голос Гуляйпільля* — 1998 — 13, 16 травня і 3 червня.
19. О.М. Ігнатуша, В.Г. Ткаченко, Г.Ф. Турченко. *Історія рідного краю. 10-й клас, 3., Прем'єр. 2007.*
20. В.М. Мороко, Ф.Г. Турченко. *Історія рідного краю. 11-й клас. 3., Прем'єр. 2007.*
21. В. Сергійчик. *Як нас морили голодом, К., 1997.*
22. А. Іщенко. *Третій голодомор// Сільські вісті — 2007 — 20 квітня.*
23. *Дані Державного архіву Запорізької області про голод 1932-1933 років.*
24. *Свідчення людей, які постраждали від голоду 1932-1933 і 1946-1947 років.*
25. *Повернені імена. Книга перша. К., Вир, 1998.*
26. *Повернені імена. Книга друга. Запоріжжя, 1999.*
27. *Повернені імена. Книга третя. Запоріжжя, 2000.*
28. *Реабілітовані історією. Запорізька область. Книга перша. Запоріжжя, Дніпровський металург, 2004.*
29. *Реабілітовані історією. Запорізька область. Книга друга. Запоріжжя, Дніпровський металург, 2005.*
30. *Спокута. Альманах, № 1,2000, № 3,2000, № 4,2001, № 5,2002.*
31. *Газета "Голос Гуляйпільля" за 2000, 2003, 2007, 2008 рр.*

Наш спільний біль.....	3
До читачів.....	4
Витоки.....	5
Перший голод.....	8
Документи свідчать.....	26
Репресії проти церкви.....	34
Розкуркулення.....	40
Голодомор 1932-1933 років.....	53
Документи свідчать.....	68
Пам'ять болить.....	73
Народна творчість про події 30-х років двадцятого століття.....	131
Голод 1946-1947 років.....	146
Документи свідчать.....	160
Терор проти народу.....	181
Репресії.....	182
1921-й рік.....	182
1930-й рік.....	182
1931-й рік.....	184
1932-й рік.....	186
1933-й рік.....	188
Справи припинено.....	193
Двічі арештовані і двічі засуджені.....	194
Репресії (продовження). 1937-й рік.....	196
1938-й рік.....	213
1942-й рік.....	236
1943-й рік.....	237
1944-й рік.....	237
1945-й рік.....	239
1946-й рік.....	241
Не пам'ятаю свого батька.....	241
1948-й рік.....	261
Репресії (продовження).....	273
1949-й рік.....	273
Замість висновку.....	274
Використана література.....	281

Наукове видання

Іван Кирилович КУШНІРЕНКО
Володимир Ілліч ЖИЛІНСЬКИЙ

Голод і репресії на Гуляйпільщині

Історико-документальне дослідження

Редактор *О. І. Горпинич*
Комп'ютерний набір *О. С. Нестеренко*
Верстка *Н. І. Морозова*
Коректор *С. І. Кушніренко*
Фото *Л.В. Клименко, Р.І. Продана*

Здано до набору 27.06.2008 р.
Підписано до друку 18.08.2008 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура *Ms1C*. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 17,218.
Тираж 300 прим. Зам. № 2900.

Віддруковано у Комунальному підприємстві
“Запорізька міська друкарня
“Дніпровський металург”.
69057, м. Запоріжжя, вул. Антенна, 4,
тел. 34-13-30.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1909 від 18.08.2004 р.

ISBN 978-966-2962-47-5